

A TUDOMÁNYOS MEGISMERÉS TERMÉSZETE

Irta: GALAMB MIHÁLY

Az utolsó években hatalmas fejlődésnek indult a tudományok tudománya, a tudománytan (*episztemológia*), mely az egyes tudományok felépítésével, összefüggéseivel s a tudománynak a tapasztalathoz, a kísérlethez, valamint az elmélet-alkotáshoz való viszonyával foglalkozik. A modern kísérleti technika segélyével nyert új tapasztalatok a természettudományok, különösen az anorganikus természettudományok területén, valamint a modern matematika merész elmélet-alkotásai megdöntötték a klasszikus, jórészt végérvényesnek vélt elméleteket és fogalmakat s e tudományok gyökeres ujjáépítését tették szükségessé. A relativitás-elmélet, a kvantummechanika a fizikában, a halmaz-elmélet, az elvont számtestek algebraja s az elvont terek geometriája a matematikában nemcsak a klasszikus tudományozások kiszélesítését jelentették, hanem azokkal sok tekintetben összeegyeztethetetlenek. Kikerülhetetlené vált a szakítás a legtöbb rég megszokott képzetrel, fogalommal és modellel. Ezek az új elméletek valamennyi exakt tudomány alapelveit (szubsztancia; okság; tér; idő; mérhetőség; halmaz; szám, stb.) vonták kétségbe, sőt mindezek tulajdonképpen csak most lettek igazán tudományos problémákká. Bebizonyosodott, hogy az emberi megismerés nem áll még azok előtt a korlátok előtt, amiket a „kritikai filozófia“ a maga szintetikus aprioriaival felfedezni vélt. A kanti „Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft“, mely a természettudományok alapjait egyszer és mindenkorra vélte biztosítani, épp oly kevésbé segítette lényegesen a pozitív természettudományt az új tapasztalás és elmélet-alkotás által nyújtott nehézségek leküzdésében, mint a Kant utáni természetbölcseleti rendszerek. A matematikusok és fizikusok maguk voltak kénytelenek tudományuk ujjáépítéséről gondoskodni s így keletkezett a szigorúan tudományos módszerekkel dolgozó matematikai és fizikai alap kutatás s ezzel a modern, nem spekulatív, de a szaktudományokkal együtt dolgozó tudománytan. S e tudomány már is számos jelentékeny eredményre hivatkozhat. Új világításba helyezett egész sereg problémát, mint pl. az elmélet-alkotás lényegét és viszonyát a megfigyeléshez, kísérlethez; az egyes tudományos megállapítások összefüggését; az indukció lényegét; a tudomány függését a használt nyelvtől és hasonló problémákat.

A tudománytannak ez az eddig kizárólag művelt fajtája azonban a tudományokat egyszer és mindenkorra adott, szigorúan rögzített tételcsoportoknak, véges és zárt jelrendszereknek tekinti s kutatásait ezekben a merev, elhatárolt és minden részükben áttekinthető jelrendszerekben végzi. A szemlélet e módja kézenfekvő lehet az exakt természettudományokon tájékozott ismeretkritikus esetében, hisz a matematikai és fizikai elméletek aránylag állandóak, szakadatlan fejlődésük nem elméleti alapjukból, hanem „technikai“ oldalukról következik. A newtoni alapelvek majd két évszázadon át tették a mechanika elméleti alapjait, az elektromágnesesség elméletének és az optikának még ma is változatla-

nul a Maxwell-féle alapelvek a pillérei. Azután a nagy változás után, amit a relativitás-elmélet és a kvantum-elmélet felidézett, a mechanika elméleti alapjai hosszú időre ismét rögzítettnek tűnnek. Az állandó szakadatlan fejlődés ezekben a tudományokban lényegileg mindig az elméleti alaptól elvezető irányban történik s a rögzített elmélet egyre újabb területekre való alkalmazásából áll.

A tudomány szemlélet e felfogásmódját — amit a továbbiakban logikus-sematikus tudománytanak nevezünk — természettudományosan érdekelt episztemológusok építették ki, akiknek ítéletét befolyásolta a természettudományi elvek relativ állandósága. Ez a felfogás azonban egyáltalán nem kielégítő. A tudományos megismerési folyamat sohasem nyugszik; a tudomány sohasem zárt rendszer, mert még alapelvei is állandóan változnak és fejlődnek. A tudományos megismerési folyamat menetét a logikus-sematikus tudománytan csak „első megközelítésként” ragadja meg, a tudomány tulajdonképpeni „levése”, állandó átalakulása, új meg új megokolása, folytonos ingadozásai és irányváltozásai általa sohasem érthetők meg. A logikus-sematikus szemléletmód csak az esetben lenne kielégítő, ha a tudomány alakulása — a legmerészebb empiristák elgondolásait felülmulva — egyszerűen egyes „jelentőségteles tapasztalatok” csupasz felhalmozódásából állana, ahol a már meglévő s az újonnan felmerülő tapasztalati tételek tömege között semminemű kölcsönhatás nincs, a már meglévő tapasztalati állomány se nem determinálja az újakat, sem ezek a meglévőket nem befolyásolják vagy zavarják és semmiféle más hatást nem gyakorolnak rájuk, minthogy tisztán összegileg szaporítják. Ebben az esetben a tudományos tételek jelenlegi állománya változatlanul menne át a jövő tudományába. A jövő tudománya így nem volna egyéb, mint a jelen és múlt tudományának „kibővítése”. S tényleg a logikus-sematikus tudománytan csak ezt az egyetlen formáját ismeri a tudományos haladásnak, nem pedig a tulajdonképpeni tudományos fejlődést. A fejlődés ugyanis lényegesen több, mint egyszerű bővülés.

Főlöszlegesen behatóbban bizonyítani, hogy minden tudományos haladás az egész megelőző tudományos termeléstől függ. Ma már nincs komolyan vehető tudománytörténet, mely azt az álláspontot képviselné, hogy az új tapasztalatok kutatója tabula rasa előtt áll abban a várakozásban, hogy az eddigi vélemények által tévutra nem vezetett hamisíthatatlan igazság nyilatkozik meg előtte. Minden új tudományos megismerést már eleve formálja a tudomány meglévő készlete. Ebből veszi nyeivi öltözékét, amelyben egyedül érthető, a megokolási módot, amellyel egyedül juthat általános elismertetésre, kategóriáit, alapfogalmait, stb. S ha mindez ma már általánosan elismert tartozéka is a tudománytörténetnek, úgy még mindig alig ismerték fel a tudományos fejlődés minden egyes új szakaszának a megelőző szakaszokkal való különös összefüggését. Hogy pedig minden valóban új tétel, amit a tudomány magáévá tesz, elvi értelemben, az egész tudomány értelmét változtatja meg, ez alapvetően új tudománytani megismerés.

A tudomány fogalmai — lényegileg — implicite meghatározottak, vagyis jelentésüket azok által a tételek által nyerik, amiket ezekről a fogalmakról kijelentünk, illetve — más szavakkal — az ezekről a fogalmakról mondott helyes ítéletek által. Ha bizonyos meghatározott tételrendszer új tételekkel szaporodik, úgy ezeknek az új tételeknek feltétlenül tartalmazniok kell pár, már régebben meglévő fogalmat, különben teljesen elszigetelődnének a régebbi tételcsoportoktól s így egyáltalán nem volnának érthetőek. Amennyiben az újonnan felmerülő tételek álta-

lában haladást jelentenek s nem csupán triviális szaporulatot, úgy együttesen azokkal a tételekkel, amelyekhez csatolódnak a bennük fellépő fogalmak új jelentést nyernek s ezzel továbbhatóan mindazon tételek, amelyek a szóbanforgó tételekkel koherensek, röviden az egész tudomány.

Az „értéktöbblet“ fogalma pl. úgy ahogy az a „tőke“ egyszerű reprodukciós folyamatának sémájával implicite meghatározást nyert, jelentését illetőleg jóval különbözik a tőke *kiszélesített* reprodukciós folyamatának sémája által meghatározott „ugyanezen“ fogalmától. Az 1-es szám, mint a *természetes* számok műveleti szabályai által meghatározott fogalom ugyanúgy különbözik a *relatív* számok műveleti szabályai által meghatározott plusz 1 fogalmától, mint a mínusz 1 fogalomtól. Hasonló értelmű ektolódással találkozunk, amikor a plusz 1-ről áttérünk a *racionális* számok műveleti szabályai által meghatározott 1 per 1 (1/1) fogalmára. Maga a „szám“ fogalma a számok tudományának előhaladó fejlődése révén a számok birodalmának minden kiszélesítése által egyre újabb jelentéstartalommal bővül. A szám fogalma épp oly kevésbé rögzíthető végérvényesen, mint bármely más fogalom. E fogalmak valamennyien „állandó mozgásban“ vannak; abban a folyamatban, amit mi dialektikusnak ismertünk fel. A fogalmak s ezzel a fogalmakat tartalmazó tudományos rendszerek jelentései a tudományos megismerési folyamat fejlődésének minden fokán átcsapásban vannak. Ha valamely rögzített fogalomra bizonyos meghatározott tétel érvényes, úgy ennek a tételnek a logikus negációja hamis. A fogalom dialektikus továbbfejlődése viszont odavezet, hogy az összeegyeztethetetlen tételek párjából a tétel-ellentétel pár lesz, amely a fogalom magasabb fejlődésfokát tartalmazza. Így pl. a természetes számok körében nem igaz, hogy van egy olyan szám, amely hozzáadva egyhez nullát eredményez. A relatív számok birodalmában viszont ez a tétel igaz. Tekintettel arra, hogy a tudományos megismerés bizonyos fejlődési színvonalát tükröző, egymással ellentmondásban álló összeegyeztethetetlen tételek magasabb fokon egyesült ellentétekké válnak, beszélnek az „ellentétek egységéről“ és a „fejlődéshez vezető immanens ellentmondásokról.“ Azt a fajta tudománytant, amely a tudományok különböző fejlődésfokozatának ezt az összefüggéseit feltünteteti nevezzük dialektikusnak, szemben az előbb leírt logikus-sematikus tudománytannal, amelynek a dialektikus szükségyszerű kiegészítése és továbbfejlesztése.

Vegyünk egy példát a fizikai megismerés fejlődéstörténetéből: a „valamely test helye t időben“ és a „valamely test impulzusa t időben“ fogalmai a mai kvantummechanikai fizikában, ahol teljesen különböző elméleti összefüggésben beágyazottak, mint a klasszikus mechanikában, teljesen különböző tartalommal bírnak, mint „ugyanezen“ fogalmak a régebbi fizikában. Ez a különbség olyan messzemenő, hogy a belőlük képzett „valamely test helye és impulzusa t időben“ komplex fogalma, míg a klasszikus fizikában teljesen értelmes és hasznos, addig a modern fizikában egyenesen értelmetlen. Ezzel természetesen azt is megmondtuk, hogy maga a „test“ klasszikus fogalma alapvetően különbözik a „test“ kvantumfizikai fogalmától. További következménye ennek, hogy az egész mai tudománynak teljesen más az „értelme“, mint annak a tudománynak, amely a kvantikus jelenségeket még nem tudta felfogni. „Ha ketten ugyanazt teszik, úgy még az nem ugyanaz.“ Ha a klasszikus fizikus a maga tudományrendszerében a „test“ fogalmát alkalmazta, úgy ezzel más műveletet hajtott végre, mint a modern fizikus, amikor „ugyanazt“ a fogalmat alkalmazza. Ha valamely kollektív államban a termelést lát-

szólag hasonló módon racionalizálják, mint a tőkés államban, úgy az egyik tökéletesen más, mint a másik. A „racionalizálás értelme“ eltolódott, a racionalizálódás „dialektikusan fejlődött.“

Mindenesetre lehetséges valamely fogalom egymásután következő fejlődésfokozatait különböző megjelölésekkel elválasztani; pl. az 1 különböző megjelöléseihez (1, 1/1) szigorún ragaszkodni s az 1 minden azonosítását a plusz 1-gyel és az 1/1-gyel kerülni, vagy a számfogalom minden kiszélesítésével a „szám“ megnevezésére új elnevezést bevezetni. Ezáltal azonban semmiesetre sem lehetséges a tudományos megismerési folyamat dialektikus szemléletmódját a logikus-sematikus módra visszavezetni. Mert bárhogyan is választjuk meg a megjelölési szabályokat, az ujonnan felmerülő tételek, fogalmak, stb. sohasem kerülnek közvetítés nélkül a már régebben meglévők mellé anélkül, hogy azokat ne befolyásolnák, ne zavarnák vagy meg ne változtatnák. Épp ellenkezőleg a kiszélesített rendszerek egyidejűleg megtartják és továbbfejlesztik a régit s azt — Hegel értelmében — meghaladják és megszüntetik.

Abból a tényből, hogy a fogalmak és fogalom-rendszerek változása állandó, némelyek azt a következtetést vonják le, hogy exakt meghatározások általában lehetetlenek, vagy legalábbis nem állnak helyt, mert mindezek a változó merev lerögzítéséhez vezetnek. Eszerint a felfogás szerint csak pontatlan, aproximatív jellegű, a lehető legrugékonnyabb meghatározásokkal lehet eleget tenni a fogalmak dialektikus fejlődésének. Ennek a téves felfogásnak alapja a fogalmak mozgásjellegének a félreismerése. Azzal, hogy mozgás-szabadságot teremtünk, még nem teremtjük meg magát a mozgást! A fogalmak dialektikus mozgása éppen azáltal valósul meg, hogy e fogalmak egyre újabb tudományrendszerekbe ágyazódnak, vagyis egyre újabb és újabb, mégpedig exakt, interszjektive érvényes meghatározást nyernek. Ha a merev rögzítéstől való félelem következtében az alkalmazott fogalmak jelentésének pontos megállapítását elhanyagoljuk s meghagyjuk azokat sokszerű csillogásukban, minden biztos elhatárolás nélkül, úgy ezzel épp a fogalom mozgását szüntetjük meg, mint ahogy a csőben ömlő folyadék bizonyos rend szerint történő mozgása is megbomlik, ha a csövet határoló falakat „szabad mozgáslehetőség“ címén eltávolítjuk. Mint annyi más helyen, úgy itt is találó a politikai cselekvésfolyamattal való összehasonlítás: mert ha igaz is, hogy a politikai állásfoglalások állandó más és máshova való helyezésben nyilvánulnak, mégis a politikai mozgalom abból áll, hogy az egyik pontosan leszögezett politikai álláspont egy ugyanolyan pontosan elhatárolt állásponttal kerül szembe. A tisztázatlan, többértelmű felemás politikai döntések semmiféle haladást sem teremtenek, hanem egyenesen a haladást teszik lehetetlenné. Ugyanez történik a megismerés haladásával.

A tudományos megismerési folyamat sohasem jut nyugvópontra. A tudományos megismerési folyamat abban a folytonos mozgásban valóul meg, amely egyidejűleg szakadatlan rombolás és szakadatlan építés, megrendülés és megszilárdulás, építés, leépítés és átépítés; a dialektikus háromütemű lépés menetelése: tézis, antitézis, szintézis. A tudományos megismerési folyamat épp oly kevéssé lezárt vagy lezárható, mint a társadalmi termelő, illetve cselekvési folyamat, amelynek egyik része. A tudományos megismerés minden kiszélesítése társadalmilag érvényes, vagyis interszjektive jelentésteljes akció révén történik, legyen bár signifikatórikus, (jelzésrendszert illető), elméletalkotó, kísérleti, regisztráló vagy „jegyzőkönyv jellegű“. S mint általában a társadalmi cselekvésfolyamat, úgy a tudományos megismerési folyamat is csak annyiban

folyamat, mozgás, haladás, fejlődés, amennyiben az „alany” és a „tárgy” szembeállítás. A tudomány minden tovamozgása akár kísérletekben, jegyzőkönyvszerű megállapításokban vagy elméletalkotásban nyilvánul ez a még-tárgyas újabb legyőzésében, birtokbavételében és a társadalmi alany által való tagadásában áll s eredményében a dialektikus ellentmondás legyőzése, megszüntetése. Az alany- és a még-tárgy közti választófelületen, a kísérletező, regisztráló és elmélkedő, mint a társadalmi megismerési cselekvés hordozója és a még „minket szolgálóvá” nem tett, birtokunkba nem került tárgy között játszódik le a tudományos megismerés dialektikus folyamata. Ez a folyamat mindaddig tart, amíg ilyen elválasztó felület fennáll, vagyis mindaddig, amíg az alany-tárgy-feszültség tart; miért is szakadatlan s határtalanságában minden, mégoly interszubjektív tudományrendszer számára is megmaradó szubjektív maradványban jut kifejezésre, illetve más szavakkal: a még minden, olyanira magunkévá tett külvilág darabban is fennmaradó objektív maradványban. A tudományos megismerés a tudományt jelképező spirálison halad feltartóztathatatlanul előre s mindinkább közeledik az alany-tárgy-megszűnés határköréhez anélkül azonban, hogy azt valaha is elérné.¹

Amint már megállapíthattuk, minden egyes fogalom értelmét a róluk kijelenthető értelmes tételek adják. Valamely tudományos tétel értelme viszont azokban az adalékokban rejlik, ahogyan igazolható, vagyis, amikkel igazsága bizonyosan állítható. A tudomány minden egyes igazolása az imént vázolt magunkévá tevési folyamat része s épp oly kevéssé lehet teljes, lezárt és végleges, mint amaz. Szigorúan véve tehát valamely tétel értelme sohasem lehet teljesen adott és véglegesen rögzített. Minden tudományos tétel és minden tudományos rendszer értelme állandóan alakul, állandó a „levése”. Ugyanugy, ahogy a „szám” fogalma minden eddigi számalkotás mellett potenciálisan minden jövőbeli számalkotást magába zár, ugyanugy valamely tudományos tapasztalati tétel magába foglalja az összes eddigi s az összes jövőbeli igazolásokat s ezekkel szakadatlanul változik. Ha most mindebből a végső következményeket levonjuk, ugy ahhoz az eredményhez jutunk, hogy valamely tudományos tétel értelmének maradéktalan magunkévá tevéséhez tulajdonképpen a tudományos megismerés egész történetének ismerete szükséges.

Számos modern episztemológus meggyőzően bebizonyította, hogy semmiféle tudományos tétel sem igazolható izoláltan önmagában: mindig csak a tételhez tartozó tudományrendszer, mint egész, az igazolás tárgya. Azt jelenti ez, hogy valamely tudományos tétel értelme nem csupán a szóbanforgó tétel funkciója, hanem mindig a tételt magába záró egész rendszeré. A tisztán logikus-sematikus szemléletmódra beállított tudománytan emellett azonban figyelmen kívül hagyta, hogy valamely tudományos rendszer alany-tárgy szembeállításal történő igazolása, egyúttal az ösztudományi felfogás, nevezetesen az ismeretelmélet szembeállítását követeli. Minden bizonyítással, legyen az deduktív vagy induktív természetű, vonatkozzék bármilyen tárgyra, végeredményben a megismerés egész folyamata, sőt az egész társadalmi cselekvés-folyamat kerül ítélőszék elé. Különösen világosan mutatja ezt a tapasztalati tudományok legfontosabb elvének, az indukció-problémának az elemzése, amivel itt közelebbről nem foglalkozhatunk. Így derül ki, hogy minden „értelemadás”, minden igazolás szigorúan véve nemcsak a megismerés történetének ismeretét, hanem a társadalmi termelés és cselekvés „elméletét” vételezi fel. Még a tisztán természettudományi vagy logikai-

matematikai tételeknek sincs — mindig végső következtetésükben érve — ilyen (legtöbb esetben csupán implicite adott) társadalomtörténet, illetve társadalomelmélet nélkül értelmük.

A tudományos igazoló módszernek a társadalmi folyamat feltételezett történetfelfogásától és elméletétől való függése élesen tűnik ki a „közvetlen tapasztalat” különböző területeinek egyenlőtlen értékelésében. Míg az anorganikus természettudományban több-kevesebb kutató jegyzőkönyve általában minden különös ellenőrzés, a kutató szavahihetőségének, elfogulatlanságának, pártatlanságának minden különösebb vizsgálata nélkül interszjektive érvényes, vagyis a bizonyítékok közé kerülő jegyzőkönyv lesz, addig a fajteoretikusok jegyzőkönyvei, még ha hivatkozhatnának is egy egész nép egyöntetű és szabad tanuságtételére a haladó szociológia irányában tájékozott tudomány szemében csak, mint társadalmi-politikai tünet, nem pedig, mint valamely tudományos tétel igazolóanyaga jöhet számításba. Honnan származnának máshonnan, mint a társadalmi fejlődés felfogásából és elméletéből a jegyzőkönyvek egyenlőtlen értékelésű kritériumai, amikor szerzőik egyaránt a közvetlen tapasztalatra, az érzékszervek hamisítatlan tanuságára s az átélt evidenciára hivatkozhatnak?

A természettudós ugyanugy, mint minden más tudós, aki bizonyos igazoló módszert alkalmaz, ezzel egyszersmind implicite egy teljességében meghatározott társadalmi elmélet és gyakorlat mellett tesz hitet. Ez a társadalmi elmélet és gyakorlat teljesen különböző lehet s ma a legtöbb esetben különbözik is azoktól a világnézeti-politikai véleményektől és cselekvésektől, amelyeknek a tudós tudományos kutatókörén kívül a hive. Ez viszont csak a hagyományos polgári tudós helyzetének belső ellenmondását igazolja. A megismerési folyamat dialektikája az ismeret kiegészítéseként megköveteli a világnézeti-politikai állásfoglalást. Enélkül az ismeret teljesen tartalom nélküli, mert a bizonyítások, amiket minden tudós a tételeihez csatolni tartozik, ha nem üres szavakat akar halmozni, implicite teljesen meghatározott társadalmi-politikai állásfoglalást tartalmaznak. Az a tudós, aki azt képzei, hogy „a tiszta tudomány” abban az értelemben objektív, hogy az ilyen állásfoglalás alól kibújhat, magát téveszti meg és másokat is megtéveszt. A bizonyító módszerekben, amiket a tudós expresszisz verbis vagy szóbeli fogalmazás nélkül valamilyen nyelvi értelmes tételezésében implicite megad, továbbá abban a kiválasztásban, amire a megismerhető végtelen sokszerűsége miatt kényszerűen köteles, a legtöbb esetben öntudatlanul adott az állásfoglalása. Azokban az esetekben, ahol ez az állásfoglalás világosan nem látható s talán öntudatlan is marad, az állásfoglalás többnyire az uralkodó, hagyományos, a haladással szembetartó társadalomfelfogásból ered. Minden tudomány tekintet nélkül arra, hogy formális tudomány, természettudomány vagy társadalomtudomány, alapjában állásfoglaló és pártos, s haladó tudomány csak haladó társadalmi-politikai elmélet és gyakorlat alapján lehetséges. Azt a naiv felfogást, hogy az ismeret a társadalmi viszonyok fejlődésére és ezek elméleti magunkévé tevésére való tekintet nélkül „haladhat” s mely a haladás egyetlen okának az „időt” tekinti („a tudomány idővel mindinkább fejlődik”) minden valóságos ismerethaladás megcáfolta, ha a tudatokból nem is úzte ki mindig. Ez a felfogás egyes tudományágak kialakításakor talán kevésbé zavarólag hat, viszont a megismerési folyamat minden mélyebb megragadását megakadályozza. Ítéletek az ösztudomány folyamatáról, a tudomány pillanatnyi helyzetéről, jövőbeli fejlődéstendenciáiról, a tudomány igaz és hasznos voltáról csak ekkor igazolhatók és így csak akkor lesznek értelemteljesek, ha a

társadalmi fejlődés alapján történnek. A világ értelmezése, amire a bölcselek törekednek, nem választható el a világ megváltoztatásában való részvételtől. A társadalmi-politikai folyamat minden haladása egyuttal a tudományos megismerés haladása s minden döntő tudományos haladás annak a társadalmi cselekvésnek a sikere, mely az emberi társadalom újraformálásának az útján halad.

Jegyzet: 1. Azzal a meggondolással, hogy minden még oly messzevitt megismeréshez is tapad még valami szubjektív maradvány, az idealista ismeretelmélet úgy élt vissza, hogy ezzel vette bebizonyítottak, hogy a megismerés és egyuttal minden lét forrása az „én“. Hasonló visszaélés történik ellenkező irányban az agnoszticizmusban és az irracionálizmusban, amikor ezt a mindent magunkévá tevő törekvéssel dacoló objektív maradványt megismerhetetlen, felfoghatatlan „magánvalóvá“ avatja.

VERS EGY NAGYURHOZ, AKI A KÖLTŐT LENÉZI

Irta: FODOR JÓZSEF

*Nagyur, ki fitymálsz, ha tudnád, mennyire
Semmibe veszek! s ha látom magasratolt
Orrod, a markomba nevetek: mivel,
Tudd meg, a legnagyobb
Urnál a legszegényebb költő többet ér —
S míg párnás ajtók mögött tárgyalasz, igazgatsz, remegő
Népeidet ugráltatod: én csupán
Együgyű sorokat rovok egymás mellé — de ha majd
Felfordulsz, a dögvész se lesz, ki emleget:
Ám míg a világ, olvasnak majd engemet.*

*El sem mondhatom, hogy megvetlek, te szegény
Állat! arany gyűrűd, pénzed, szolgálád, sereg
Hízogd, címeid, irigyeidet és
Gögöd, pompád és dohos rangodat —
S üres bálvány-arcod, és hitvány, kicsi, nyomorú
Lelkedet, s felülről ejtett szavaidat: mint, aki
Toronyból köpködi lentiek fejét —
S fa-vigyorgásod, s kutya-hideg-elutasító-merev
Barátkozásod a kicsivel, s egyujjú, félig-adott
Kézfogásod: mintha nyál volna csak, amihez
Kezed hozzáér vagy ronda szemét.*

*Hálát nem adhatok eléggé a sorsnak, hogy csupán
Költőnek, senkinek születtem: de ha te
Lennék, volna még bennem annyi izlés vagy szeretet
A világ iránt, hogy felakasztanám magam —
Vagy cifra condráim ágra aggatva, s címeim
S csillagaim a kutyára, szín-pucéron
Nekifutnék a világnak: és a folyók*

*Mellett megállva kiáltanak bele
Tükrükbe: Hahó, méltóságos ur, Vezérem, nosza hát!
Terpeszd szét lábaid, nézz gögösen, mutasd magad,
Hadd lássalak csak és képmásodba bele
Okádva szörnyedjek: a világnak micsoda szomorú,
Kétágú, csuda istenbogara vagy!*

KÜLVÁROSI DÉLUTÁN

Irta: DÉRY TIBOR

Lőrinc délután átment Klepszáderékhez, akik megkérték, hogy nézzen át a gyerekekhez, mialatt ők moziban vannak; de minthogy az asszonynak eszébe jutott, hogy megtakaríthatja a tüzelőt, ha a fiatalember lakásába küldi át a gyerekeket, Lőrinc a hat fiatal Klepszáderrel, akik közül a legkisebb két, a legidősebb tíz éves volt, rövidesen átvonult saját lakásába. Bőven jutott ideje a gyermeki lélek tanulmányozására; Klepszáderék csak este kilencre jöttek haza. Az egyik kislánynak fájt a gyomra s egész délután nyugösködött; minthogy a gyerek nagyon csunya volt — a legcsunyább a hat hiresen csunya Klepszáder gyerek között — Lőrinc kissé kedvetlenül fogadta a csititgatással, vigasztalással járó külön feladatot. A legkisebb görbe lábain alig tudott még totyogni; valahányszor lábára állt, egyik bátyja gáncsot vetett neki s elbukatta, így ez a gyerek is sokat sirt a délután folyamán. A legidősebb lány erősen kancsalított; szótlanul ült a szoba sarkában a kályha mellett, két kezét sovány térde fölött összekulcsolva s ha Lőrinc megszólította, nem felelt; olyan ijesztően rut volt petyhüdt arcával és szétálló viaszksárga füleivel, hogy még testvérei is undorodtak tőle s az egyik fiu valahányszor tehette, a lábára lépett; amikor Lőrinc estefelé meggyújtotta a lámpát, észrevette, hogy a kislány szeméből potyognak a könnyek. Két ikertestvér, fiu és lány a padlón hempergett s vékony hangján szakadatlanul énekelte egész délután a „Nekem már semmi sem fáj“ szövegét különböző, bár nehezen felismerhető dallamokra; csak olyankor hagyták abba, amikor néha együtt kifutottak a folyosóra. Ilyenkor ha néhány percre abbamaradt a cérnahangú vontatott ének, Lőrincnek úgy tűnt, mintha egy irgalmas kéz elvágta volna a nyomorúság köldökzsinórját (de öt perc múlva a vékony énekszalag újra kinőtt s láthatóvá tette a nyomor örökösen ujrászülő, hatalmas anyatestét). A fiatalember az asztal mellett ült könyvvel a kezében, de a körülötte hancurozó, bőgő gyermekektől nem igen jutott ideje az olvasáshoz. Az első órák viszonylagosan szemérmes csendje után az öt testvér — a hatodik estig szótlanul ült a sorokban — mindjobban nekivadult s minthogy látták, hogy Lőrinc semmitől sem tiltja el őket, mind kiméretlenebbül hajtották végre gyermeki képzeletük kacskaringós tervrajzait. A nap egyenesen besütött a szobába és sárgán átvilágította ide-oda kuszó csontsovány kis testüket. — Te disznó, te disznó! — hallatszott egy selypítő hang. — Nem vagyok — felelte egy másik méltatlankodva néhány pillanatnyi szünet után.

— De vagy!

— Nem vagyok!

— Disznó! — ismételte diadalmasan a hang. Szepegés hallatszott.

— Miért vagyok disznó? — Azért, mert a szőnyegre köpsz! — fe-

lelte megvetően a másik. — Miért nem köpsz a padlóra! — Lőrinc felállt, megmosdatta a gyereket s kifésülte gubancos haját. Amikor visszaült az asztalhoz — a nap épp lebukott a szemközti ház mögött s a szoba egyszeribe alkonyati félhomályba borult, — délután négy óra felé járhatott az idő — észrevette, hogy a földön fekvő két ikertestvér papát-mamát játszik. Mint ahogy egyebekben sem, úgy most sem avatkozott bele a gyermekeknek, számára érthetetlen, de tiszteletreméltó s félelmetesnek tűnő mozdulataiba. Saját gyermekkorra oly bizonytalanná tette, hogy nem mert ítéletet mondani a másokéi fölött s bármilyen ütdötteknek látszottak is a kis Klepszáderek, szivesebben fogadta mondanivalójukat, mint saját berzenkedő izlésének határozatát. Meg volt rendülve, utálkozott, de nem fordította el róluk tekintetét. Az volt az érzése, hogy bármilyen vaskos, tisztátalan teste van is annak, amit a gyerekek önmagukból megvalósítanak — s ha ő maga, személy szerint nem is bírja elviselni a látványt — mégis minden izén egy ismeretlen harmónia rózsaszín keznyomát viseli, amely oly könnyűvé és tökéletessé teszi, hogy a véghezvitel rossz szagú, fekete agyagalakja is átpirul tőle s lebegni kezd. Mi teszi olyan őszintévé még a hazugságaikat is, gondolta olykor kábultan, amikor a gyermeki piszok mögül, a féregszülő homályból egy pillanatra előtündökölt egy hajnali fény. — Most te leszel a mama! — mondta a kislány s hátára fektette a fiut. — Várj, most ne!

— szólt ez. — Miért?

— Mert most idenéz — sugta a fiu.

— Nem néz ide!

— De igen!

A kislány hátrapillantott s látta, hogy Lőrinc arca feléjük van fordulva. — Nem néz ide! — mondta.

— De igen!

— Hazudsz — ismételte a lány dühösen — el akarod rontani a játékot. Láttam, hogy nem néz ide!

A fiu felemelte fejét a földről, de a kislány azonnal visszanyomta. — Ide van fordulva a feje, de azért nem néz ide — sugta vadul és ráfeküdt a gyerekre. — Maradj most nyugton!

Rohamosan sötétedett, a szobában lassankint már láthatóvá vált a vaskályha vörhenyes derengése. Lőrinc ösztönszerűen huzódott attól, hogy elbillentse az alkonyat egyensúlyát; ülve maradt s nem gyújtotta meg a villanyt. A téli borulatban egyre meggyőzőbbé vált a családias hangulat; a kétéves gyerek most a sarokban ült és önfeledten gógicsélt, a sötét konyhából, ahová egy másik gyerek kityogott egy pohár vizért, csendes motoszkálás, csörrenés hallatszott. A fiatalember ingerült mozdulattal becsukta az előtte heverő könyvet. — Most neked kell nyögni — mondta a kislány az alatta heverő fiunak. Csend volt. — Hangosabban! — parancsolt a lány. Nyöszörgés hallatszott.

— Még hangosabban!

— Nem lehet — felelte a fiu — megint idenéz!

— Nem néz ide!

— De idenéz!

Lőrinc ujjait ropogtatta. — Látod, hogy idenéz — sugta a fiu. Elfajtott apró sikoltás hallatszott, mikép egy gyorsan muló testi fájdalom nyomán. — Hát nézzen! — mondta a kislány dacosan. Hangja észrevehetően egyre izgatottabb s diadalmasabb lett. — Idenézzen, bácsi, idenézzen, idenézzen — sugdosta gonoszul, mialatt cipői tompán kopogtak a szőnyegen — na, miért nem néz ide? A fiatalember elfordította fejét, újra fellapozta a könyvet. A konyhában motoszkáló gyerek be-

csoszogott a szobába. — Látod, hogy nem mer idenézni?

— Nézzen ide, bácsi — sugta most már a fiu is és fojtottan nevetett.

— Nem mer idenézni!

— Hülye, hülye, nézzen ide! — ismételte a fiu, diadalmasan lihegve. Hangja hirtelen megváltozott. — Elég volt — mondta. — Most megszüülöm a gyereket.

Mialatt a gyereket szülte, hangosan kellett énekelnie:

*Nekem már semmisen fáj
hisz a könnyemen csak kacag
pedig mulik az a nyár
míg az álmok után szalad*

s a kislány, mint bába, spirituális segítségkép vékony cérnahangján vele énekelt. — Na, itt a szép kis gyerek! — mondta hirtelen — most meg kell fürdetni! — Lőrinc, minthogy látni akarta a gyereket, hátranyult s meggyújtotta villanyt: a kislány egy bükkfatuskót szoritott melléhez. Abban a pillanatban, hogy a villany felkattant, felugrott a szőnyegről s a tuskót kiejtve karjaiból, megrettent arccal a falhoz hátrált. — Ó akart papát-mamát játszani! — sivitotta halálraváltan s kinyújtott mutatóujjával a földön guggoló fiura mutatott.

Lőrinc elfordult, tekintete véletlenül a sarokban ülő, szótlan kislányra esett; ekkor vette észre, hogy szeméből fényes könnyek csordogálnak. Egy asszony kopogott be a szomszédságból. Dáncs Ferencné, Németh János butarszállító munkás sógornője s kihivta Lőrincet a konyhába. Lőrinc már az első szavak után tagadóan megrázta a fejét. — Sajnálom, — mondta szenvtelen hangon, — de mint tudja, pénzt nem adok kölcsön! — Tudom, tudom — hajtogatta az asszony s kékeres, vastag kezét összekulcsolta hasán — de hát pénz az a pár fillér?

— Pénz — mondta Lőrinc csendesen.

Amikor visszatért a szobába, újra sötétség fogadta; az egyik gyerek ugylátszik eloltotta a villanyt. Nem gyújtotta meg, az asztalhoz tapogatódzott, vigyázva, hogy rá ne lépjen valamelyik földön heverő testre. Mire a szem megszokta a sűrűsödő homályt, ez már oszladozni is kezdett; a vörösen izzó kályha is körülfestette a tárgyak körvonalait, künn az uccán is kigyulladtak a lámpák s fényük, a havas háttérről visszaverődve, szürkén és hidegen bederengett az ablakon. A gyerekek a duplafényű homályban egyre jobban elvadultak; az egyik fiu fejére tette Lőrinc kalapját s kályhakotró vason lovagolva, vadul vágatni kezdett az asztal körül, a többiek valamennyien a padlón heverték. Lőrincet néhány perccel Dáncsné távozása után újra kihívták; Zelkoviczné elhozta két gyereket, hogy hadd mulassanak a többiekkel, amíg ő egy pillanatra átszalad a sógornőjéhez; legkésőbb félóra alatt visszatér. Lőrinc az ujonnanjötteket már nem tudta megetetni; a Klepszáder gyerekek, akiknek anyjuk a délutáni vendégségre való tekintettel csak egy sovány lebbencslevest adott ebédre, az utolsó morzsáig befalták az uzonnát. A fiatalember leszaladt a kocsmába s felhozott néhány pogácsát, kenyeret és krakóit; mire benyitott a szobába, a két ujonnan jött is már a földön hevert s nagyokat nyögve, jajgatva papát-mamát játszott.

Lőrinc széket húzott a nyitott konyhaajtóba s onnét vigyázott a gyerekekre.

Mire valók? — gondolta magában, elmentmondó, kényszeredett érzései közepette s még ösztönszerűen sem tudta eldönteni magában a

kérdést. S mert olyan biztonságosan s határozottan ép azt játszották el neki, aminek létüket köszönhetik, mondhatatlan kíváncsiság töltötte el: mint amikor az ember véletlenül egy orvosi szakkönyvre lel s abban egy kóros állapot pontos leírására, amelyben valamilyen, saját testében lapangó, de eddig néven nem nevezett s épp csak körülsejtett betegségére ismer. Az, hogy a Klepszáder gyerekek csunyak voltak — Zelkovicznéé sem sokkal különbek, segítségére volt ugyan a kérdés feltevésében, de lényegileg nem érintette magát a feladatot. Férfias szemérmét sértette ugyan a mez nélkül nekigyürköző természet, de kíváncsisága sokkal erősebb volt, semhogy a sérelem végleg visszariasztotta volna; s a megálmódott, rózsaszínű kéznyom is gyakran előtündökölt a homályos szobában. A gyerekek odabenn mindjobbban elvadultak. Lőrince az ölébe vette a legkisebbet, nehogy eltapossák. Néhány perc múlva a nagy ricsaj ellenére elszenderedett karjaiban s apró orrával csendesen szuszogni kezdett. Odabenn az asztal körül vágató fiu már olykor elszédült; levágta magát a földre, egy ideig mozdulatlanul fekvé maradt, majd feltápáskodott s nagy kurjongatással újra keringeni kezdett. A szobában tomboló zaj miatt köröskörül a szomszédság, az egész ház kihaltak látszott. — Mi megint kaptunk egy gyereket! — hallatszott a sötétben az egyik kislány diadalmas, vékony hangja. — Mi is! — felelte egy másik hang.

— Nettek már hány van?

— Sok.

— Mennyi?

— Nyolc — hangzott egy idő múlva.

— Nekünk tizennyolc!

— Nekünk még több!

— Mennyi?

— Száz!

— Nekünk is száz!

— Nekünk már ötszáz!

— Ezer! — sikította részegen egy hang.

— Ezer gyerek? — ismételte meghökkenve a másik. — Annyi nincs!

— De van — bizonykodott ez. — Ezer és ezer!

— Hát akkor mi is szükünk még egyet!

A szenesláda megcsörrent, hallani lehetett, amint egy-egy fatuskó tompa koppanással a padlónak vágódik. Egy szék feldült.

— Na itt van még egy! — kiáltotta az egyik szülőanya.

— És még egy! — A gyerekek izgalma már-már az önkivületig fokozódott. A konyha üvegajtaján át — mely hátulról kapta fényét — látni lehetett, hogy odakünn sűrű pelyhekben esik a hó; ez még fagyosabbá és némábbá tette a csendet, amely a vasárnapi lakást gyűrűalakban körülülte. Az egyik kislány újra elkezdte énekelni: Nekem már semmitem fáj!

— Még egy van! — kiáltotta.

— Még egy ronda gyerek!

— És még egy!

— És még egy ronda!

— És még egy rondább!

— És egy legromdább! — üvöltötte magából kikelve az egyik.

— Bácsi, idenézzen!

— Még egy ronda gyerek, bácsi, idenézzen!

— Csak nézzen ide!

Egy fatuskó repült Lőrinc felé. — Idenézzen, mennyi ronda gyerekünk van! — sipította egy elcsukló hang.

— Ugyis mindig nézett! — kiáltotta most a fiu is.

A fadarabok sűrűn kopogtak Lőrinc körül. Az egyik sipcsontját érte. A karjaiban fekvő gyerek felébredt s hangosan sírni kezdett. — Hülye! — kiáltotta egy hang. — Maga nem tud gyereket csinálni, ugy-e? — Hülye, hülye! — ismételték karban. — Vágjuk fel a hasát, akkor talán tud!

— Meg ne merje mondani a mamának! — kiáltotta az egyik kislány elfuló hangon.

— Miért nem ad a gyerekeknek enni?

— Mindenkinek adjon enni, maga gazdag!

— Maga vacak!

— Gazdag vacak, gazdag vacak! — üvöltötte a fiú s újra vágatni kezdett az asztal körül. Lőrinc felállt s meggyújtotta a villanyt. A szobában egyszeribe halálos csend lett. Az egyik kislány ijedtében hangosan felzokogott.

A fiatalember az ölében rugkapálódzó gyereket letette a földre s megindult a kislány felé, aki kezét görcsösen hasára nyomta s oly fájdalmasan sirt, mintha megsérült volna. Mialatt a szoba belseje felé tartott, észrevette, hogy a többi gyerek az ajtó felé somfordál, majd hirtelen hideg léghuzatot érzett hátában s megértette, hogy a folyosóra nyíló konyhaajtón át kimenekülnek a lakásból. — Hü-hü! — ordította a két utolsó torkaszakadtából, amikor kivágtattak a konyhába. A kislány, akinek utját elzárta, egész testében reszketve, lassan a fal felé húzódott. A szobában már csak hárman maradtak, a legkisebb gyerek, aki a szekrény mellett guggolt s édesdeden, teli szájjal röhögött, a sarokban ülő néma lány, s a fal mellett a keservesen zokogó kislány. — Mi bajod van? — kérdezte Lőrinc. A gyerek nem felelt. — Megütöttek?

A fiatalember egy ideig várt.

— Fáj valami? — kérdezte csendesen. — Miért félsz fölem?

A gyerek felemelte arcát. — Menjen innét — mondta olyan vad gyűlölettel, hogy a foga megcsikordult. A következő pillanatban torkaszakadtából visítani kezdett. — Ne merjen hozzám nyulni — üvöltötte — mert megharapom a kezét!

Lőrinc hátralepett. — Nem akarlak bántani!

— Hagyjon békén maga ronda dög — visitotta a kislány — hagyjon engem békén. Meg fogom mondani a mamának, hogy hívjon egy rendőrt, ha nem hagy békén!

— Mi baja van? — kérdezte a fiatalember megdöbbenve. A kislány arca eltorzult a gyűlölettől. Váratlanul abbahagyta a visitást, némán, válla közé húzott nyakkal állt Lőrinc előtt, majd leszegett fejjel kirohant a szobából. A nyitott konyhaajtóban megfordult s meghajolva, kinyújtott karral, menekülésre készen, két kezével az ajtófélfába fogódzkodva, még egyszer bekiabált a lakásba. — Hogy mi bajom van — ismételte gunyosan — no találja ki, maga hülye! A papa is azt mondta, hogy maga hülye!

Amikor Klepszáderék nem sokkal utóbb hazajöttek, a gyerekeket, akik a bezárt lakásba nem tudtak bemenni s akiket Lőrinc hiába csalogatott vissza, a folyosó egyik sarkában találták, ahol egymásba lapulva, mint egy fészekaljja madárfiók, némán gubbasztottak a szállingó hópehelyek alatt.

A DEMOKRATIKUS MAGATARTÁS

Irta: SZABÓ IMRE

A történelemben vannak időszakot záró és nyitó események. Időszakot zárt le a világháború kitörése és éppúgy új történelmi etappot nyitott a páriszkörűli békeszerződések érvénybelépte. A közbeeső néhány év, magának a világháborúnak romboló munkája, elképesztő volt; az elképzelésekből, szebb szándékokból, demokratikus hitből majdnem végzetes kiábrándulást idézett elő. Ezt a világháború utáni nyílt helyzetet fejezte ki világosan és kerekítette egészé a tekintélyi rendszer uralomrajutása, mintegy áttörve így a tojánhéjat, amely mögött már úgysis sejtettük az elkövetkezendőket.

Nehéz helyzete van azoknak a „félelem és előítéletek nélküli humanistáknak“, akiknek új eszmékkel és megállapításokkal kell felvázolniok ebből a nemrégben nyílt történelmi helyzetből induló kiutat, az egyre alakuló társadalom legközelebbi útját. Felelősségteljes dolog minden bizonynyal irányt, összefüggést keresni és mutatni a mai, eseményekben és furcsa helyzetekben olyan gazdag korban. Pedig hát ezt a feladatot nekik kell vállalniok s a reájuk figyelő emberek sora velük együtt vergődik önkínzásszerű, kiméletlen vizsgálódásaikban. Mert ez a körültekintés kínos; a bomlást mutató jelenségek mindenütt előtűnnek s az adódó természetes feladat nem lehet más, mint először is társadalomkritikussá kell válniok. Hiszen ez látszólag egyszerű, mert a hibás jelenségek, úgynevezett körtünetek hatalmas száma tarkítja életünket. Manapság nem olyan nehéz kritikussnak lenni; ám hogy ez a bírálat termékeny legyen, egységet, okokat, összefüggéseket is mutasson, ahhoz még messze az út. A nagy szintézist várjuk, az egybefonódó magyarázatot, amit annál nehezebb ma megtalálni, mert általában félünk a jelenségek mélyébe nyúlni. Súlyos beteg körül lábujjhegyen járunk, rettegünk és reméljük, hogy egy felsőbb hatalom csak megsegít. Ez a szomorú beteg: a mai demokrácia.

Hálátlan dolog megbolygatni a betegségokozta lázas, kényszernyugalmi helyzetet. Merészség kell kemény változtatások indítványozására ilyen időkben. *Salvador de Madariaga* mégis megkísérli új könyvében (*Salvador de Madariaga: Anarchie ou hiérarchie*); felveti a kérdést: nem kellene-e a hajó terhének egy részét a tengerbe vetni, hogy megmentjük legalább a maradék rakományt? Eppen a demokrácia bigottsága távolítja el az embereket ettől a rendszertől és viszi őket közel az új, tekintélyi államokhoz. „Próbálkozzunk hát új kísérletekkel a demokráciát és szabadságot illetően“, — írja. „De ezt a munkát kézbevéve szellemünk maradjon nyitva olyan újítások számára, melyeket a valóság szuggerál belénk; ne kiáltunk szentségtörést, ha az értelem mély változásokat ajánl majd nekünk, melyek megrémítik a hagyományt.“

A liberális demokrácia az első történelmi kor, mely egész rendszerét eszmékre, többé-kevésbé tudományos alapra helyezi. Ha tehát ez a rendszer válságba jut, mi sem természetesebb, mint a tudományos alap helyességét megtagadni. Az állami berendezés holt anyagára, a liberális demokrácia gazdasági alapjára vonatkozó részleges újítások azonban nem vezettek kellő eredményre; a gazdasági reformok nem használnak; az emberekben kell a hibának lenni. Az emberekben, akikben nem élnek a demokrácia eszméi, vagy akikben ezek az eszmék a felismerhetetlenségig elkorcsosultak, úgy hogy ma „a demokráciában keringő eszmék úgy viszonylanak a politikai gondolkozók által megfogalmazott tételekhez, mint

a papírpénz az aranyhoz". Erről, az emberek észbeli és tudatalatti magatartásáról van szó, ezek elferdüléseiről. Közhely már az, amit *Ortega y Gasset* megállapított, hogy tudniillik a széles néprétegek a maguk kritikátlan tömegszerűségével, ítélőképességük teljes vagy részleges hiányával nagyban hozzájárulnak a mai kor szellemi anarchiájához. Nem önálló individumok, akikben az eszmék különböző fajtái és a jelenségek megbirálása mindenegyes esetben megvívja a maga harcát, mint a társadalomnak egy, az egészszel azonos összetételű sejtjében. A tekintélyi államok ezt a tömegszerűséget tervszerűen növelik, felemelik és az embereket hivatalosan is felmentik az alól, hogy önmagukban az egész emberiség, társaik és államuk, népük sorsa iránt felelősséget érezzenek. Pedig „a demokrácia eszméje felvilágosodott polgárok képén alapszik, akik közvetlen és alacsony érdekeiket alárendelik magasabb és nemesebb érdekeiknek, melyek éppen a közösség érdekeivel esnek össze. A demokrácia tehát a mindenekelőtt morális és politikai szempontból jólnevelt polgárok csoportját jelenti." Megvan-e ma ez az erkölcsi és politikai érettség? Az individuális erkölcs hiányát *Huizinga* fejtegette; a társadalmi erkölcs és politikai gerinc, eszmei megalapozottság hiányára Madariaga talál elítélő szavakat.

Madariaga könyvében kettéosztja birálatát: az eszmék és a módszerek értékelésére. A történelmi fejlődés során államidőn előadódó jelenségekre mutat rá mindenekelőtt: arra ugyanis, hogy bár a változások korában, a forradalmakban született, feldobott eszmék mindig az előbbi kor adottságaiból, mint azoknak folytatása és részleges tagadása következnek, — az ujonnan kialakult rendben a vezető eszméket általánosítják, abszolutizálják, tehát történelmi összefüggéseiből kiemelik. Így a liberális demokrácia kora is szentséggé magasztosította az eszméit, kiszakította a történelmi folytonosságból s nem engedte, hogy a korok változásával együtt alakuljanak. A széles embertömeg elképzeléseiben például a szabadság, mint az egyén teljes fölénye, önjogúsága él, mint kötetlenség. Ez az általánosított szabadság, mely többnyire felelőtlenéget, szigorú kötelezettségek alóli kibúvást jelent a tömegek értelmében, nyilvánvalóan társadalmi anarchiához vezet. De odavezet az egyenlőségnek merev és szintén általánosított elképzelése is. Ahogy a szabadság eszméje a mindenható monarchák önkényének tagadásából született, úgy az egyenlőség gondolata is a megelőző kor jogtalan társadalmi privilégiumainak eltörlését célozta, de semmiesetre sem a természeti adottságok, különbségek semmibevételét. S ha a demokrácia a nép uralmát jelenti is a nép javára (*gouvernement par le peuple pour le peuple*), mégse szabad ezt olyan szigorúan felfogni, hogy jóváhagyjunk bármilyen kormányzatot, amely megfelel ugyan ennek az elvnek, de feladatát nem teljesíti, például azért, mert sématisztikus eszközökkel dolgozik. — A tőkés rend a vállalkozás szabadságát túlságba vitte s a tömegek előtt, mint a korlátlan lehetőségek rendje szerepelt; végül a munkának is káros az olyan értelmezése, hogy csak az órával mérhető, fizikai teljesítmény becsülendő. Mindezek a felhígított vezéreszmék zavaros folyadékká keverték a társadalmat, melyben pedig a rétegeknek sűrűségük, természetadta képességük szerint kellett volna elhelyezkedniök. Az általánosított hig elképzelése az eszméknek és az egyéni szabadság önkényességgé és kötetlenségévé nagyított magyarázata anarchiához vezet, — zárja le Madariaga gondolat sorát.

A mai emberek messze vannak még attól, hogy az igazi demokrácia szelleme hatná át őket s egy tiszta demokrácia módszereit alkalmaznák. Fatalis tévedés nem megkülönböztetni a demokráciát, mint célt és

mint eszközt, utat — s az elérendő végkifejlést igazgató módszereket már ma is alkalmazni, amikor az egész közszellem más, alacsonyabb színvonalú. Az ut nagyobb szigort kíván, a szabad eszmék félretételét, átmeneti módszert. Az elitnek nagy bűne, hogy ezt nem látja. Egyáltalán a vezető réteg ellanyhult, önmaga lemondott a vezetésről, nem mer irányítani. Ez a gyávaság csak azt idézi elő, hogy a tömegek előtt erkölcsileg kisebbednek. Ahogy a vállalkozó képességük, bátorságuk csökken, úgy csökken a beléjük vetett bizalom és hit is.

A merész, friss vezetők hiányával azután a demokrácia egyre inkább sématikus, elmechanizált módon működik. Kifejlődik egy politikai élgárda, aki szokott, egyhangú, merev módon vezeti az ügyeket, többnyire egyéni képesség nélkül. Ez a csoport nem elitje a társadalomnak, de mesteremberei a politikának. Ügynökei lesznek szavazóknak, akik engedélyek után szaladgálnak a központi hivatalokban. Körükben gyakori a korrupció, vagy az igazgatósági tagság. Vélük együtt megingott a politikai intézmények sora, degenerálódott a választás, a parlament, amely merev aritmetikával dolgozik; mindez nem vonhat maga után egyebet, mint bizonytalanságot, gyakori bukást. A polgárság pedig egyre inkább kiszorul a politikai életből, tárgya lesz az eltechnizált rendnek, de nem alanya: az állam őt szabályozza meg, de ő nem ellenőrizheti az államot. Mert az államot háttérből más erők mozgatják: a termelők és a pénz emberei. A társadalom egyik oldala uralkodik az egész rend fölött; egy réteg, amely az egyéni érdeke miatt még a nemzete szempontjait is félreteszi. Ez az angolokóros társadalom csak anarchiához vezethet; a szervezet romlásához hozzájárult a tudat rombolása, melyet a gerinctelen, függő viszonyban élő sajtó végez, a sajtó, mely a köztudatot formálja, hangulatot kelt, de fontossága ellenére mégis külső hatalmak igazgatják és „mintegy alkotmányon kívül” tartják. Ilyen tapasztalatok és módszerek a nyersanyagot: az embereket a demokratikus elképzeléseikben inkább megingatják, mint megerősítik. A körülmények, jelenségek, a társadalmi szervezetlenség megbontják az emberekben élő morális egyensúlyt, társadalmi felelősség-érzetet; ez a megzavart tömeg pedig csak még inkább szétzilálja, zürzavarba viszi a meglévő társadalmat.

Amikor a kor demokratikus embereket kíván, mi csak tömegemereket tudunk felmutatni. Látjuk a tanulságot az utóbbi időkből, érezzük a szükségét, hogy kialakítsunk önmagunkban egységes felfogást, de még elképzeléseink is alig vannak: milyen legyen a mai ember demokratikus magatartása?

Madariaga messzire megy vissza, az alapvető problémákhoz: mi az élet célja? A boldogulás, a kiegyensúlyozott, harmonikus élet, melyben a képességek és lehetőségek megfelelnek egymásnak, amikor mindenki megtalálja a helyét. Igen ám, de ha ez a különös egyensúlyi helyzet előáll, akkor a társadalom holtpontra jut. A cél tehát messzebb van, mint a boldogulás: a cél a tapasztalatok gyűjtése, az élet megismerése, megértése mindennek, ami körülöttünk és bennünk van. A központ tehát az egyén, aki számára lehetőségeket kell teremteni. Az egyén azonban mégse él légiures térben, mert elengedhetlenül társadalomba, közösségbe van ágyazva, ez ad keretet, területet a dolgok megélésére: „az egyén a szociális zongorán játszik”. Mindaz, amit ezen túl célnak, nemzetek elhivatottságának mondanak, utólagos belemagyarázás; az államok és nemzetek csak keretek és eszközök.

Az egyén mindennekfölött: ez lenne vajjon a demokratikus magatartás első tétele? Fontos ez a kérdés, mert ezen fordul meg az egész

magatartás a környezettel szemben. Az állam, mint az emberi közösség formája, szükséges és elengedhetetlen. Épp ezért ennek az államnak okvetlenül joga van arra, hogy megvédje saját létét és biztosítsa szabad működését, amennyiben az egyének érdekét, boldogulását biztosítja és segíti elő, — hiszen ez a célja. Az állam szolgálja az egyéneket a célok és értékek szempontjából, míg az egyének szolgálják az államot az eszközök és funkciók tekintetében, mint polgár. „A polgár az Államért és az Állam az egyénért“ — súríti a gondolatot Madariaga.

Az egyén szabadságát így az államnak bizonyos mértékben korlátoznia kell, épp hogy az egyének további lehetőségeket biztosítson. Kétségtelen, hogy az egyének el kell ismernie az állam bizonyos fokú autoritását. Szabadság és tekintély — két véglet, amely mégis összefügg. A szabadság túltengése: anarchia; a tekintély túlsúlya: elszűkülés, szolgátság; van egy egészséges középút, amelyet az egyének meg kell találniuk. Mert az egyén szabadsága nem mértéktelen. Az élet értelme: a dolgok megértése, a tapasztalás szükségessé teszi okvetlenül, hogy a lelkiismeret, gondolat szabadon korszálhasson, hogy véleményét és észrevételeit mindenki szabadon közölhesse. Bizonyos határok között a „szabadság játékára“ kell bízni azt is, hogy mindenki megtalálja helyét a társadalmon belül. Ez a szabad keresés szabad lehetőségeket jelent, melyek között ki kell alakulnia valami egészséges egyenlőtlenségnek. Egyenlőtlenségnek, mely nem a társadalmi különbségeken, de másfajta természeti adottságokon nyugszik. Ez az egyenlőtlenség az emberrel születik és nélküle „a közösség élete minden értékét elvesztené, mint tapasztalategyűjtő terület“, — az emberek egyhangú, szürke tömeggé változnának. Ezt a jelentőséget éppen ki kell használni s az egyének be kell állítsák egy egészséges hierarchiába, melyben a rangfokozatokat a képesség adja, az alapot pedig a biztosított egyenlő start-nívó. Ez lenne körülbelül az egyén társadalmi szabadságának a határa.

A természetes hierarchiának ebben az államban helyet kell adni az egyéni kezdeményezésnek, még a gazdasági életben is; de éppen azzal, hogy az állam az egyénért van, — az állam feladatául a tulkapások és kilengések fékezését kapta. A gazdasági életnek különben is szüksége van a fékezésre, mert ez többnyire a saját útjain jár és nincs tekintettel az egész társadalom érdekére. Itt van Madariaga szerint a mai rend egyik főhibája: a szakadás gazdasági élet és politika között. Mindegyik a maga útján jár; a gazdasági erő a pénzügyi hatalommal karöltve kiméretlen harcokkal bomlasztja a társadalmat, a politika pedig durván általánosított, aritmetikai eszközökkel dolgozik, melyek szerint 15 millió szavazó több, mint 14 millió. Organikus társadalom kell, melyben az élet minden ága egymást ügyelve, egységes tervvel igyekszik a cél: a demokrácia, mint legalkalmasabb életforma megvalósítására. Manapság a politikai anarchia talpától a fejéig áthatja életünket. Mindenki számára biztosít jogokat, hogy beleszólhasson az állam életébe. Akármilyen újszerűen hangzik is: a polgár-mivoltot, a „citoyenneté“-t bizonyítani kellene, hogy a politikában csak bizonyos képességek felmutatásával vehessenek részt az emberek. Ennek a szelekciónak folytatódnia kellene feljebb is. Ne irtózzunk olyan szavaktól, mint oligarchia, vagy arisztokrácia. Mindig lesz egy társadalmi réteg, mely legközvetlenebbül igazgat: ezt jelenti az oligarchia s hogy ez a réteg igazán a legértékesebb legyen, a legalkalmasabb, — a legnemesebb értelemben vett arisztokrácia, — ez ellen senki sem emelhet kifogást. Organikus demokrácia, melyben az állam józan szuverénitása egybeesik az egyének számára biztosított legnagyobb szabadsággal: egy pontba, egy célba összefutó ezernyi társadalmi összetete-

vő: ilyennek rajzolja Madariaga az ideális demokratikus társadalmat.

Az egyén becsületes, közösség érdekeit, embertársai szabad területeit elismerő, az erőviszonyokat és a társadalom hierarchikus, értékkülönbségeken nyugvó rendjét elismerő viselkedése: ez a demokratikus magatartás. Tudni és elfogadni mások igényeit és jogait, belátni az állam fölénk hajló boltozatának szükségességét, képesnek lenni önmagunk megfékezésére: egyszóval az ember ideális közösségbeli magatartását jelenti. Képzelnünk el a mai ember türelmetlen önzését, az állam és egyén viszonyát illető teljes tudatlanságát, az élet értelmének tartott kiméletlen, embertársai ellen irányuló harcát, az ész helyett ösztöneinek előretörését, a társadalmi összetevők kapcsolata helyett minden szektor önálló, tekintetnélküli kieroszakolását, a politikáról és sajtóról, mint pénzzel megvásárolható és szolgáskorba lefokozott eszközökről alkotott lapos elképzelését — és állítsuk ezzel szembe a demokrata embert, aki önmagában hordozza az egész emberiség felelősségét, — a mikrokozmoszt, melyben a harcok ugyanolyan heves intenzitással dőlnek és amelyből az általános célok és az adott probléma szembeállítását után kifejeződik a megoldás, — megoldás, melyért épp, mert önmagában formálta, az ember nyugodt deüvel ki is mer állami, — s akkor belátjuk, hogy a demokratikus magatartás jóval többet jelent, mint a politikai „fair play“: az egyetlen, emberhez méltó magatartást az életben.

Ezt a magatartást azonban megkivánhatja az embertől különféle társadalmi rend; ilyen embertípust álmodott a korai liberlizmus és ilyen akar a szocializmus is. De nemcsak ez: vajjon a meggyőződés egyetlen feltétele a meggyőzés? „Bármily szerények vagyunk is a könyveknek az emberekre és az embereknek (főként azoknak, akik könyveket olvasnak) az eseményekre gyakorolt hatását illetően, nem íránk könyveket, ha nem hinnők, hogy minden politikai erő eredete végső elemzésben az észben nyugszik“ — írja Madariaga. Van-e reális alapja ennek a hitnek? Nem pusztába kiáltott szó-e egyelőre minden ilyen demokratikus térítés?

Az ember és magatartása csak egyik oldala, egy összetevője az életnek, a társadalomnak, mellette ott a holt anyag is a maga törvényszerűségeivel. Madariaga az emberi magatartásra mégis társadalmi tervet épít. Könyvének végén azzal a jelszóval, hogy „gyógyítsuk az észbeli anarchiát egy egészséges, rendezett és szervezett, egyáltalán nem szentimentális emberiséget felmutatva; egy emberiséget, mely praktikus, de mégis hatalmas, mint maga az ember“, — megrajzolja az organikus demokrácia képét. Ebben a tervben — hogy mindjárt a lényegbe vágjunk s megmondjuk: itt térünk el Madariagától — a társadalom osztálytagozódását úgy fogadja el, mint természetes jelenséget, mint a társadalmi életet gazdagító sokrétűséget. Lehet, hogy a két szembenálló tábor elképzelése primitív, — de mégis megvan egyelőre az életben csakugy, mint az emberek tudatában. E táborok nem egyszínű rétegek, de különböző rangsorban elhelyezkedő csoportok, melyek azonban végeredményben mégis két hatalmas egységgé tevődnek össze. Ha az ellentét nem mindig kiáltó, ha az összeütközés olykor messze is van, mégis mély árok húzódik közöttük, melyet, ha át is repül valamelyik Icarus, sorstársait visszahagyja az innenső parton. Madariaga tervében megmarad az alapvető ellentét; korporatív tervezete logikailag bármennyire is elfogadható, a valóságban mégis megbukik. Egyéni kezdeményezésen alapuló rendjében ottmaradt a fulánk s az ő organikus demokráciája nyíllal melle baljába fut.

Tragikus furcsaság jellemzi a mai társadalmat: a demokrácia gazdasági formája befejezte történelmi szerepét, amikor tudatbeli, népmagatartásbeli formája még alig kezdődik. A liberális demokrácia elsiette fej-

lődését. Most megegyezünk abban, hogy demokratikus magatartásra kell nevelnünk mindenkit, önmagunkat is, méghozzá a lehető leggyorsabban, mert a liberalizmus rossz gyermekszobája bosszúval fenyeget. Ilyen nevelés a Huizingák és Madariágák könyve s hogy egész generációkra milyen hatással lehetnek, azt épp a mai magyar fiatalok mutatják (például Cs. Szabó László Doveri átkelése). Magunkévá tesszük nemes módszereiket, hitüket és emberségüket. De a körülmények, a holt anyag, a gazdasági erők egész sora ellenük dolgozik. Megdőlt-e már a tétel, hogy az emberek tudatát társadalmi létük határozza meg?

Azok, akik a maguk életével kimenekültek a szükség, a minimális lehetőségek szorító kényszeréből, akik számára megvan önmaguk fenntartásának biztos lehetősége, — formálhatják tudatukat és magatartásukat a könyvek és nemes eszmék szerint. Ahogy a művészet kezdetéhez a természettel folytatott harc bizonyos enyhülése, az ember fölénybe kerülése kellett, a nyugodt pillanatok megszületése, melyekben az ember emberré lehetett, — éppugy a belátás, megértés emberi kategóriáihoz valami alap, a gazdasági erők megfékezése kellene. A tömeg tudatát bizony még mindig a társadalmi léte befolyásolja és befolyásolja is, addig minden bizonynyal, amíg el nem kerülnek a pusztulás lehetőségének veszélyzónájából. A most itt-ott lázadó tömeget ne csodáljuk s ne ítéljük el, ha mindent megkísérel és mindenbe belekapaszkodik; ne kívánjunk emberi kvalitásokat ott, ahol az emberi élet feltételei sincsenek meg. Nem hagyunk fel önmagunk demokratikus magatartásának kínos őrzésével és örülünk, hogy bennünk mostoha körülmények nem ölik el az emberi tulajdonságokat; nem hagyjuk abba a téritést, hogy másokat is erre az útra hívjunk; harangozunk, hívunk mindenkit és ébren tartjuk a magunk lelkiismeretét. De mindez még nem elég.

A demokratikus magatartás önmagában még kevés; szocialista hit és állásfoglalás kell hozzá, hogy előfeltétele mindenki számára megteremtődjék.

A F É R F I E L M E G Y

Írta: SALAMON ERNŐ

*Engedj el a csepp esőbe, hosszú szélbe, kis ködbe,
engedj el a hegyen túlig, égen túlig, fejhőbe.*

*Árva bánat, fancsali bőjt tiporja vármegyémet,
nékem, bizony, nem tiporja ökrömet, se pipémet.*

*Engedj el az égen túlig, sárban ülök, mondhatom,
a végtelen szürkeségben magam nem lobogtatom.*

*Azt hiszed, hogy nincsen férfi rajtam kívül, zsákerős,
fejzssecsontu, hogyha holnap reggel csordába verődsz?*

*Addig ittam, addig ittam, addig ittam pocsolját,
addig, addig lakomáztam facér tűzhely hamúját,*

*míg az első lombtöréskor, naphulláskor sápadok
s az idő szigorodásán kebeledre ráfagyok.*

*Engedj el az égen túlig, napon túlig fényleni,
torkomig van ütött lenni, üldözött szegény lenni.*

*Hordár hátam, rönkös vállam nyugodnék egy folyóba,
patak jöttén, hegyi vízzel, elvegyülve, dúdolna.*

*Jövő hölg három mezőn, százhusz réten pihennék,
szenvedőhöz édes szavam' lányok virágnak szednék.*

*Özvegyasszony bánatomat órjas lovak taposnák,
foghíjas mosolyaimat tiszta ruhába mosnák.*

*A csuklókon megbilincselte férfi szörnyű sirását,
holnap nyáron napszámosok új homoknak kiásnák.*

*Torkon fogott szeretőknek hasznos jajgatásaim,
futó folyó szép habjáról elszántják viharaim.*

*Engedj el a, engedj el a vizen túlra nyugodni,
hagyj el engem, jó az nekem foghatatlanná fogyni.*

*Édes élet! Édes élet! Édes élet! Életem!
Ints utánam, ha elszállok halálos fellegeken!*

POZSONYI EMLÉK

Irta: MÉLIUSZ JÓZSEF

Pozsony, 1936 november

Némi izgalommal érkezem ködös reggelben a nehéz levegőjű Budapest felől, mint távoli világrészből hazaszakadt idegen, ki a helyet látogatja meg, hol bölcsője ringott. Tudom, nem magam utazom itt most. Egy nemzedék korai visszapillantását hozom e földre, hol a *Sarló* ifjúsága faluban és külvárosban, parasztban és munkásban feltépte az új, reális magyar eszmélkedés zsilipjeit. Innen nőtt az az új magyar valóság szemlélet, melyből az én fiatal erdélyi nemzedékem is táplálkozott. Innen indult a Bartha Miklós Társaságon keresztül a hullámverés, mely ma Magyarországon a társadalmi tényfelderítés útjaira hozta el a fiatal szellemi alkotókat. Egy nemzedék ébredésének tája ez, az új magyar népiesség gyermekvilága.

A nemzetközi vasuti kocsi ablakán túl gyorsan fordulnak a ködpárába bukó barázdák. A rögtön ólomszürke dér fedí. Az európaias, rendezett, szlovák feliratú állomások mögött a Kisalföld lelapított falvai és lustán nyujtózkodó mezővárosai bújnak a megfoghatatlan fehérségű ködbe. Néhány szétmosódó körvonalon kívül Érsekújvárból nem látok semmit. Színek és alakok gomolyognak fel emlékeim közül. Talán ott, az az imbolygó fekete árny, az eke és a lehajtott fejű, nehéz léptű ló mögött Horváth Ferenc, a paraszti sorba visszahullt Sarlós. A repülő, páras mélység elnyeli a figurát. Pedig bizonyosan ő volt. A *Sarló* e paraszti nyugalma, józan vezetőjétől milyen sokat várt a fiatal Szlovénzkó! Most kihúzó szekrénye alján ott a diplomája, háta mögött a legszebb mai magyar fiatalság, tudása, műveltsége elvetetlen és ő csak

ballag lova mögött a barázdában, szánt, vet, arat, az évszakok fordulása szerint. Mondják, menekül a valóság elől, amit ma vállalni bizonyosan nem könnyű. De azt is mondják, imponáló az önmagába-rejtőzködése. Mindenesetre megrendítő megjelenítője ez az eke mögött lépdelő szellemi ember esztendőinknek, melyekben annyian, a legjobbak is összeroppanhatnak.

Mi történt e tájon, mely fölött lassan szimbólummá lesz a *Halotti Beszéd*? Valahol itt, túl a ködön, Deákiban bukkantak rá. Az Árpádkori templomnak, melyben megtalálták az írást, csak a harangját hallom idáig. Mint egy álom langyos mélyéről szűrődik át a száguldó kerekek gépi ütemén. Lélekharang. Kinek szól vajjon? Ki hull itt mélyre? Horváth Ferenc ismét eszembe jutsz. Hátha Tebened csak oszló s elhagyott középosztályunk shakespearei árnyai imbolyognak a ködbefúlt kisebbségi tájon át?

De ime feltűnik Pozsony. Gyarak közé vágatunk be. Jobbkéz felől, tudom, szőlőhegyek omlanak le a Kiskárpátokból a város fölé és rajtuk ezer, meg ezer szőlőkaró, mintha őrszuronyként vigyázná, hogy a dolgok borús menetén változás ne essék.

Kilépek az állomásról. Ez az a faszor, melyen Balogh Edgár hat évvel ezelőtt az éjszakai berlini gyorshoz kísért. Lelkesen vitáztunk. Balogh a téritő hevével magyarázott. Nem ült fölöttünk semmi köd s e kisebbségi magyar Athén felett fehér csillagok szikráztak. Egymásra csapó hangunk csengett, mint acélpenge, míg a szigorú éjszakai őrző az izgatót beszélgetőket le nem igazoltatta.

Eppen hat esztendővel ezelőtt forrongó, ifjú kálvinista teológusként jártam e tájon, mely emlékeimbe azóta is mindig visszafordul és ahova mindig visszakiváncszom. Palástom rég levettem s a csendes, istenhátamögötti parókiák méla légkörét a bizonytalanabb, tépelődő városi léttel cseréltem fel. Hogy erről írok most, tartozom vele a bennem élő pozsonyi napok emlékének. Hiszen hat esztendővel ezelőtt éppen Pozsonyban, a jó öreg Lőrincskapu uccán, a Duna fölé ágaskodó várhegyi kilátón, a Főpályaudvar felé vivő sétány gesztenyefái alatt hatolt tudatomba egy életre szóló szellemi oltás. Az idő sohasem hagyja el önmagát s az emlékek rejtelmesen jelenvalókká változnak. Mintha most járnám huszonkétévesen ezeket az uccákat a Sarlósokkal. Ők nyitották fel akkor nyiladozó nyughatatlanságom előtt a haladó szellemi hivatástudat mélységeit, melyek betöltésére később számomra a teológiák s a doktrinák emberisége kevésnek bizonyult. A Sarló tárta fel előttem ama reális humanizmust, mely ma a feltörekvő néprétegek társadalmi vágyaiból s a történelemben a szabad szellemért harcoló eretnekek vitáirataiból, valamint a parasztforradalmárok tántorithatatlanságából lobog elő. Az ő példájuk állított döntés elé az egyedüllét és a világtársiasság, a humanista szavak játéka s az új emberi törekvések valósága között...

Pedig megváltozott a város. Nem tudom, hogy Batya négyemeletes üvegpalatája hat évvel ezelőtt helyén állt-e már. De a Manderla felhőkarcolója akkor bizonyosan nem ágaskodott még az ősi koronázási város fölé, merev szimbólumként, mely egy fiatal európai állam nagytőkés erejét tüntetve jelzi.

Ó, hová tűntetek idők, mikor még a Duna vizára leső halásza a Várhegy csucsán látták Pozsony legmagasabban ragyogó éjszakai fényjeleit! A Várhegy alatti parton, esti sétáin, a folyam csobbanó tükrébe pillantva rendezgette valaha gondolatait az itt időző Kazinczy Ferenc. És félszázaddal később ezeken a partokon hűtötte forró homlokát a Dévény felől fuvalló friss nyugati szellőben az *Országgyűlési Tudósítá-*

sok soványkeresetű, de izzó álmú másolója, Petőfi Sándor. Innen baktatott fel hajnalonként Berangervál a hóna alatt a röneszansz emlékű zsidóuccába, ahol állítólag lakott. A vizákat elúzték a Duna édes vizéből a dohogó, olajos hajók, Kazinczy és Petőfi emlékének nyoma sincs, csupán a Várhegy csonka romfalai integetnek a multakat idézve a halászoknak, ha a telihold lidérces világosságot önt Pozsony tájai fölé s az idegen nagyvárossá nőtt Pozsonyból a Duna ágai közt darvadozó Csallóköz s a határon túli lankák felé az éjszaka csak egy nevet ragyogtat a felhőkarcoló ormáról, bágyadt, de kihívó neonfényben tündökölve: *Manderlét*, a konzervgyárcsét.

Akinek szeme s hajlama van rá, gyönyörködve buvárkodhatik itt a multak emlékei között, elragadtatással követheti tekintete a román stílű portálék vonalait s a korai gótika tiszta iveléseit, vagy a császári barokk bájos cirádáit, megannyi finom diszletet, mit e művészek kedvére való város képéről nem hervasztott le se törökdülés, se kurucfelkelés. Szinte emlékké finomult korok ma már békés urbanitása kölcsönzi Pozsonynak történelmi lehet, de maivá, nyugatiassá, a huszadik század ifjú városává a fiatal állam hódító tőkéje varázsolja, az új csehszlovák polgárosodás, a beáramló tárgyilagosan mechanikus cseh életütem, melyben a német szervezettség a francia espritvel oly szerencsésen vegyül. Ez már a Nyugat levegője.

E változások közepette értem meg azokat, akiket Pozsonyban szeretek és keresek. Nyugati magyarok ők, magyarok a keleti Európa legnyugatabbján. S, hogy ennek a nyugatosságnak hagyománya van, azt is ők, a fiatal Sarlósok fedezték fel újra a magyar nemzeti mult demokratikus hagyományaiban. A kisebbségi érzés lelki sebével sodródnak ezek a fiatal magyarok az új államélet demokratikus berendezkedése, a csehszlovák konformizmus betonépületei között és innen bomlik ki a lelki válság, a szűnhetetlen, új utáni kutatás, a vivódás bennük, ami az egész kisebbségi ifjúságot annyira jellemzi. Az új viszonylatok, melyek között európaiakká és férfiakká nőttek, számukra megérelték a történelmi tanítást, hogy jövőjüket egy más magyarságról szóló gondolatra támaszkodva képzelhetik csak el, mint az apák államfordulat előtti nemzedéke. A Sarlós körvonalazta ezt az új elképzelést, amikor a nemzeti fennmaradás zálogának a külvárosok és falvak népét jelölte meg.

A hat esztendő, mióta ittjártam, elröppent gyorsan, mint a madár s ez időben kísérlet kísérletre halmozódott az ifjúságnak a nép felé való közelítésében. De vajjon találkoznak-e valaha e ködbeborult táj felett a fiatal nyugati nyugati magyarok a szegénymagyar százazrekkel? Ezen a kérdésen megmaradásuk, sorsuk fordul meg.

Ugy találkozom a pozsonyiakkal, mint ahogyan olyan „régis ismerősök” találkoznak, kik először látják egymást szemtől szembe. Melegen és hosszasan szorongatjuk egymás kezét s miközben nézzük, egymást, a tudat különös játéka következik a cikkeiből, verseiből, leveleiből kiformalódott ember elképzelt arcképe az írás mögötti igazival találkozik és a két kép egymásba ivódva alakítja a valóságos embert.

A Sarlós-nemzedék költőjét, *Győry Dezsőt* például hetyke, legényes dzsentrinek képzeltem, csattanó gyorsnak, aki játszva fogalmaz. E helyett mikszáthos, de fáradt figurája gyötrődött és tempója valójában nehézkes. Polgár ő, túl saját osztályán. Lénye mélyén polgár, a szó franciás értelmében, csak egy lehellet választja el attól, hogy az „epatéz”-t elkiáltja, de ez a lehellet mindég körüllegi. A legszlovenszkóiból

költő alakja mögött úr tátong. Hová tűnt innen a magyar polgári osztály? Pozsony uccáin, kávéházaiban, hivatalokban, üzletekben, ahol csak megfordultam szlovák a beszéd. A dallamos, gyorspergésű szláv nyelv csobogása tölti be a mindennapos élet terét és talán még az öreg presburgerek németje. Mintha e város életének középpontjában a magyarság alig léteznék s csupán ódon lakása mélyére húzódva pihegne. A magyar gyógyszerészcsalád lánykája, ahol naponta megfordulok, tizenhatesztendős, kedves diáklány, tökéletesen beszél szlovákul, de ha magyarul megszólal a szavak szláv hanghordozása, a mondatok idegenszerű szerkesztése után senki se hinné, hogy szülei magyarok. Így lesz teljessé a költőről alkotott kép, aki oly valóságosan szlovenszkói, hangja a házsorok között, a Manderla-épület árnyékában, Komáromban, Nyitrán, Léván, Kassán fölerősített sóhaj a Mátyusföldről, Csallóközből, Gömörből, a magát elveszejtő polgári magyarságban egyedüli és társtalán.

Kisértést érzek, hogy bizarr arcképsorozatot rajzoljak szlovenszkói fejekről. De talán még csak egy pozsonyi arcot vázolok fel: *Barta Lajos*-ét. Fehér a haja, huszesztendős a szeme, talán csak egykor oly magas aiakja rokkant össze finoman, alig észrevehetően, mint egy elsikló, csalafinta rim Kosztolányinál, kinek íróasztalával szemben állt egykor íróasztala a *Világ* szerkesztőségében. Elsuhant ama hőskor ideje, amikor leírta Bródy Sándor: „Ez egy rendes magyar író mégpedig olyan, akit hamarosan külföldön is meg fognak becsülni. Hamarosan és állandóan...” A fiatal Barta Lajosról jóslt így Bródy Sándor. Egyikük se tudta akkor, hogy a világ mennyire megváltozik s hogy a külfölddel „hamarosan és állandóan” a legtragikusabb emberi kapocs Barta számára nem az irodalom lesz, hanem a panaszos, keserű emigráció. Ma az új, a nyugatos Pozsony alatt félparaszi munkás fiukat tanít az Ady nemzedék feltüندöklő prózairója, aki Illyés Gyuláék előtt egy nemzedékkel beszéltette a népet a *Világ* hasábjairól és a Nemzeti Színház színpadáról. Szlovenszkói dokumentum ez is és úgy érzem sose fogok meghatottság nélkül az *El-süllyedt Világ*, Az örvény képszerű írójára gondolni, aki mint a tizenhatodik század óta Európában annyi tiszta szellem, mindig és mindenét adta, adta, csak adta és sohase kapott.

A pozsonyiak mesterei elkülönülők, akárcsak a nagyvárosok emberei. És az elkülönülésre Pozsonyban van mód. Sehol magyar városban annyi kávéház, mint Pozsonyban. Mig Kolozsváron alig három vegetál, itt hirtelenjében tizenöt kávéházat számolok össze s ez a dunaparti várost miniatűr metropolissá varázsolja. Egyben valami különös akvárium-gyűjtemény is, ahogy a kávéházak üvegkubuszai betonlábakon a járdák fölé emelkednek. Az ablaktáblák mögött Pozsony polgárai az uccáról nézve bizonytalanul úszni látszanak az egészséges térfogatokat beködlő füst párázatban. Ezzel az akváriumképpel, úgy érzem, közelebb kerülök pozsonyi barátaim lényegéhez, hiszen valóban elkülönülten bujik meg mindegyik a maga kávéházában, még azok is, akik naponta egy asztalnál találkoznak. Kávéházból bírál, fut ki egy-egy hírlapi csatározásra, vitára a szellemi munkás, kinek cselekedeteire talán már csak a nagy generáció multja nyomja rá a heroizmus pecsétjét. Micsoda korai öregedés jegyei ezek, ha a mai szlovenszkói huszévesek úgy beszélnek a harminc évet alig meghaladott elődjeikről: a nagy generáció! Kiegett emberek! Ó, hogy nyugtalanít az önleplező, szemfényvesztésig könnyedén csillogó műveltségzuhatag, hogy taszit a kétely, amely vénit és tehetetlenné teszi az egykori harcos szellemet. Bánt-e, kérdem most magamtól, hogy ezt így leírod? A valóság bánt, felelem magamnak, amely kényszerít,

hogy így írjak itt, ahová fél évtized után, mint egy nemzedék szellemi szülőföldjére jöttem látogatóba s az emlék nem talál a valósággal.

Vizont ne maradjon említetlen az a mély megrendítő népeért való aggodalom, amely halkított, tompa hangon, suttogva omlik felém az esztéta *Brogyányi Kálmán* szenvedélyes lényéből. A régi Sarlóból izzanak elő ezek a mondatok, amiket a naplóíró kötelező hűségével ide kellene írnom, de ma legföljebb magunknak lehet őket elmondanunk, négy fal között, halkán. A bukott 1849 után szólhattak csak ilyen borongó, mord szavakat a szétvert márciusi ifjúság megmaradottjai. De miért neheztelő hangon emlékezni akkor a hitetlenekről, keseredett, mindent kikezdő bírálókról? Hiszen békétlen szellemük ugyanazt a mély sérülést fedezte, mint Brogyányi szavai, csupán menekülnek előle, a valóság előtt a szlovenszkói örök tervezetések őserdei rengetegébe. Valóság a szlovenszkói magyarság romlása, valóság itt a magyar szellemi hullás, a kisebbségi magyarság oszlása.

Valamelyik asztali beszélgetésből szövöm ide egy régi Sarlós, *Peéry Rezső* önvallomását:

— Nem tudtunk fiataliságot nevelni, mert túl magasra tornyozva álltak előttünk a feladatok: tanulnunk kellett és eszméket tisztáznunk. Többre nem telt erőnkéből. A barbárság lökött utra és a barbárság állított meg. Neurótikusok lettünk... Nem a cseheken múltott, hogy lemaradtunk, Szlovenszkon buktunk el. Árvák voltunk, utánpótlás nélkül elvágyva maradtunk a kávéház partján...

Igaza van a visszafelé sujtó önmarcangolónak, egy apátlan és hagyománytalan nemzedéknek kellett itt kisebbségi sorba kerülve önmagából nemzetet építenie. De vajjon igaza van-e, ha ebben mentséget keres a jelen pillanatért, vagy a jövőért? És igazam lehet-e nekem, amíg innen fentről az akváriumból vizsgálom magam is e világot?

A másik Pozsonnyal, a másik Szlovenszko egy elsuhanó képével a káptalan uccai tárlaton találkoztam. Nem lehet elfelejtenem azt a képet, ahogyan a dornkappeli *Népakadémia* munkásifjai az osztályukból való Lőrinc Gyula festmény kiállításán megjelennek, ahogy a *Kunstverein* szűk kiállítótermében eleinte idegenül forgolódnak, ahogy Lőrinc Gyula vásznai előtt megállnak és az első pillanatokban a gyalultatlan, durva léckereteken megpihentetik a vásznak között rebbenő tekintetüket, mintha az ismerős nyers matérián keresnének megbuvót, idegen flórába szakadt madárhoz hasonlóan, ki egyetlen ismerős bokrot pillant csak meg az ismeretlen bozótosban és riadtan odamenekül. Nehéz, faragatlan, de őszinte bizonytalansággal álldogálnak a fiúk, ormótlanul. Szemükkel szinte körültagogatják a formákat, a rajzot, a kékeket, a barnákat és a vörösek végtelen skáláját. Most látnak először művészi alkotású festményt. Arra a hírre jöttek el, hogy ez a festő „az ő emberük.“ A diószegi öreg malomgépész fiát a Sarló adta vissza a népnek, melyből elszármazott. Köztes a külvárosiak között hamarosan bezárul a rokonszenves a barátság áramköre. Feszítelenül beszélgetnek. A művész is, a nép is egy nyelvet használ: a valóságét. A lenti néplét legfinomabb rezzenetei suhannak elő az üde gondolatcseréből. Tudásvágy és kulturszomj az, ami az új élményverte résen a lélekből kitör. A központosított javakkal tüntető városban a bevándorolt szegényparasztnak ime feltámadnak az új osztályhelyzet igényei: a kultura utáni vágy.

Nem hiszem, hogy a dornkappeli ifjaknak saját sorsuk, mindennapi életük jutna eszükbe, ha impresszionista modorban megszépített „fes-

tői" rongyosemberek aranyba keretezett képeit látnák ezeken a falakon. A gútai vagy diósförgepatonyi vén jobbágyházban, ahol születtek, legföljebb a könnyesszemű Istenanya olajnyomatos képét ha láthatták, vagy a vérző Jézusét, tiz, tizenöt évvel ezelőtt, gyermekkorukban. De itt saját magukat látják a festményekben, mai magukat új társadalmi valóságukban. Érthető-e finomabb elismerés festőt, mint Lőrincz Gyulát, amikor külvárosi barátai kiégett szemű anya-viziójára mutatva megszólalnak:

— Ez a menekülő madridi anya!

A kép lángoló hátterével valóban idézi a madridi anyát, de a gútai s a diósförgepatonyi anyát is: a mai Istenanyát, ki csecsemőjével karján Barcelonába, vagy Dornkappelba menekül. Az összeroppanó falusi létből a város alá menekült új városi magyar így látja, érzékeli a kultúrát önmaga sorsának vetületében.

A másik Szlovenszko Pozsony belvárosán túl kezdődik, ott, ahol gyérülnek a kávéházak és már ritkábbak a bécsies Heurigerek, bejártuk fölé tűzött örökzöld-csokrocskájukkal s ahol már nem látni beton és üveg konstrukciókat. Ha kifelé megyünk és magunk mögött hagyjuk az amerikaias Avion-palotát, a századfordulóra emlékeztető szecessziós bérházakat, kispolgári gipszdiszeikkal, a Kereszt ucca földszintes házsorait, és a *Nova Doba*-t, egészen kint a szabad határban megtaláljuk az új munkástelepeket és Dornkappelt. Igaz, a *Nova Doba* (Új Kor) nemrég befejezett munkáspalotáival, melyekben egyaránt lakik író, hivatalnok, munkás, méltán dicsekedhetik a csehszlovák szociálpolitika s akár egy északi állam demokratikus munkásgondoskodásának is díszére válnának. De a *Nova Doba* épülettömbjein túl, kint a tar széljárta tájban még mindig összetakolt, zsúfolt tanyákon tengetik életüket a Pozsony alá beuzódott vidékiek. Mit is mondhatnék ezekről a telepekről? Vigasztalanok, sárba fultak ilyenkor ősszel, akárcsak Angyalföld Pest vagy Kolozsvár tövében az Irisz telep. Ez a magyar nyomorgyűrű szorosan körülöleli Pozsonyt s nem szépítenek rajta a szükséglakások sem, melyekben a város kegyéből, egy-egy szálában ötven-hatvan ember él, összezsúfoltan nő, férfiak elkülönítve, amennyire lehet...

Pozsony mögött, a kültelkek mögött a Kisalföld elszegényedő magyar tömegei, a válságba sodort magyar parasztok és cselédek fénytelen világa, melynek mélyén, az eladósodott kisparcellákon a túlnépesedés szorítja a város felé „a nemzet feleslegét”. A főrévi hidon át hepehupás út visz ki a Csallóközbe. A falvak sűrűn követik egymást az utak mentén. Középen magasra felhúzott hivatalos épületek s az intelligencia lakóházai. A széles főuccákon a kiscgazdák fehér házai és hosszú udvarai. Végül pedig a szegénység fagyát lehelő zsellérházak. Egy-egy falú határában ősi liget hervadó, vastagdereké fái között máladozó kuria, szigorúan lezárt zöld zsalugáterekkel. A falvak uccáin, ahogy estefelé végig szekereztem se ember, se állat. Az ablakok mögül csak itt-ott pislogott a világosság. Errefelé csak úgy sötétben üldögélnek a parasztok fukar szóval a fiatal estében a tüzhely körül, mint mindenütt máshol, ahol petróleummal is takarékoskodni kell. Sorsukat beszélnek. Amíg itt egy talpalattnyi telek, egy eladható asztal, egy rozszant szék még a helyén áll, mint a süllyedő hajó eszelősei, kétségbeesetten ragaszkodnak ahhoz a világhoz, azokhoz a bűlepte tárgyakhoz, amelyek számukra nemzedéken át a viszonylagos biztonságot jelentették. A végzetes romlásból azután csak egy irányba lehet menekülni: a síkság fölött világító Manderlaház felé, a többi vidékről beszármazott szegénymagyar közé, kik egyre

többen s többen hirdetik, hogy — „városiasodik a magyar!“

Peéry Rezső barátom mondotta: „elbuktunk Szlovenszkón“. Dornkappel, a munkásnegyed ezt a fogalmat „elbuktunk“, nem ismeri. A pozsonyi külváros oly mélyen alant van, hogy itt bukni, lejjebb jutni már nem lehet és ha kiutnak csak egyetlen lehetősége is akad, az e nép számára fölfelé mutat. Uj népdalok születnek ebben a sorsban és a vidék, mely a jobbágyság legsötétebb napjaiban egy tizenhetedik századbeli megyei dokumentum szerint „nem átallotta urairól gunyos nótákat és trágárságokat énekelni“, még őrzi az önmentő, ellenszegülő szándékot és ma is ilyen szilajságokkal felel az egykori Sarlósnak:

Szabadság szellője

Álmotokat szőjje.

Nem lesz senki közületek

Urak szeretője!

A Sarló megrázó magyar értelmiségi zendülése a szellemi elégedetlenség kirobbanása volt s ez a robbanás szertehordta vetését. Megértem hát, ha a régi Sarló-gárda szellemét, az életem útjára szóló pozsonyi emléket, azokban lelem fel, akik a széles magyar népmozgalmisság szószólói és hordozói. Elsősorban a lobogó Vass Lászlóra gondolok és Ferencz Lászlóra, a Magyar Nap lelkes szerkesztőire és a Sarló egyik bírálójára és mesterére: Fábry Zoltánra. Bárcsak erre a vándorutra kelt szlovenszkói néphez találna el mindenki, aki a pozsonyi jelképes Manderla-ház alatt magyar sorsot kutat, magyar jövőt viv.

HOLLÓS KORVIN LAJOS: VERSEK

SZEGÉNYEK TELE

*Mint, aki egykor kedvesem volt,
a szelíd rajzú, egyszerű,
magában szép, akár a mennybolt —
s hogy reám unt, bolondot gondolt
és hideg, pompás, buja, barbar
szépséggé nőtt, kifodrozott
hajú, vad karmín-körmű kalmár
díszé, kinek csak nyírt vonal már*

*szemöldöke, e hajdan inda
vastagságú fekete iv
s most uniformis-arcu, mint a
dámák és úri ringyók kint a
körúton s bent a szalonokban,
kietlen pompa, vad, rideg
ékeség, aminőből sok van
e meghigult, hibbant napokban —*

*úgy lett e hamvas őszből érdes
szépségű tél, halk hermelin
palástú, tigrisleptű, mérges
fenevad, amely prédáért les
közöttünk, akik fogvacogva
páránk lig ponyvája alá*

bújunk előre bús halomba;
mert nekünk e szikrázó pompa

csattogó fogak húsbatépő
harapása csupán, ami
testünkön csontjainkig érő
sebet ejt, veszett marást, kéklő
fagyást... Igen, nekünk e pompa
száraz köhögést okozó
lázás, fullasztó katakomba,
melynek sötét mélyén szorongva

lessük e nekünk mit se mondó
szépséget, mely másnak csodás,
de számunkra csak egy halom hó,
fehér halál, pelyhekben omló
gépfegyvertűz, vagy hideg láva;
— mert kérdezd meg csak egyszer azt,
akinek elfagyott a lába
s szobájába csak polc a kályha.

Szobáink fala fázva pattan,
lámpánkban megfagy az olaj
s a süket, borzongó agyakban
csak a tavasz reménye lappang.
És mint az éhes csecsemők,
tátogó szájjal elalélunk
már a kiapadt csecs előtt:
a zsugori vén nap előtt.

Hideg hieroglifa a télnek
szépsége, olvashatatlan
ékirás a fázó szegénynek,
ki a téllal csupán szegényebb,
hiszen testére rongyosabb
jelmezt kényszerít a hideg
és megjelölve, mint a rab,
evvel is boldogtalanabb.

EGY REGI VASARNAP DÉLUTÁN

Fehér, zömök, doromboló
felhőcskék gombolyodtak fenn a
tótágast álló kék tavon.
Lenn cammogott a vén folyó
hallgatagon.

Babérolajszim fák alatt
vasárnap délutáni csöndben
gyökértelen tapogatott
fa-multját álmodva a pad
s festékszagot

Utazott, hogy részt vegyen
 élő vérei versenyében
 s szivta a föld hűvös husát
 meddön, — ó halott szerelem,
 tünt ifjuság!

Csontváza lett a sírköve:
 évgyűrűi fakó betűkkel
 hirdették, hogy élt valaha,
 hogy ága volt, gallya, töve
 és dereka.

Száradt ölében most a pad
 kis inast ringatott, ki dermedt
 szívvel leste, hogy vall a mult.
 A gáton ösztövérvonat
 némán gurult,

mintha olajon siklana,
 nem vas-sinen... S e kép fölött egy
 magas erkély tárt ablakán
 — hogy rezgett a ház sík fala —
 egy zongorán

Grieg zengett fjordok csobbanó
 s megtörő hullámai hangján
 — s a dallam tükrében a gát,
 a parka vonat, a folyó
 látta magát

s a pad is a kis inassal a karján.

SANGHÁJI BALLADA

A házunk előtt hova tünt a fa,
 anyám?
 A szép sisakkal hova ment apa,
 anyám?
 A nagy sárkányról miért nem mesélsz, szólj hát?
 S ha éhes vagyok, miért nem adsz szóját,
 anyám?

És hogy hívják e sok sárkányt az égen,
 anyám?
 Ezekről sohasem szóltál a mesékben,
 anyám?
 És miért hintenek el tüzesőt
 s miért nem kelnek fel az elesők,
 anyám?

Mű durran úgy most mindig és mi zsong,
 anyám?
 És miért kell most folyton futni, mondd

anyám?
 És hol vannak, akiket ismerek,
 mondd, hova lett a többi kisgyerek,
 anyám?

Fejünk felett mért dől össze a ház,
 anyám?
 És miért jajgatsz, miért kiabálsz,
 anyám?
 A dült tereken miért rohanunk át
 s miért égnek a Jangcsében a dsunkák,
 anyám?

Miért nem felelsz? Felelj! Anyám, hol vagy,
 anyám?
 Éjjel van és én nem látom a holdat,
 anyám!
 Nem látlak. Hol vagy?... Ó csak hallanám
 a hangodat, a hangodat, anyám!
 Anyám!
 Én nem látlak!... Én nem látok, anyám!

A FRANCIAORSZÁGI MAGYAROK NYELVE

Irta: MOSONYI FERENC

A *Magyar Statisztikai Zsebkönyv* 1936. évi kötete szerint tavaly az utódállamok magyarjain kívül 776.000 ember vallotta magát magyarnak a világ minden táján. Ez adat megbízhatóságában minden okunk megvan kételkedni, hiszen csupán az amerikai Egyesült Államokban 700.000-re teszik a magyarnyelvűek számát! Ezért az egymilliószám sokkal közelebb jár a valósághoz. A világháború befejeztével megindult második nagy kivándorlási hullám 1930 körül — a gazdasági válság következtében világszerte mutatkozó elzárkozás folytán — végleg leülepedett, ami azóta a magyar diaszpóra bizonyosfajta megszilárdulásához vezetett. Az újabb tömeges kivándorlás és hazavándorlás hullámmásával összetételükben és szerkezetükben állandóan változó magyar nyelvszigetek stabilizálódása ezáltal megkezdődhetett. Főlétszámúlag hangsúlyozni, hogy ez az állapot a kívülről többé fel nem frissülő magyar nyelvszigeteknek egy-két nemzedéken belül a teljes elvesztésével fenyeget. Intő példaként az amerikai magyar néprészt hozhatjuk fel, mely alig a harmadik nemzedékbe lépve eredeti létszámának felére süllyedt. A magyar diaszpórában a törzsmagyarsággal összekötő legerősebb szálát természetesen a nyelv teszi. Nem érdektelen tehát konkrét példán, a franciaországi magyarok nyelvén keresztül megmutatni, mint lazul szükségszerűen még egy olyan fiatal magyar sziget életében is, amilyen a franciaországi, a magyar közösségi tudat s mint termi a diaszpórában a magyar nyelv új mellékhatásait.

*

Az első számszerű adat a franciaországi magyarokról 1901-ből való, amikor 1306 magyart tartottak nyilván Párizsban. 1911-ben ez a szám 1857-re emelkedik. A háború ezt a jelentéktelen számot is erősen lecsök-

kenti: 1921-ben mindössze 234. Ezután azonban rohamosan nő a számuk. A politikai okokból kivándorlók mellett a középeurópai agrárválság elől menekülő gazdasági emigráció, különösen az amerikai határzárlat után, elsősorban Franciaországban keres új hajlékot, melynek egész északi részét külföldi munkaerő építette fel háborús romjaiból. 1926-ban már 13.500 magyart mutat ki a statisztika (a más nemzeti kategóriákban szereplő utódállambelieken kívül). 1930 körül ez a szám — az utódállamokból érkezett magyarnyelvűekkel együtt — közeljutott a 100.000-hez. A válság beálltával a hazai munkaerő védelmében hozott francia kormányintézkedések tömeges hazavándorlást eredményeznek, úgyhogy mintegy négy év leforgása alatt kb. a felére apadt a franciaországi magyarok 1930-as legmagasabb létszáma. Az 1936 márciusi népszámlálás legutóbb nyilvánosságra hozott adatai szerint jelenleg 30 ezer magyar állampolgár él Franciaországban. Hozzávéve ehhez az összesen 85.000 lelket számláló utódállamokbeli emigráció soraiban elkönyvelt magyarnyelvűeket, a franciaországi magyarnyelvű bevándoroltak jelenlegi létszáma mintegy 50.000-re tehető.

A franciaországi magyarok javarésze dolgozó, a vidékiek legtekintélyesebb csoportját a bányászok teszik, akik különösen *Pas-de-Calais* megyében élnek nagyobb, összefüggő csoportban. Sok köztük a textil-munkás, különösen *Nord* megyében, *Roubaix* környékén. Kisebb munkáskolóniákat találunk még *Marseille*, *Grenoble*, *Alger*, *Colmar*, stb. városokban. A franciaországi magyarság legjelentősebb része Párizsban, Szajna és Seine-et-Oise megyében él. Ezeknek nagyrésze vasmunkás és könnyűipari dolgozó, kisebb része kisiparos, a többi megoszlik különféle foglalkozási ágak között.

A franciaországi magyarok heterogén összetétele és legtöbbször *egyénenkénti* elhelyezkedése a francia néptársadalomban, lényegesen el-*különbözteti* ezt a néprészt a más országokban, különösen Északamerikában található magyar nyelvszigetektől. Mig az Egyesült-Államok magyarságának zöme néhány állam aránylag szűk területére összpontosul (*Cleveland* és környéke, stb.), addig Franciaországban a fent említett kisebb települések a *kivétel* s az egyénenkénti szétszórtság a szabály. A franciaországi magyar emigráció ezzel az egyedenkénti szétszórtságával jellegzetesen háború utáni jelenség. Az amerikai magyar sziget egész falvak tömeges kivándorlásával jött létre a háború előtt, melyek kiaknázatlan vidékeken kollektív telepeket teremtettek meg. (Pl. *Bálint Imre* írásaiban találkozhatunk így létrejött magyar bányászfalvakkal, melyek népe ruházatában, szokásaiban, nyelvében, két nemzedéken át konzerválta a tiszántuli falu mult századbeli életét.) A háború után ujonnan jöttek már ezekbe a kész keretekbe illeszkedhettek bele. A háború után Franciaországba kivándorolt magyarok azonban nem találtak itt ehhez hasonló kész kereteket és így az egyénenkénti térfoglalás kényszere miatt sokkal kevésbé is védekezhetnek a beolvadás ellen.

A franciaországi magyarok nyelvi tudatának aránylag igen gyors eltompulása tulnyomórészt a fenti okokra vezethető vissza. A szélesebb társadalmi közösségek, természetes kolóniák kialakítása elé tornyosuló akadályok a franciaországi magyarok nyelvének romlását gyors ütemben siettetik, ugyanazon jeleit mutatja, mint amik az amerikás magyar nyelven csak a diaszpóra második nemzedékében kezdtek elhatalmasodni. A nyelvi tudat eltompulásának ez az ütembeli különbözősége az amerikás és a franciaországi magyar nyelvben még egyéb mélyreható okokban leli magyarázatát. Az amerikai, javarészt háborúelőtti magyar emigráció

ráció zömét a paraszti rétegek tették. Az amerikai kivándorlók a népnyelv nyerserejével felvértezten és többé-kevésbé egységes törzset képezve állhatták az új nyelvi környezet ostromát. Nem úgy a franciaországi magyarok, akiknek tulnyomó tömegét a munkások és az elproletarizálódott városi kispolgárok teszik. Márpedig az alig háromgenerációs magyar ipari munkásság maga sem tekinthet vissza mély nyelvi hagyományokra. Három emberöltős múltja csak arra volt elegendő, hogy kitörülje lelkéből paraszti eredetének földszagu nyelvméleteit. A magyar ipari munkás már otthon megszokta, hogy idegen — különösen a magyarhoz idomított német — szavakkal jelölje szerszámait. Még gyökeretlenebb e tekintetben a városi kispolgár, aki legtöbb esetben rövidmúltú magyarságra tekint vissza s Franciaországban ipari, vagy más, tőle idegen munkakörben kénytelen elhelyezkedni, úgyhogy társadalmi kiközlétsége miatt is sokkal inkább hajlamos nyelvi podgyásának elhagyogatására. Hozzájárul mindehhez még az is, hogy ezidőszert Magyarországon is a nyelvi tudat nagyfoku tompulása észlelhető, amit a fővárosi és a paraszti nyelv közti ür elmélyülése még csak fokoz. *Bóka László* joggal állapítja meg e tárgyról irt tanulmányában: (*Szép Szó*, Bp. 1937 jul.-aug.-i szám) — „...a ma magyarjának nincs nyelvi öntudata, nyelve nemismert része lelki világának“. Nem lehet tehát csodálkozni azon, ha a franciaországi diaszporában a ma magyarját hazuról hozott nyelvi bizonytalansága rohamosan a nyelvkorcsosítás lejtőjére viszi.

*

A franciaországi magyarok nyelvének szétforgácsolódási folyamatát tanulmányozva nehéz általános érvényű, tudományos értékű végkövetkeztetésekre jutni. Sőt a franciaországi magyar *nyelvkép* felvázolása is nehézségekbe ütközik. A nehézségek főoka éppen abban rejlik, hogy a Franciaországban szétszórt magyarság nem alkotván egységes társadalmat, az egyedeknél megfigyelhető nyelvidomítás és elkorcsosítás tünetei sokszor eltérőek, nem mindig tipikusak és nehéz megtalálni azt a mértéket, melynek segítségével — durva tévedések veszélye nélkül — meg lehet állapítani, vajjon bizonyos magyar-francia „barbarizmus“ szóképzés, mondatfűzés, sőt kiejtésbeli eltérés tényleg a kialakulófélben lévő franciaországi magyar idióma szerves részét teszi-e, vagy csak futó, átmeneti jelenség, esetleg egyéni moduláció. Ez a probléma a magyar-francia zsargon minden egyes fagyönyével kapcsolatban felvetődik. Pl. noha a franciaországi magyar festőmunkások nagy része *lessziválás*-nak vagy *lessziválás*-nak nevez egyfajta tisztogató munkát (a francia *lessivage*-ból), súlyos hiba volna ezt a szót a franciaországi magyarok körében általánosan meghonosodott nyelvképződmények sorába beiktatni. Máskép állunk már pl. a „porion“ szóval, amellyel az északfranciaországi magyar bányászok a munkavezetőket jelölik. Ez a szó szintén „szakkifejezés“ ugyan, de a jelentékeny számú magyar bányászág körében annyira közhasználatú, hogy polgárjogot nyert a franciaországi magyar nyelvben. Általában a jelen tárgyról értekezők a legtöbb esetben beleesnek abba a hibába, hogy kritikátlanul ellajstromozzák a hallott franciás idegenszerűségeket anélkül, hogy ezeknek elterjedtségi arányára tekintettel lennének. S annak a megállapítása, vajjon valamely szólás-mód vagy nyelvképződmény tényleg a franciaországi magyar nyelv integráns része, csakis a megfelelő előfordulási koefficiens mértékével lehetséges.

Az előbb érintett társadalmi okokból következik, hogy a franciaországi magyar zsargon jelenleg még nem tekinthető kijegecesedett idiómának. Ezért hasztalan kísérlet volna a bevándorolt magyarok nyelv-

nek szótárát lerögzíteni. Ezekkel a fennmaradásokkal s a bevándorolt magyarság nyelvképzését *in statu nascendi* folyamatnak tekintve, mégis levonhatók bizonyos általános érvényű szocio-filológiai következtetések.

1. A bevándorolt magyarok nyelvén az első töréseket a francia társadalmi környezettől diktált s a hazaitól eltérő *új érintkezési szabályok, szokások és rangszempontok* idézik elő. A magyarországi társadalom hierarchikus felépítése a köznapi nyelven is erősen megmutatkozik a különféle feudális csökevények formájában. A demokratikus francia környezetben ezek a feudális nyelvi csökevények kopnak el a leghamarabb. Ezen a ponton kérelhetetlen törvényszerűséggel megy végbe a nyelvi asszimiláció, még a nyelvtisztaságra legjobban ügyelő magyarnál is. Az otthoni nyelvben használatos társadalmi rangjelző megszólítások, köszöntő formulák, a bevándorló életében már ugyyszólván az első napon használhatatlanná válnak. A kegyelmes, méltóságos, nagyságos és tekintetes uramozás, sőt a minden egyéb jelzőmentes uramozás itt éppannyira elképzelhetetlen, mint a bokaösszezsapó snájdig bemutatkozás, mint a „kezeit csókolom“ s az „alázatos szolgája“. A francia ember csak egyfajta megszólítást ismer s ez a *Monsieur, Madame* vagy *Mademoiselle*. A külső rangmegkülönböztetésnek ez a teljes hiánya a francia életben a bevándorolt népnél is maradéktalanul érvényesül. Ezért a franciaországi magyar bevándorló nyelvében jelentkező első meghonosodott szavak a *Möszjő, Madám, Madmoazell, a bonzsur*. Az ur, urasszony, kisasszony szavak a hozzájuk fűződő képzettársítások miatt ugyanis nem adják vissza pontosan a *Monsieur*, stb. értelmét. (Másnyelvű bevándorlóknál már nem egészen így áll a dolog. A szláv *pán*, az olasz *signor* — a francia „*Monsieur*“ pontos megfelelője. A bevándorolt szlávok, olaszok, stb. nyelvén nem is találkozunk tehát a „möszjőzéssel“.) Az „ur“, „kisasszony“, stb. szavakat a franciaországi magyar legfeljebb ironikus értelemben használja.

A demokratikus francia társadalmi szokásoknak, életformáknak, etikettnek a hazaitól eltérő volta, szükségszerűen a bevándorolt magyarok új magatartását alakítja ki a francia lakossággal s ezer kérésztül saját emigrációs környezetükkel szemben is. Ez a magatartásváltozás nemcsak a megszólítások, köszöntési mód átvételben nyilvánul meg a bevándorolt magyarok nyelvén, de más, általánosan elterjedt átvételeket is eredményez. Pl. a munkaadó és munkás viszonyában Franciaországban szintén nem ugyanaz az „etikett“ érvényesül, mint Magyarországon. A franciaországi magyar munkás a munkaadóját nem tekinti többé „főnökének“, hanem átvett francia szóval *patron*-jának nevezi. (A *patron* szó eredetét még a középkori, patriarchális munkaviszonyokban kell keresni. A magyar „főnök“-kel egyenértékű *Chef — chef d'entreprise* — szó ugyan szintén használatos, de csak inkább hivatalos jellegű dokumentumokban, és nem a francia munkás nyelvén. A francia üzemi munkás inkább közvetlen feletteseit szokta a *chef — chef d'équipe, chef d'atelier*, stb. — szóval megjelölni. Jegyezzük még meg a kuriózum kedvéért, hogy a *patron* szónak a franciaországi magyar nyelvén még egy másik jelentése is van: így nevezi szállásadóját. Ezzel szemben a szállodai iparban dolgozó bevándorolt magyarok *chef* alatt a konyhafőnököt értik.)

2. Ha a franciaországi magyar nyelvét érő első töréseket az otthonitól eltérő új társadalmi szokások, életviszonyok velejáró következményeinek tekinthetjük, úgy az új munkaviszonyok és mesterségi szaknyelv siettetik a magyarnyelvű bevándoroltak idiómájának további elváltozásait. A szó tágabb értelmében vett *gallicizmusok* átvétele mindenkor

a legkisebb ellenállás irányában halad. A franciaországi magyarnál épp a *mesterségi szaknyelv* terén észlelhető a legkevésbé a nyelvi elzárkózás az idegen hatással szemben. Egyrészt, mert az ipari pályák felé orientálódó magyarok tekintélyes százaléka többnyire nem az eredeti szakmájában helyezkedik el s így nem is ismeri új foglalkozása szótárának magyar megfelelőit; másrészt mert a félgymarmati helyzetben kifejlődött magyar ipar munkásságának nincsenek önálló, mély nyelvi hagyományai, hisz a germán hatás sehol sem érvényesült erősebben, mint éppen a magyar iparosnyelvben. A franciaországi magyar ipari munkásság szakmai nyelvében ezért a *kényszerasszimiláció* tünetei állapíthatók meg. A szaknyelvek területén fellépő tömeges gallicizmusoknak további oka: a *munkamegosztás különbözősége a francia iparban* a rokon magyar iparágakkal szemben. A munkamegosztás és beosztás eltérő volta természetesen egész sereg olyan fogalmat, kifejezést eredményez, melynek a magyar nyelvben nincs egyenértékű megfelelője. Hogy újra a franciaországi szállodaipar köréből hozzunk fel példát: ez ipar másfajta munkamegosztása a hazaitól eltérő hierarchiát teremtett. A főpincér, fizetépincér és pincérinas között egész sereg, odahaza ismeretlen kategória található: *chef*-ek, *demi-chef*-ek, *chef de rang*-ok, stb.; a szállodai konyhaszemélyzetben „plonzsőrök“, „argentier”-k, „officier”-k között oszlanak meg a tisztító munkálatok. Természetes, hogy a szakmában dolgozó magyarnyelvűek ezeket a kifejezéseket nyelvünk hangzóilleszkedési törvényeinek megfelelő csekély változtatásokkal átveszik. Tömegével lehetne — foglalkozási ágak szerint — az efajta példákat felsorolni.

3. A franciaországi magyar nyelv szükségszerűen átvett gallicizmusai körébe lehet még sorolni az olyan szavak és kifejezések átvételét, melyeknek ugyan megvannak a magyar fogalmi megfelelőik, de amelyek a magyar életben csak *eszméileg* és nem *ténylegesen* létező fogalmakat jelölnek. A *métro* szót például könnyűszerrel „földalatti”-nak lehetne nevezni, aminthogy a *somázs*-t (*chomage*) munkanélküliségélynék, az *apéritif*-et étvágygerjesztőnek, a *carte d'identité*-t személyazonossági igazolványnak: mindezek azonban elvont fordítások, mert a magyarországi életben *ténylegesen* nem adottak s ha igen, úgy nem pontosan az az értelmük, s ezért a hozzájuk fűződő képzettársítások sem azonosak. (Pl. a „személyazonossági igazolvány” általános fogalom, míg a *carte d'identité* egy speciális okmány neve, melynek minden Franciaországban élő idegen a birtokában kell, hogy legyen. A „munkanélküliségélynék” szó pedig pontosan ugyanazt fejezi ki ugyan, mint a franciás „somázs” — az *allocation de chomage* magyarítása —, azonban Magyarországon a munkásság nem élvez állami segílyt munkanélküliség esetén s így a pusztán fogalmi fordításnak nincsenek meg a lélektani indítékai.)

4. A fenti három csoporthoz tartozó fogalom- és szóátvételeket és „átmagyarosításokat” többé-kevésbé a „kényszerasszimiláció” jelenségeinek foghatjuk fel. A francia életből önként adódó efajta átvételek önmagukban, egyéb kísérelőjelenségek nélkül, még nem bizonyítják szükségszerűen a nyelvromlást, ha a 3. kategóriában foglalt gallicizmusok már a nyelvi tudatnak bizonyos eltoppulására mutatnak is. Ellenkezőleg, az efajta gallicizmusok, az eredeti nyelvkincs maradéktalan megőrzése mellett, csak különös „couleur locale”-al gazdagítanak nyelvünket: növelnek szókincsét, kifejezőképességét, új hangszerezési lehetőségeket nyújtanának. Csakhogy a bevándorolt magyarságnál valójában a franciás szóátvételekkel párhuzamosan halad az eredeti nyelvkincs feladása, mely fokról-fokra lépve lassankint nyelvünk törzselemeit kezdi ki.

A tényleges nyelvromlás első fokán francia fogalmak, szavak felesleges és még lélektanilag sem igazolható átvételét találjuk, olyan szavakkét, melyeknek pompás közhasználatu magyar megfelelői vannak: *certificat de domicile* lakbizonylat, *acte de naissance* születési bizonyítvány, *appartement* lakosztály vagy lakás, *usine* gyár, *atelier* műhely, *bureau de tabac* trafikos, *restaurant* vendéglő helyett, stb. stb. Az e fajta gallicizmusok már a francia környezet nyelvbontó hatásának jelei s a nyelvi tudat elhomályosulásának előrehaladott állapotát mutatják, amikor a bevándorolt magyarnak már mind nagyobbfokú szellemi megerőltetésére kerül a megfelelő jó magyar szó, kifejezés megtalálása.

5. A magyar nyelvi tudat eltompulásának magasabb szakaszát már nemcsak főnevek, hanem *meléknévek* főlősleges átvétele is jelzi. „Milyen *parciit* (pardessus-felöltő) vesz, *grilkert* (gris clair-világosszürke), vagy *blöfonszét* (bleu foncé = sötétkék)?“ — az eféle beszédmodor mindinkább elterjed a huzamosabb ideje Franciaországban élő s a francia életbe beilleszkedő magyarok körében. A fogalmakat közelebb hozó, pontosabban körülíró jelzők, melléknévi igenevek, stb. használata már az anyanyelvben is bizonyos szellemi erőfeszítést, megkülönböztetést, párhuzamba állítást igényel, s így, ha már itt is idegen elemeket kell segítségül hívni, úgy a nyelvi egyensúly felbomlása kétségkívül igen előrehaladott. Átlagosan iskolázott egyedeknél az ilyen tünetek csak az emigráció első évtizede múltán szoktak fellépni. (Általában megállapítható, hogy minél alacsonyabb a bevándorló műveltségi foka, minél korlátoltabb a nyelvi podgyásza, annál inkább hajlamos az idegen nyelvi környezetben eredeti nyelvkincse feldására, annál gyorsabban vész el nyelvében is a magyarság számára.)

6. A nyelvi asszimiláció legelőrehaladottabb fokán, amikor az anyanyelvhez kapcsolódó lelki kötelek meglazulása lassan az elemi nyelvemlékeket is kikezdi, a kivándorlónak már az *igekészlete* is fogytán van és kénytelen egyre sűrűbben francia igetövekhez fordulni segítségért. Így alakul ki a franciaországi magyar nyelv elfajulásának legtipikusabb s egyben legzavaróbb tünete: nyelvünk kiméretlen eltorzításával folyó *igeképzés*, francia tövek beszorítása a magyar igeragozás kényszerzubonyába.

Igaz, már a nyelvromlás alacsonyabb fokán is találkozunk elvétve francia igetövek magyarításával, de többnyire csak olyan esetekben, amikor valamely ige alkotóeleme egy francia szóképnél, kifejezésnél, melynek egyik része már előzőleg átment a franciaországi magyar nyelvgyakorlatba. Például amily mértékben kezdi használni a bevándorolt magyar a *somáz*s (munkanélküliség) szót, annyira kezd meghonosodni a *somázst tussolni* kifejezés (a francia *toucher le chomage*-ból: munkanélküli segélyt felvenni).

Természetesen a francia igék közül ösztönösen legelőször azokat veszik át, amelyek alakilag a legkönnyebben illeszkednek a magyar igeragozás törvényeihez. Előszeretettel használnak olyan francia igéket, melyek a hazai magyar nyelvben is szerepelnek, de más értelemben. Pl. a *tussolni* szó jelentése a franciaországi magyar nyelvben „fizetést felvenni“ (*toucher*) nem pedig „zuhanyfürdőzni“ (a *douches* szóból). *Kreálni* a franciaországi magyar beszédében gyakran szerepel „tervezni“ helyett (Magyarországon inkább az „alkotni“ értelemben használatos), stb.

7. Amidőn nyelvünk alkotóelemeinek bomlása elérte azt a fokot, hogy az élőbeszéd legfőbb motorja, legaktívabb tényezője: az ige is kalódni kezd, akkor az egész nyelvstruktúra, mint valami megbontott óraszerkezet, szétzilálódik, hogy azután véglegesen felmondja a szolgálatot.

Az egyes nyelvelemek elkorcsosulása szükségszerűen a magyaros mondat szerkezet és mondatfűzés felbillenését vonja maga után. A nyelvhelyesség végső kritériumai is kivesznek. Szórend, egyeztetés, módok használata, stb. mindinkább a francia beszédmodorhoz idomul. Fejtegetéseink ezen pontját a legnehezebb megfelelő példákkal igazolni, mert a válogatási szempontok körül adódó, fentebb jelzett nehézségek ezen a téren ütköznek ki a legerősebben. Azt hisszük azonban, elég példaképpen felémlelni, hogy a *participiumos szerkezetek*, az igenevek használatának a tultengése jellegzetesen a francia beszédmodor hatását tükrözteti vissza.

8. Végül a bomlási folyamat magát a *hangképet* se hagyja érintetlenül. A rokon kutatásoknál Franciaországban egyre elterjedtebb *fonetrikus* (hangmérő) eljárásokkal minden kétséget kizáróan bizonyítani lehet, hogy a huzamosabb ideje megtelepedett magyarok beszédében a magánhangzók eredeti *színe* és *hosszusága* a francia nyelvkörnyezet hatása alatt lényegesen elváltozik. Az *a* veszt mélységéből és árnyalatban a francia mély *a* (mint *bas, pas*, stb. szavakban) felé közeledik. Az *e* és kétpontos *e* közti különbség (*ember*), mely a hazai nyelvben is egyre inkább elmosódik, a franciaországi magyar nyelvben teljesen eltűnik. De a legtipikusabb a hosszú magánhangzók módosulása. A magyar *é* hosszú, nyílt, a francia *é* rövid, zárt. A franciaországi magyar beszédében az *é* furcsa átmenet a magyar és francia *é* között s mindinkább a francia zárt *é* felé fejlődik. Az *á* rövidebb, közelebb áll a francia magas *a*-hoz (lá, voilà, stb. szavakban). A hosszú *ó* veszt hosszúságából és nyiltabb. A hosszú *ú* pedig teljesen eltompul, rövid és hosszú *ú* között elvész a különbség. (Az itt felsoroltak természetesen egy különböző fokokon át és változó ütemben haladó folyamat végső mutatói csupán.)

*

A franciaországi magyar nyelv vázolt bomlásjelenségeihez különféle szempontból lehet és kell állást foglalni. S mert e folyamat a legvilágosabb jele annak, hogy egy félszázézer lelket számláló közösség válik itt le rohamosan a magyar törzsről a pusztán filológiai állásfoglalás valamennyi között a legmeddőbb. A két szempont: nemzetiség erkölcsi, a szó igazi értelmében: *fajtavédelmi*, vagy a szóbanforgó közösség együttes érdekeinek nézőpontja. S itt mindjárt felvetődik a kérdés: vajjon összeegyeztethető-e a két szempont? Azaz: van-e remény arra, hogy az ötvenezer főnyi franciaországi magyarságot, mely mint kolónia nem tarthat számot kisebbségi jogokra, polgári érdekei megóvásával megmentjük a magyarság számára?

A francia állam tervszerű beolvasztási politikát folytat a területén megtelepedett közel hárommillió idegennel szemben s a néparcvonal-rezsim még fokozottabb mértékben szándékozik ezt a politikát megvalósítani, amit az mutat legjobban, hogy a honosítások kérdésében enyhébb gyakorlatot alkalmaz, mint az előző kormányok. Az állampolgári jog elnyerése minden állandóan megtelepedett idegen fontos gazdasági érdeke. E jognélküli „második zónájú“ polgára az országnak nemcsak politikai jogokkal nem bír, de kenyérjogait se tudja kellőképpen érvényesíteni és bármely pillanatban pusztán közigazgatási intézkedésre elveszitheti. A francia állampolgárság felvétele viszont — a kellő kulturvédelmi intézmények híján — szükségképpen siettetni az egyedet eredeti népi és kulturális közösségéhez kapcsoló kötelékei meglazulásában. A mai társadalmi adottságok közepette ezt a folyamatot véglegesen feltartóztatni nem lehet. Hatékony kultur- és iskolapolitikával viszont bizonyos fokig ellen-súlyozható.

VEVŐ UR ÓFELSÉGE

Irta: KÖVES MIKLÓS

Széles tejfehér menyezet alatt, habos csontszínű falak és egy földig-érő körablak között terül el Rajovics ur nagy dolgozószobája. A lapos, széles dolgozóasztal és az ablak félköre közti napfényes térségen, bodros-fehér szőnyegre állított karosszékben ül Rajovics ur délben egy óraker, mielőtt ebédelőtti üzleti utjára a városba indul és asztala nyitott fiókjaiban turkál. A patent ajtók és ablakok által őrzött templomi csend nincs összhangban a sok világossággal, amely a csupaiüveg körfalon át szélesen áramlik, aminthogy a butorzat egyszerű és higgadt vonalai, a magas, szögletes fotelek és csupasz-tejüveglámpák sem illenek Rajovics ur hizásnak indult alakjához, öregesen lelógó Harry Baurarcához, kopasz fejéhez és erőszakosan nyugtalan tekintetéhez. Viszont Rajovics ur felesége, egy egészen ostobává pingált és szőrtelenített arcú, szalmaszőkére festett hajjú, kéjesre csinált tekintetű félmeztelen nő, akinek festett képe a háttér falán függ, mintha haragudnék a szögletes, egyszínű himzésű függönyre, amely vele szemben még használatlanul, Rajovics ur asztalán hever és amelyet a férj felesége nevenapjára rendelt.

A terem középterén világos téglaszínű puha szőnyeg terjeng, a szőnyegen több óriási fotel mered függőlegesen, mint megannyi ház tüzfala, a menyezet felé.

Az egyik fotelben egy finoman pirosított arcú és egyszerű uccai ruhába öltözött leány görnyed, jólnevelten összesimuló térdekkel és karokkal, Mademoiselle Zoe Benkő, az uri házaknál közismert iparművész nő, aki az asztalon heverő függőnyt készítette, abból kifolyólag Rajovics urral elszámolási viszonyban van, pénze járandó még, ezért a pénzéért jött megint és feszülten, de meghuzódva lesi azt a percet, amikor az elfoglalt nagyur abbahagyja a fiókok és rekeszek nyitogatását és feléje fordul:

— Rajovics ur kérem — szólal meg aztán óvatosan, csakhogy jelenlétéről jelt adjon.

Rajovics ur hanyagul közbevág: — Igen... — és még jobban belefurja magát a dolgába. — Foglaljon helyet, kisasszony, — teszi hozzá szórakozottan, mintha nem is ő ültette volna már le ugyanezt a kisasszonyt, azelőtt már egy jó félórával.

Zoe kisasszony nem ül vissza rögtön. Arcán most a türelmetlenség szikrája cikázik át, kicsi homlokán harag-felhősceke gyűl.

— Tulajdonképpen.. — mormogja, de a többit elhallgatja.

„Tulajdonképpen nem is tudom... morajlik tovább a torkában a szó, elvégre mégis csak adósom...“

Zoe kisasszony apja valamikor kis bank igazgatója volt Erdélyben, és aki neki adósa volt, az előtte kalapot emelt és fejet hajtott és őt magát is, később, a hitelezői gyűrték maguk alá. Ennek a Rajovicsnak pedig ő a hitelezője — hát milyen jögon fölényeskedik, várakoztatja?!

Ezt mind sorban lenyeli és mintha csak ez kellett volna, visszaül a tüzfalható székre és nyugodtabban ül már, egészen a szélén, egészen összehúzótt térdekkel, összehuzódott arccal. Be kellett látnia: az apja más, ő más, Rajovics ur más, más az egész helyzet. Rajovics ur pénzes vevő, a Vevő Ófelsége, kényes paripa, aki egy ártatlan morgástól is visszaretten, elbizakodott primadonna, akit egy szokatlan pillantás is örökre megsért. Csak két olyan szót mondott ő Rajovics urnak tegnap a telefonon, „most már“, ezt a két szót, értve, hogy most már szeretné valóban meg-

kapni a még járandó pénzét, de ezt nem mondta ki, ennél sokkal enyhébben, folyton kérlelve és urazva fejezte ki magát, azt is csak félig mondhatta el, mert Rajovics ur közbevágot, hanem ebbe a félig kimondott óvatos mondatba véletlenül belecsúszott a két sértő szócska: „most már“ — és Rajovics ur már felfortyant, nem hagyta a mondatot befejezni, nyers szavakat sziszegett bele a telefonba, másnap délelőttre rendelte magához és nem volt hajlandó megmondani, hogy délelőtt pontosabban milyen időben várja és mondat közben letette a kagylót. Zoe kisasszonynak, hogy későn ne érkezék (hogy ezen a címen vissza ne utasítsák, most már haragból, hogy korábban kellett volna jönnie), kénytelen volt már félkilenc előtt becsengetni, bár nem volt rá reménye, hogy tizenkettő előtt Rajovics urral beszélhessen. Megtudta, hogy tizenegykor kell jönnie. Tizenegy után fontos ügyben, egy régi pártfogójával találkozója lett volna. Elhalasztotta egy órára és megjelent tizenegykor Rajovics urnál. Mintegy tizenkettőig, mint várható volt, Rajovics ur „nem volt otthon“, nem volt még készen, addig a kisasszonyt egy hívős előszobában tartották az inasok. Aztán — talán már tizenkettő lehetett — bevezették Rajovics ur dolgozószobájába, leültették egy fotelba. Most háromnegyed egy. Egy órakeres fontos ügyben a pártfogója várja... Lehet az, hogy most azt is lekésse? Ki tudja, mikor láthatja újból azt az embert, ki tudja, milyen kára lesz. Lehet az, hogy valaki valakinek kényekedve szerint kárt okozzon? Mi is ez tulajdonképpen? Rajovics ur játsszik vele? Bosszut áll a sértésért? Persze minden jel erre vall. Haszon-talanul tölti és tölteti az időt, tetteti elfoglaltságát, bosszut áll.. Hát ezt is lehet? Hát kicsoda is ő? És kinek nézi az embert?

Feláll:

— Rajovics ur kérem...

— Igen... Rögtön... — morogja Rajovics ur és oda se néz.

Zoe kisasszony vérvörösre váltan hebeg valamit, szavakat keres, szurós, gyilkos szavakat. Mégiscsak meg kell neki mondania egyszer... Nem gorombán, de annál találóbban: „Nem tudom, milyen emberekhez szokott, Rajovics ur... Az én apám nemzeti ur volt, bankot vezetett. Én gimnáziumot végeztem, ipari főiskolát jártam, Bécsben nevelkedtem...“ — ez szíventalálná, a gógös urat, a marhakereskedő fiát, a marha- és marhabőr-kivitelnek ezt az országos szakértőjét és királyát, aki öt elemít végzett és köztudomásúlag csak a háborús szerencsének és merész erőszakosságának köszönhet mindent...

De hogy mondja ezt ki? Rajovics ur amellet, hogy pénzes vevő, aki ha egyszer rosszul fizet is, általában nagy összegeket költ művészi tárgyakra, még birtokon belül is van: a leszállított függöny birtokán belül. Tehát perelni kellene. Perelni, két-három vagy öt évig harcolni, költeni, ütni és üttetni! Rajovics ur nagyot nevetne és ha akarná, csupa szórakozásból akár husz évig is halasztatná a pert, fizetné a legjobb ügyvédek... De ennyi se kell neki, hiszen a függöny átvételét alá se irta, semmi papirt alá nem irt. Ki mert valaha Rajovics urtól valamiről irást kérni? Az a jó ismerős, Rajovics ur fogorvosa, aki Zoe kisasszonyt neki beajánlotta, előre megmondta:

— Csak soha semmilyen nyugtát ne kérjen tőle, kedves... Azt nem szereti, általában irtózik a formáságoctól. A tett embere. Aztán a gavalérságára rém hiú és aki egyszer hozzá bizalmatlan volt, azzal többé szóba nem áll. Ezzel szemben, majd meglátja, mindennek megadja az árát, nem alkuszik...

Hiszen igaz, gondolja el Zoe kisasszony és újból helyet foglal a fotel szélén, tény, a függönyöknek is megadta az árát. Hármat ki is fize-

tett. Ha a negyediknek az árát is megkapja majd tőle, mondhatja, elérte vele a célját... Sokat mérgelődött, de nagyjában, mondhatja, elég jól keresett... Egy óra van, el is múlt már. A találkozóknak nyakát szegte Rajovics ur. De hiábavaló volna már ezen keseregni. Csak hiába ne lelt légyen, valóban végezhetne most már egyszersmindenkorra ezzel a rettenetes emberrel, hogy aztán sohase lássa többé! De vajjon nem járattja várattja hiába? Hányszor járatta már hiába, amíg először szóbaállott vele, amíg a rendelést neki adta, amíg fizetett, a munkát átvette! Kezdetől fogva farkas-barányt játszott vele! Miután kijelentette, hogy semmilyen írást nem ad, meggondolta a dolgot és egy hétig kinozta egy husz pontba foglalt kötlevél megfogalmazásával, egy-egy elvétett szóért az egész átfogalmazását követelte és az aláírást másnapra halasztotta; újból és újból magához rendelte és az előre megállapított időpontokban éppen aludt vagy mennie kellett; végre átvette az írást, sietve aláíratlan zsebre tette és többé elő nem vette. Fizetett, az igaz, három függöny árát előre, kötelezettség nélkül, kérés nélkül. A negyedik, az utolsó árával elmaradt, ezt utólagosan se fizette, többszöri kérés és könyörgés után is csak halogatta és halogatja. És ennek az egynek az árában tulajdonképpen benne van mindanégynek a munkadíja, Zoé kisasszony két hónapi munkája! És Rajovics urnak pénze van dögivel! Drága képeket vásárolt, feleségét külföldön tartja. Mért kinozza hát őt? Most, tegnap óta, talán büntetni akarja... De eddig miért? Ebben van öröme? Mondják, hogy egy üzletfelét, hitelezőjét hónapokon át így táncoltatta, miközben a kérdéses összeget becsomagolva a fiókjában tartotta, valahányszor érte jöttek, kivette, megmutatta és visszatette: „Pereljetek!” Most vele kezdene ilyet? Egyszer valaki, egy szocialista író, akivel Zoe kisasszony régebben többször találkozott, szadista szörny“-nek nevezte, aki a háború alatt „hullahegyeken táncolt”. „Ezt a szörnyeteget — mondta rá valaki, szintén valami író-féle, — csak felvagdalni volna érdemes. Csak kutyakolbásznak jó”. Zoe kisasszony nem szerette az ilyen véresszájú tréfákat, talán azért is hagyta abba az érintkezést az írókkal, azzal az íróval. Nem sejtette, hogy egyszer maga is ilyen közelébe kerülhet egy ilyen tigrisnek.

Hogy kezdje megint, hogy magára ne bősztse? Mondják, hogy lehet vele szépen beszélni, hogy bánni kell tudni vele... Melyik oldalról környékezze? Hiszen az oroszlan is, a tigris is...

— Rajovics ur kérem, csak azt az egyet tessék megmondani...

— Halljuk, — fordul most feléje Rajovics ur kihívó arccal és nyersen hozzáteszi: — Mi a követelése?

— Kérésem, Rajovics ur, — helyesbíti Zoe kisasszony alázatosan — megírtam már... Illetve... Megállapítottuk...

De már csak hebeg és sáppadozik. Amitől rettegett, bekövetkezett: ott látja Rajovics ur arcán, rejtett-gunyos mosolyán; Rajovics ur felveszi a harcot.

— Rajovics ur talán kételkedik? — teszi hozzá az esengő bárány hangján.

— Nem, — felel Rajovics ur szárazon, — de a függönyöket meg kell vizsgáltatnom szakértőkkel.

— Ugy?! — kiált fel Zoe kisasszony, most már mindent kockáztatva. — Hát mit gondol maga? — de megint lefékez: — Mit tetszik gondolni...

És megint értelmetlen hebegésben végződik beszédje, majd megint haraggal lobban: — Mit gondol mondja...

— Semmit se gondolok, — felel nyugodtan Rajovics ur, — amit

a szakértő megállapít, kifizetem.

Amit a szakértő megállapít! Erre aztán várhatna öt évig!

Zoé kisasszony elvörösödik, foga tehetetlenül összevicsordul. Az asztalhoz lép, a függöny felé lendíti kezét. Már nem gondol a pénzére, csak a bosszura. Mit tehetne? A bosszú, mondta apja, többször csak ambíció, arra csak ráfizetni lehet, de ami sohse volt, most meglesz! Ő bosszút vesz Rajovicson! Mit tehetne? Megragadni és összetépni a drága függönnyt! Egy lépés még, egy mozdulat, a hajszálszövésű vékony selyemhímzésű tüll egy perc alatt cafattá lesz...

De most meg tagjai mondják fel a fegyelmet. Lába nem bírja azt az egy lépést, karja nem ér odáig...

De mire is lett volna jó ez? Rajovics ur nagyot nevetett volna, mozgósította volna a rendőrséget. Más utat kell találni. Ravaszul, kerülőúton kell kifogni rajta. Mivel, milyen uton? Majd adódik valami megoldás, csak ki kell tartani, csak nem annyiban hagyni! Könnyörgésre fogja:

— Rajovics ur... Mit vétettem én Rajovics urnak... Mért kell engem Rajovics urnak tönkretenni... Miért kell így... így...

Itt utolérte a sirás. A könnyei, amelyeket az imént még kívánt is, amint megjöttek, egyszerre egészen hatalmukba ejtik. Magám kívül az ablakhoz dőlve zokogva, nyögve és jajongva csuklik. Félkezni próbálja magát, de csak még nagyobb könnyözön lepi el, fuldokolni kezd.

— No jó — szólal meg Rajovics ur, feláll és az ajtó felé indul.

— Hova megy? — kiált fel Zoe kisasszony rémülten és egyszerre eláll a sirása. — Ne menjen most... Ne hagyjon itt... Hadd mondjak Rajovics urnak valamit... Valamit mondani akarok...

— Tessék. Csak röviden.

— Hallgasson meg, Rajovics ur, — kezdi Zoe kisasszony még kicsit csukladozva, könnyeit szárítgatva, — nem mint függönykészítő beszélek, csak mint nő állok itt... Egy gyenge nő... Amikor az elején megtudtam, hogy Rajovics urral személyesen lesz dolgom, nem a nagyságos asszonnyal, megvallom, nagyon örültem, gondoltam, egy férfi mégis... Nemde, Rajovics ur...

— Persze... Nos...

— Nos, ha egy nő kéri Önt, Rajovics ur... Egy egyedülálló nő... Önnek a egészen mindegy? Ne feleljen most rögtön Rajovics ur, gondolja el... Azt mondják, Rajovics ur a legkitűnőbb ember, a nők barátja, igazi gava'llér... Gondolja el... Itt állok, teljesen kiszolgáltatta...

Rajovics ur zavartan áll meg előtte. Nem érti egészen, miről van szó. De maga Zoe kisasszony se tudja még, hova fog kilyukadni. Eltökélte magában, hogy minden eszközzel harcolni fog, hogy üres kézzel innen ki nem megy.

Rajovics ur most egy lépést tesz feléje, szeme összetűz a lány szemével, aki most ruhája gallérját igazgatva az íróasztalhoz támaszkodik és hallgatva néz az ő szemébe...

Rajovics ur ismerte már Zoe kisasszony szemét. A szegény lány bosszantó dacosságát látta benne nem egyszer, a tanult ember értő fölényességét. Néha, ezzel nagy ellentétben, látott benne hizelgő alázatot is, de akkor se azt, amit más nőknél tapasztalt: azt a női önmegeadást, azt a magát-felejtő szemérmetlen aléltságot, amellyel a nő a férfinak ajánlkozik és aláveti magát... Most mintha ezt látná Zoe kisasszony szemében is megjelenni... És ahogy az íróasztalánál megállt és elhallgatott és ahogy félprofil mutatta feléje, bizalmasan íróasztala széléhez dől... Rajovics ur ismeri, ez az az intim és kecses állás, amely az irodái

körülmények között ugyanazt jelenti, mintha egy szalon vagy egy park zugában a nő a férfi vállára hajtja a fejét vagy ha sötét színházi páholyban feléje nyújtja a kezét... De ez így jobb, állapítja meg, így nemcsak a nő vak vágya és engedelmissége jut kifejezésre, vagy ahogy egyszer valami intellektüel mondta, az „absztrakt lelki diszpozíciója“, de a vonalai is láthatókká válnak és hangsúlyozódnak, beszélnek. Talán ezért is szoktak ilyenkor elhallgatni a lányok...

Zoe kisasszony testvonalai eddig némák voltak, ugyszólván sötétbe bujtak, elrejtöztek a kicsi, erélyes, szinte férfias arc mögé. Ez a kissé meggyötörtnek is látszó arc, ezek a kissé túlérett szemek Rajovics urnak, aki ma is friss szépségek között válogathat talán, nem sokat jelentenek, de az egyenes, fiús testtartása, karcsúsága, finom hajlású csipője, magas válla, szokatlan ruganyosságról beszélnek... Rajovics ur magatartása a nővel szemben mindig egy-egy kicsiny részleten múltott. Most mondhatni Zoe kisasszony karja tartása döntötte el a dolgot, amint kezét maga elé emelve, könyöke derekához simul, ujjai a ruha gallérját babrálják... „Graciózus“ — mondta egyszer valaki.

— No! — szól Rajovics ur és mosolyogva feléje nyul. — Jöjjön hát közelebb!

A lány vonakodva közeledik, szó nélkül odatartja a kezét, aztán, hirtelen elhatározással, védtelenül engedi át a derekát, a száját...

Az ablak és asztal közötti napsugaras téren, a bodrosfahér szőnyegen állnak sokáig egymáshozszorulva a váratlanul teljessé lett csendben, melyet alig-szakit meg a lábak topogásának hajk zaja, amint a nagy, lomha férfi, mint foglyul ejtett lepkét, karjai között szorongatja és vad csókjával borítja el a már szabadkozva vergődő, bogártestű lányt.

Zoe kisasszony akart engedékenysége hirtelen ellenkezésbe csapott át: nem így gondolta... Nem hitte ilyen keserűnek. Ilyen szörnyűnek! Hogy egyszer majd így odaengedi magát egy öregebb urnak, — erre már sokszor gondolt, készült. De hogy éppen ez lesz? Ez a pókember?! Vadul, öklöződve és könyökölve szabadítja ki magát:

— Hagyjon! — szemében újra gyilkos gyűlölet szikrázik. — Mit kíván még? Adja a pénzemet!

Rajovics ur félrecsuszott nyakkendőjét igazítja, liheg, fogát vicsoritja, az asztalhoz lép. Szórakozottan rakosgatja helyről-helyre a réz-, ezüst- és márványnehezékeket. Jól megértette: mint annyiszor, most megint nem a csókját kívánták, a pénzét akarják. Nem ütközik meg rajta, de ilyen esetekben egyenesen szokott beszélni:

— Megkapja, ha az enyém lesz, — szól szárazon.

— Hallja!... Az én pénzem!... Az én munkám!... — tör ki Zoe kisasszony, de megint ijedség szorítja torkára a szót: Rajovics ur kezét a csengőfelé nyújtotta ki. — Vége! Odaugrik, megragadja azt a kezét, újra könyörög:

— Bocsásson meg, bocsásson meg... Ne küldjön el most... Nem mehetek el így... Nem hagyhatom...

— Nem veszt semmit, kisasszony... Munkáját szakértővel megvizsgáltatom és majd értesítem...

— Ne mondja ezt! Ne mondja! — kiált a lány, kezét a szájára teszi, hozzásimul. — Mondjon akármit, csak ezt ne... Nem akartam bántani, de... de ugye ilvenek vagyunk mi... Ilyen egy nő ugye... Ismerni kell... Majd eljön hozzám ugye és megismer... Nem akarom, hogy ellenségem legyen... Ettől irtózom... És különben is... Amit mondani akartam...

Ami most mond, e percben ötlött eszébe: hogy azért nem akar szakértőket, mert fél a véleményüktől, ez az utolsó függöny nincs egé-

szen rendben, a mintája hiányos, a kidolgozása tökéletlen... Ha ezt Rajovics ur elhinné és a függönyt visszaadná, hogy fejezze be... Ó! soha soha még Rajovics ur eszén nála kisebbek tul nem tehettek!

És ime: Rajovics ur nem kételkedik. De miért is gyanakodnék? Kire? Soha meg nem történt, hogy valaki, aki karmai között, aki karjai között vergődött, az ő ütése, az ő szoritása alatt alig-alig ocsúdott, bosszura gondolt volna. Természetesebbnek tűnik, hogy a nyomás alatt az ember egészen megpuhul, vall, vezekel..., hogy Zoe kisasszony most még odaadóbban, rajongással simul hozzá, kezét csókolgatja.

— Ugy-e nem haragszik — lihegi, a várt diadal repesésével. Majd elviszem... Majd eljön hozzám érte... És végleg megbocsát, ugy-e..

Rajovics ur kedvesen megpattintja a lány állát, gyengéden eltolja magától, nevet, csenget az inasnak. A függönyt becsomagoltatja, az inással utána viteti az autóbusszállomásig.

Megtörtént hát! Rajovics urnak a híres üzletembernek és taktikusnak nem ötlött eszébe, hogy se függönyről, se fizetésről senkinél irás nincs, hogy aki birtokon belül van, az győzhetetlen... És az se, hogy a nőnek, akihez hivatalos, a címét nem tudja...

Az autóbusszra váró utasok aligha értik Zoé kisasszony viselkedését: az inasnak, aki a csomagot elhozta, borraivalót nem ad, hanem kezét nyújtja neki, a csomagot pedig, mint valami leesett gyereket kapja ölébe és valakinek szinte a lábára lép közben...

De hova menjen most már a zsákmányával, hová fusson, hová rejtőzzék vele, Rajovics ur elől? Rajovics ur meg bocsát annak, aki ellene fellázad... Hogy menekülhet Zoé kisasszony haragja elől? Különös ötlet: az íróhoz megy vele. Elmond mindent és vele is marad. Három kocsis is elhaladt már, nem ült fel. Merre menjen? Elindul gyalog az őszi sétatény ködében, az elnedvesedett kavicsoson. És nem is fontos már, hogy kié a függöny és a dicsőség. De ami volt, amit már odaadott... A fák csupasz, vaskos ágait bámulja — és Rajovics ur karjait látja. Vállá meg-rándul: azt a szoritást érzi vissza, Rajovics ur kemény karizmát, amely a vállába nyomódott... A szája minduntalan elfacsarodik. Rajovics ur száját érzi vissza a szája. A sirást kívánja, de nem jut el a sirásig. Könnyeket érez, sőt, — Rajovics ur csókja ízét... Sós volt a csókja, igen mint a könny. Mint a vér!...

Felszáll végre mégis és mozdulatlanul, holtfáradtan, behunyt szemekkel ül hazáig. Csomagja nagyon elnehezült a karján, alig bírja már. Csendesesen korholja magában, mint anya a gyereket, aki nagy bánatot okozott. Egy korzikai történet jut eszébe, régi történet egy korzikai apáról, aki fiát, mert a zsandárok előtt egy jóbarát árulójává lett, szó nélkül lelőtte. Hát nem áruló gyermek ez is, ez az ő gyermeke, kinyjai szülöttje, drága műve? Nem az ellenség kezére adta őt? A kályhába gyurni, meggyujtani, igen, ezt kellene!...

Szobájába érve első pillantása a kályhára esik, amely kihülten, papírokkal megtömve áll a sarokban. A függöny összegyűrve, beletömve még ráférne...

Meg fogja-e tenni? Talán! Talán elmegy mégis ahhoz az íróhoz... Most nagyon fáradt. A sarokba dobja a csomagot és elnyulik a díványon. Nehéz, kisírt pilláit rögtön megszállja az álmoság.

Egy árnyalakját látja behunyt szeme... Új négyemeletes, márvány-és üveg-homlokzatú blokk-házat lát, széles, függönytelen körablakot... Az ablak mögött egy öreges arcot... Személytelen arc, élettelen rém: Vevő Ur Ófelsége...

IGENYT! IGÉNYT!

Irta: BÁRD OSZKÁR

*Van bűn, mely hasznos s mindent frissre fest itt,
van bűn, mely kell: holtat élővé pezsdít,
s van erény is, mely minden, csak nem fenség,
sőt bűn, halál: a szent Igénytelenség.*

*Száz vétket inkább, mint e káros kincset,
hisz gátolja, hogy sorsod áttekintsed
s mint félreértett bibliai mondat,
létérdekedről, sőt vágyról is lemondad.*

*Hatalmasok hatalmas célja végett
prédikálnak igénytelenséget,
hisz igénytelen szolga sosem lázad
s biztosíték a rabszolga-alázat.*

*Ki mosolyog kifosztottan és pörén,
világ lopható össze annak bőrén
s mert nagy bér várja: tulvilági üdve,
legyen boldog rothadt szalmán feküdvé.*

*Ó, szörnyűséges, kegyetlen erény ez,
minden jobbító álmod nehezményez
s méltóbb lakás, bér s öltöny helyett égis
felnyúló glóriát ajánl fel nekik.*

*Tudás, művészet szentül telhetetlen
s a felhők közt ezért szárnyal a gépünk,
de mit ér, ha a kollektív igénytől
igénytelenül, gyáván visszalépünk.*

*A repülőgép mit ér, hogyha arra
szegény csak úgy jut, ha bombázni küldik
s a kulcsot csak eszeveszett, véres
szuronyrohamnál töltik meg színültig.*

*Mit ér a szépség s haladás csodái,
ha keveseknek lehet csak csodálni,
s mit ér minden, ha aki koldus, árva
reménytelen mindenből ki van zárva?*

*Igény, szent bűn, a lelkiünk, lásd, oly fonnyadt,
bocsáss reánk legyőzhetetlen szomját,
hogy követelje feldübbögő ihlet
mindazt, mi embert méltán itt megillet.*

*Telítsd, Igény, szívünk emésztő tüsszel
s a telhetetlenség korbácsával üzz fel
oda, hol forr a lélek, mint a katlan
s minden jogos vágy megtagadhatatlan.*

AZ UTOLSÓ SZÉKELY NÉPI MOZGALOM

Az igazi „mádéfalvi veszelelem“

Írta: BÖZÖDI GYÖRGY

A szerző *Segítség nélkül* című legközelebb megjelenő s a székelyek múltját és jelenét bemutató könyvéből.

Már a Thököly és Rákóczi-féle fölkelés a székelyeknél talált Erdélyben legerősebb támasztékot, a nép reméli, hogy megváltozhatik sorsa, annál inkább, mert Thököly az adómentesség visszaállítását ígérte. A mentesség a valóságban soha nem érvényesült, ellenben a fejedelemség megszűnése óta a Székelyföld azonos adózás alá esik a vármegyékkel, az ország adójának nyolcad részét, néha az ötödét is fizeti és emellett a rendkívüli adókat. A forma szerint ajándékként és nem kötelességből. A birtokos nemes, kinek legalább 2-3 ház jobbágya van, nem fizet adót, de a jobbágytalan egytelkes nemes résztvesz az adózásban, „mivel nincs, ki ő helyette fizessen“. Ennek a kisnemességnek most fokozott érdeke, hogy jobbágyokat szerezzen. A szabad közszékelyek rendszeres adózás alá esnek, mivel katonai kötelezettségük a Rákóczi-forradalom leverése után megszűnt. A jobbágyosság a szabadok adójának felét fizeti, miután hetenként három napot tartozik a földesurnak szolgálni. A nép nem bírja a közterheket, sok faluból az erdőre és havasokra bujdosniak el. A katonai végrehajtók az elbujdosottak adórészét is felveszik az otthon maradtokon. Az adózás a nemesek rendjét is szembeállítja egymással, a lófőket a birtokos nemességgel. A szociális kérdést kegyetlenül oldja meg, illetve nyomja el egyidőre az 1717-19-ben végigpusztító éhínség és pestis, mely a székely nép egyrészét kiirtotta, nagy tömegeket pedig kivándorlásra kényszerített. Csikban 25 faluból 11.348 halottat temettek el és 14.438 élő maradt. A nép eladva mindenét, csoportosan széled el Moldovába, Havasalföldre, a tömösi bánországba, Biharmegyébe, mert itthon a gazdagabb osztály csak ötszörös áron ad gabonát „az utolsó éh-elhalásra jutott szegénység“-nek, amely a holttestek evésére is rákényszerül, miután a döglött kutyák husából kifogyott, azokat pedig, kik az erdők makkjából akarnak enni, megverik, kalodába állítják. A nép szembeállít ezzel az erkölcsi és társadalmi renddel, házakat rabol ki s „igen hintegeti az szót közönségesen, hogy másét elvenni nem is volna véték“. A rablás forradalmi jelleget kezd ölteni, a fosztogatók csoportonként és zászlóval járnak, úgyhogy katonáságot rendelnek ki ellenük. Az éhínség enyhítésére annyi hatósági intézkedés történik, hogy az országutakon akasztófákat állítanak fel a lázongók példás megbüntetésére végett.

A nagy pusztulás után a társadalmi osztályok aránya is megváltozott lényegesen. Udvarhelyszék 1721-i hivatalos összeírásakor nemes család volt 211, lófő 2096, kiváltságos 348, jobbágy 1276, zsellér 365. A lakott belső telkek száma 3460, ami mellett az elhagyott, lakatlan telek, melyeknek gazdái elbujdosztak, 1038. Eszerint a lakosságnak közel negyedrészre hagyta el földjét és bujdosott ki. A kivándorlók tulnyomó része az alsóbb, szegényebb osztályokból került ki, de ezt a mostani kivándorlást megelőzőleg már nagy tömegek bujdosztak el a román fejedelemségekbe a Rákóczi-forradalom leverése után, akiket a főkormányshék nemrég egyévi adómentességgel igyekezett visszacsalogatni. A még így is jelentékeny jobbágy, zsellér és kisnemeselek számát ezek a kivándorlók apasztották. Ha ezeket az új összeírás adatait egybevetjük az 1914.-ivel, száz év alatt a nemesség majdnem nyolcszorosára szaporodott, de még mindig

csak 8 százaléka az összes lakosságnak, a lófők 16-ról 41 százalékra emelkedtek, a jobbágyság 30-ról 23 százalékra apadtak, míg a zsellérek száma alig változott. Ellenben a közrendű szabad székelyek osztálya teljesen eltűnt s vele odalett az egykori szabad székely társadalom utolsó maradványa. Most már csak nemesek és szolgák vannak.

Az adófizetők száma megfogyott, de az adó változatlan, mert a székelységekre egyösszegben vetik ki, nem a lélekszám vagy fizetőképesség alapján, így a meghaltak vagy eltávozottak adóját is a megmaradt kevés népnek kell fizetnie. „Némelyek majd minden jószágukat másnak obligálták, némelyek annyira adósok, hogy a fejük sem szabad, annyi kölcsön pénzbe és adósságba verték magukat, hogy maradjuk sem sufficiálhat lefizetésire“. A „maradékokon“ Mária Terézia igyekszik segíteni a század derekán az emlékeztető Bethlen-féle adórendszerrel, de erre alig kerül sor, mert mire ennek előnyit élvezhetnék, a székely nép élete alapjaiban rázkódik meg. A székely határőrség felállítását alkalmat nyújt a társadalmi ellentét, a jobbágyság évszázados elfojtott bosszújának kirobbanására. A mádэфalvi veszedelem, mely lényegében a nép lázadása a nemesség ellen, a határőrség felállítását nélkül is bekövetkezett volna előbb vagy utóbb, a legkésőbb 48-ban, mert gyökerei a sok évszázados székely lázadásokból szívták táplálékukat. Ellenben Bukow báró munkája, mely alkalmat adott a népi forradalom kirobbanására, jó volt arra, hogy a mozgalom belső társadalmi okairól elvonják a figyelmet és a népi fejlődéséért az osztrákokat tegyék felelőssé, a székely nemesség helyett.

A székely nép és székely nemesség között végzetes a meghasonlás, amikor 1762-ben Bukow tábornok jogtalanul és erőszakkal megkezdi a határőrség felállítását. A székelység három táborra oszlik érdekei szerint és egymással küzd akkor, amikor egységesen kellene ellenállnia.

A tisztségeket viselő főnemesség érdekből az uralkodónak akar kedvezni és segédkezet nyújt Bukownak a nép ellenállásával szemben, a szabad lófők szabadságukat védik és szembeállnak a nemességgel, a jobbágyság pedig nagyrészt örömmel veszi a határőrség tervét, mert a szolgaságtól szabadul meg általa. A széthuzás, a három ellentétes érdek, a népi egység hiánya okozza most is a székelység tragédiáját. A szabad lófők ellenállnak mind a kényszernek, mind a hitegetésnek, hogy csak azért történik a sorozás, „hogy lássa őfelsége, mily szép nép lakik e helyen és dicsekedhessék velük“, a jobbágyságra süllyedt közszekelyek nagyrésze azonban önként jelentkezik és áll a mérték alá, különösen Gyergyóban, ahol a nép jórésze a szárhegyi gróf Lázár család jobbágya, mert a tisztek azt hirdetik, hogy „aki János király idejétől kezdve jobbágygyá lett“ ettől az állapottól a katonáskodás által megszabadulhat. A székely főnemesség szolgai módon áll be az elnyomás eszközéül. Jósika Imre kapitány azzal akarja rávenni az udvarhelyszéki sorozás megkezdésére Borsai Nagy István alkirálybirót, aki még semmi hivatalos értesítést nem kapott, hogy ezzel „igen kedves dolgot fogna a nemes szék Bukow őexcellenciájának tenni“, báró Dániel István pedig rendelet nélkül is támogatja a sorozást, mert „a fejedelmű és a haza üdve lebeg szemé előtt“. Borsai az egyetlen tiszt a Székelyföldön, aki nem rokonszenvez a határőrség gondolatával, és az udvarhelyszéki nép egységesen is áll ellent Bukownak, noha itt a jobbágyság az utóbbi negyven év alatt majdnem megkétszereződött. Csikban és Háromszéken kitör a népi lázadás. A nép már nem a határőrség felállítását ellen harcol, ez a kérdés másodrendűvé zsugorodott, hanem a saját dolgait intézi, a szociális kérdéseket igyekszik megoldani. A főurak látva, hogy a jobbágyság örömet állnak

be a hadseregbe, erőszakkal tartják vissza jobbágyaikat a földjükön, ne-hogy munkaerő nélkül maradjanak, a határőrséget pedig csak a szabad lófősből akarják felállítani. A jobbágyság és lófőtség ilyenmódon egy-formán ellenségévé válik a nemességnek és elérkezettnek látja az időt a leszámolásra az évezredes elnyomás és sok visszaélés miatt. A fey-verhez jutott nép az urak és nemesek ellen fordul, a szék tömlőcét meg-támadják — ugylátszik, ez minden igazi forradalom kezdete — az ud-varházakat rombolják és gyujtogatják, az erőszakkal földjeiken visz-szatartott jobbágyokat, most ők is erőszakot használva, magukhoz vonják és felfegyverzik, az újabb és régebbi, 30-40 esztendősi ítéleteket, szerződéseket, erőszakkal megváltoztatják, a befizetett, adókat vissza-követelik, birtokokat foglalnak el, „azt kiáltván közönségesen, hogy a feyvereknek felvétele oka és árulójuk a nemesség lett volna.“ 1763 ja-nuárjában a csikiak a Várdotfalván gyűlésre jött székely tisztviselőket és nemeseket megtámadják, a felfegyverkezett nép körülveszi a házat „és szándékuik az, hogy mindnyájukat kivonván a házból, rendre meg-öldössék“ s csak akkor engedik őket szabadon, amikor megigérték, hogy az 1740 óta fizetett adókat visszatérítik és a már felfegyverzett jobbágy székelyeket nem követelik vissza. A nép — veszedelemben vi-rágzik a székely humor — a körülvettektől „örizetükért“ egy-egy garast követelt. Jellemző, hogy a katonatisztek a végső veszedelemben sem siet-tek a nemesség segítségére, habár azok „könyörgő levelet“ küldtek hoz-zájuk.

A forradalom legelkeseredettebb Csikban, ahol a szegénység is a legnagyobb. A csiki tisztek segítségét kérik a többi székek tisztjeitől a felkelés elnyomására, mert különben a tavasz nyiltával általános nép-lázadás tör ki s az 1514-i „kegyetlen kereszties had által történt példák szegény hazánkban megújulnak és mindenek végső veszedelembé borulnak.“ A társadalmi forradalom zavarosan kapcsolódik össze a ha-tárőrség felállítására elleni küzdelemmel. A népet rákényszerítették a feyverfelvételre s ezek most feyveres kézzel dúlnak, rabolnak, véreng-zenek, a nemes embereket üldözik, fosztogatják, főleg a volt tisztviselő-ket. Eddig csak por és hamu voltak, — mondják — ezután másként lesz. Most már a feyvereket hiába akarják visszavenni tőlük, nem adják, mert „meg akarják kóstoltatni a puska magvát azokkal, akik megér-demlik.“

A forradalmi készülődés az egész Székelyföldre kiterjed, a székely nép mellé a román jobbágy kerül társul és együtt állanak a küzdelem-ben. Mint gróf *Heller* Pál, Csikszék volt főkirálybírója írja a bécsi hadi levéltárban lévő jelentésében, az udvarhelyszékiek állandóan gyűlésez-nek s megesküdtek, hogy a többi székbeliakat, mind halálig el nem hagyják s mihelyt jeladást vesznek (Csikból?) régi feyvereikkel felkel-nek ők is. A románokkal is egyezkedtek és leveleztek. Udvarhelyt egy lófőt vezérükké választottak s mert látják, hogy az ő nagy uraik nem-csak elhagyták őket, hanem fel is jelentették, azokat is kiirtják. Állító-lag Lengyelországba is követeket küldöttek. A románok arra készülnek, hogy mire tavasszal az erdők kizöldülnek, bő zsákmányuk lesz s meggaz-dagodva mennek ki Romániába. Ha a székelyeket erőszakkal fogják meg-fékezni, ezek is kivándorolnak Moldovába, ahol, mint beszélük, 4000 csa-lágnak ajánlottak fel egy külön területet. Hogy mi áll a hátterében ezek-nek a külföldi kapcsolatokról szóló híreknek, valamint azoknak a máshol is többször előforduló feljegyzéseknek, melyek szerint a moldovai feje-delem ügynökökkel csábította a székely népet a kiköltözésre nem vilá-gos, ellenben fontos az, hogy ezek a hírek közzsájon forogtak és befo-

lyásolták a nép gondolkozását és magatartását s hogy később több ezer család valóban kivándorolt. A csíkiek közül sokan már házaikat is eladták és megitták az árát.

Legöntudatosabbak az udvarhelyszékiek. A jobbágyságbeliek bizalmatlanságán áttör a székely egyenlőség öntudata, mely a szolgaság két évszázadában csak homályosan élhetett. A szabadokkal együtt szemére hányják a nemességnek, hogy tőlük elkülönözte magát, pedig „az előjáróját elvesztő tábor előjáró nélkül vakoskodván, akármilyen nagy erővel bírjon, mindazonáltal egy halomba dől.“ Figyelmeztetik őket, hogy köztük csak „gradus“ különbség van, de jogilag egyenlően nemesek mindannyian, a nemességnek nemzeti, hitbeli kötelessége lett volna, hogy a terheket nyakukról levegye, a jogtalan adózást, mely évi negyvenezer forintra is felment, a kvártélytartást, katonaállítást megszüntesse, mert „keservesebb a törvényeik és kiváltságaik elenyészése haláluknál, ezen kincsüket nem engedhetik, mert ennek ára több, mint nekik mindnyájuknak halála“. A nép szava a pusztába kiált. Bukow tisztán látja a forradalom igazi rugóját, ezért nem is lép fel nagyobb szigorral és majdnem igaza van, mikor a királynőnek azt írja, hogy a székelyek önként vették fel a fegyvert és a nép lázongását tisztviselői önzésének, fondorlatainak s a köztük levő nemességnek tulajdonítja, akik nem akarták, hogy a nép alóluk felszabaduljon. Akik önként vették fel a fegyvert, a nemes emberek és a tisztviselők elleni bosszúból tették s ki is töltötték rajtuk bosszujukat. A Bukow mellé beosztott *Bruckenthal* báró még inkább nem bánta a zürzavart, mert azt várta tőle, egyenesen, hogy a székelyek kiszöknek Moldovába és helyükbe minél több császári katonát lehet telepíteni. A nép azt hiszi, hogy lázongásával végre a saját javát szolgálja, de nem veheti észre, hogy hibáján kívül az egész székelység sorsát ássa alá, mert körülötte embertelenül kegyetlen érdekek harcolnak. A székely nép lába alatt már nincs talaj, minél inkább küzd ősi szabadságáért, annál mélyebben sülyed bele a sötét tragédiába. Érdekét nem ismerheti fel a székelység, mert nincs egységes nemzeti érdeke. Elől saját vezetőivel, hátul ellenségével találja szembe magát. Örök tragédiájának örök kerete ez.

A sorozás közben folyik, a szabad lófő népet erővel kényszeríti mérték alá a székely főnemesekből álló sorozóbizottság, melynek éien sep-sikőröspataki gróf *Kálnoki* Antal lovassági parancsnok áll, aki Háromszéken elnyomta a lázongást és egymásután esketi fe a székelyeket. Udvarhelyen báró *Siskovics* rendeletére a nép pártján álló Borsai alkirálybirót néhány társával elfogják, mert maga is megesküdt a nép szövetségkötésekor és a többi székülöket is esküre buzdította. Borsai csak annyit mondott elfogatásakor, hogy lelkiismerete nyugodt, de egyik társa, atyhai *Simon* István Szentersébeten odakiáltotta az összegyűlt népnek: „Hazánk miatt fogtak el, mert soha sem akartam eladni magamat.“ Borsai nemsokára meghalt börtönében, mint némelyek sejtik, erőszakos halállal, a megriasztott Udvarhelyszéken pedig „négy vagy öt székely nemes ember afölött tanácskozott, hogy a székelyek élére állván, Moldovába vezessék ki őket, ahol a vajda sok ezer ember számára földet ígért.“

Legnagyobb baj, hogy a forradalom nem egységes és nem általános, nincs vezéralakja és ebben hordja már most bukásának a csiráját. A falvakban a papok irányítják a népet, de nem egységesen, az egyik szervezi, a másik ellenzi úgy a lázadókat, mint a határőrök közé való beállást. Udvarhelyen a magára hagyott és tájékozatlan nép még most is a tiszttekhez és főnemeselekhez folyamodik, hogy őket „alábbvaló, de nemességben egyenlő gradusban levőket, tudatlanokat ily terhes s majd elviselhetet-

len inségük idején magukra ne hagyják, mint eddig, hanem oltalmazzák az ő kiváltságaikat". A nép érzi, hogy a nemesség az ő vezéréül és nem ellenségéül van rendelve, de a nemesség nem érzi meg ezt.

1763 végén gyalukuti gr. Lázár János, bethleni gr. *Bethlen* Miklós és ontopai br. *Siskovics* József veszi át új megbizással a sorozás vezetését s most sikerült kieszközölni a királynő határozott rendeletét a határórség felállítására vonatkozólag, mivel eddig csak kívánsága volt Mária Teréziának a terv megvalósítása, a székelyföldi erőszakoskodás pedig csupán a sorozóbizottság tulbuzgóságának a következménye. A patens kihirdetésére a szabad nép mindenütt egyhangulag tiltakozik és most már ragaszkodik ahhoz, amit Bukow maga is kijelentett mult évben Csikszeredán, hogy a királynő csak önkéntes katonaságot kíván és senkit sem akar erőszakkal kényszeríteni. Eddig 500 forint büntetéssel való fenyegetéssel kényszerítették őket a jelentkezésre, de viszont azt ígérték, hogy a nemesektől és királybíróktól függni nem fognak, adót nem fizetnek, külföldön nem kell katonáskodni, de mindez csak ígéret maradt, így inkább készek tovább fizetni az adót, ami ellen eddig harcoltak, de nem katonáskodnak. A nemességnek azonban most már kezében van a rendelet és megbosszulhatja magát a szabad székelységen, amiért az ellenük való lázadást szitották. Gyergyóban a katolikus papság segédkezése mellett minden lófőt, darabontot és szabad székelyt összeírnak, az egytelkes nemesekig bezárólag, a főnemesség természetesen mentes. Mire Csikba ért volna a bizottság, a felesiki falvak férfilakosságának nagyrésze, mintegy 1200 ember a Moldova felőli határhegységbe menekült, 1763 karácsonyán, csikorgó téli hidegben, azzal a szándékkal, hogy a kényszerrel végső esetben Moldovába vándorolnak ki. *Siskovics* erre téliidőben kiűzette katonáival a kivonultak zömének falujából, Mádéfalvából „nagy sirás-rivás között” az otthonmaradt asszonyokat és leánygyermekeket, a fiukat pedig, kiket leginkább szíven visel a nép, fogva tartotta, hogy ezzel visszakényszerítse a férfiakat. Ezt szándékozott tenni a többi falvakkal is, de az volt a válasz, hogy a csikszeredaiak is menekülésre készülnek. A havason, a téli zord idő dacára is szabadon táborozó székelyek bebiztosították, hogy semmiféle fenyegetésre, „egészen akasztófáig” nem adják meg magukat s a sorozóbizottság küldönce előtt „a nép átokra fakadt a tisztviselők és nemesek ellen, mint akik e nyomoruság okozói”. A nemességből álló sorozóbizottság jutalmat tűz ki a „bujtogatók” kiadására (három plébánosra gyanakodtak), a nép pedig segítséget kér a háromszékiektől és udvarhelyiektől. Kászon felől már rég tömegesen húzódott a nép a csiki határhavasok aljába, a bizottság ágyukkal fenyegetőzik, mire a felkelők visszaüzenik, hogy „még az ágyukon is keresztül mennek, nemcsak elébe”. És nemsokára, mikor Háromszékről újabb tömegek érkezésének hírért kapják, az egész csiki csapat, a kiűzött asszonyokkal és gyermekekkel együtt lebecsátkozott Mádéfalvára. Udvarhely és Gyergyó szintén csatlakozásra készül. *Siskovics* báró altábornagy, a bizottság katona tagja attól tart, hogy a közelgő háromszékiek és az előttük levő csikiek közö szorul s hogy a nép győzelmét minden eszközzel megakadályozza, kegyetlen lépésre határozza el magát, amit a bizottság elnöke, Lázár gróf is helyesel. 1764 január 6-án éjszaka három óraker Caratto alezredessel, kinek csapatában császári katonaság, dragonyosok és a Kálnoky ezred magyar huszárai vannak, körülfogatja Mádéfalvát, hol a „lázdók” örök állítása nélkül békésen alusznak, beléágyuztat s a felijedt, össze-vissza szaladó népet katonáival lekaszabolttatja. A nép ellenállást próbált meg s főkép a háromszékiek arra buzdították egymást, nehogy valaki magát megadja, mire a támadók felgyujtják a falut. Ko-

moly ellenállásról szó sem lehetett, a támadó seregben egyetlen ló esett el, s egyedül Nagy huszárhadnagy kapott könnyű sebet a karján.

A székely öidöklést, a *siculicidiumot* a székelyek hajtották végre, értelmi szerzője pedig Siskovics báró volt, ki a bécsi haditanácshoz intézett jelentésében is egyes számban beszél magáról, mint intézkedőről. A társadalmi forradalmat elnyomták és megbosszulták a határőrség érdekében tett gyilkolás ürügye alatt, büntetlenül. Siskovics báró elárulta intézkedésének igazi hátterét, mikor azzal igazolta tettét, hogy a székely nemzetet, hogy egészséges legyen, minden évszázadban egyszer eret kell vágni s ezt az érvágást végezte el ő. Ugy végezte el, mint elődei a megelőző tiz székely forradalom alkalmával, a bajok orvoslása helyett elvágta az ereket.

A székely ellenállás megszűnt a vérkeresztelővé vált vizkereszt nap barbársága után. Mádéfalva üresen maradt, a holttestekkel és a házak üszkeivel. A nép ijedten menekült, a háromszékiek véres fejjel szaladtak még aznap haza Alcsikon keresztül, éppugy az alsó és felső-csikiek is majdnem mind hazatértek és kegyelemért esedeztek. Kegyelmet könnyebb volt kapni, mint igazságot.

A sorozás most már akadály nélkül ment vágbe. A csikiek ezredese a mádéfalvi vérengző, *Caratto* Manó lett. Az első székely ezred számára összeirtak Csik, Gyergyó és Kászon székben 4982 családfőt, majd Háromszéken a másik gyalogezredet és még egy huszárezredet. Besorozták az 1-16 éves fiugyermékeket is, hogy senki ne szabadulhasson. Mindazok a nemesek, akik a nép leverése körül érdemeket szereztek, most századosi, ezredesi és kapitányi rangot kaptak a határőrségben, amelynek tisztjei azonban tulnyomó részben idegenekből állottak. Így indult el a székely nép élete ismét egy évszázadra. Mária Terézia vizsgáló és büntetőbizottságot küldött ki a csiki mozgalom vezetőinek kikutatására és megbüntetésére, aminek az lett a következménye, hogy a nép ismét tömegesen szökött meg és vándorolt ki Moldovába. Amikor Bukovina 1775-ben ausztriai tartomány lett, Hadik András altábornagy ide telepítette át Moldovából az ott lézengő több ezer székely családot, amelyek itt külön székely favakat alapítottak, mint Istensegits, Fogadjisten, Andrásfalva, stb.

A határőrség is megvalósult, Bruckenthal kívánsága is teljesült, minden a legjobban történt. Csak a néppel nem törődött senki. A *SICVLICIDIVM* betűi római számmal 1764-et, a székelygyilkolás évét adják ki, mintha valami mágikus kör zárult volna be itt — és valóban bezárult a székely népi mozgalmak története. A székelység többé nem próbálkozott forradalmakkal, megtört az ereje, megadta magát sorsának. Gyermekkoromban még hallottam, hogy a sirva vigadó székely így adott szót a táncnak: „Hej, Bukov, Bukov, Bukikentál!“. A székely nép tudja, hogy mit sirt ezzel.

A HIMZÉS ÉS A VISSZÁJA

Irta: SZENCZEI LÁSZLÓ

Mádi bácsi pontban délután félhatkor kilépett a háza kapuján, lassan kísétált a piacra és egy álló óráig hátrakulcsolt kézzel fel és alá járt a sétatérén. Szép, magas öregur volt, alig viselte meg előrehaladott kora. Kopasz fejeteteje sima és rózsás volt, mint a márvány és gondosan kiborotvált arcán fiatalos pirosság szinesedett. Kék szeme derűsen ragyogott aranykeretes pápaszeme mögött. Egyszerű szürke ruhát viselt, nemesen ösdi magasgallért gombrajáró szürke nyakkendővel és a hóna alatt ezüstfogantyus sétabotot szorongatott. Szórakozott léptekkel rótt a fasort és egész megjelenésében volt valami tudományra és hitre alapított harmónia. Dr. Hahn Amadeus! Tisztelte és becsülte az egész város. Komoly fejbólintással szokta üdvözölni ismerőseit, s egészen belepirult a túlaradó jóindulattól, ha valaki megszólította vagy egy-más szivességre kérte:

— Szívesen kéek, nagyon szívesen kéek, mikorra akarod? — felelte kissé selype s melegségtől reszkető hangján és mély tisztelettel meghajolt. Akivel csak kezét fogott, meghódította tenyerének ápolt, orvosi tapintatával. Megnyugtató orvosságzag terjengett körülötte.

Séta után mindig szakított magának egy órát szűkölködő betegek meglátogatására. Mihelyt egy hét óra tájban elvégezte emberbaráti körutját, betért a barátok templomába. Ujjait megmártotta a szenteltvizben, mély főhajtással keresztet vetett és letérdelt egy kis kopott vörösbársony imazsámolyra. Megkondukt az esteli harangszó. Az orvos kivette zsebéből fekete szemű olvasóját és tenyerébe hajtott fejjel elimádkozta az angyali üdvözetet. Kis szent Teréz oltárán karcsu porcellán vázában nagy csokor fehér rózsá illatozott. Fehér volt a szobor, mint a hab, csak a fejét takarta fekete fátyol és tenyerében rózsakoszorús feszületet tartott. Az orvos hüvelykujjával megillette állát és homlokát, megcsókolta a rózsafüzér kis ezüst keresztjét, felemelkedett a zsámolyról és szokott derűs tartásával a kijáráshoz lépett.

Otthon a kapualjban leverte lábáról a port, néhányszor szórakozottan megforgatta sétabotját és becsöngetett. Fekete főkötős komoly ősz asszonyság nyitott ajtót és vidám fejbólintással üdvözölte. Az orvos kezét fogott vele és megszólította:

— Hogy-mint kedves Ferjentsikné, kéem?

Az üveges verandáról lebujjhegyen belépett az ebédlőbe. A butorok barna fénymázát lefojtotta a homály. Az ajtóval szemközt vaskos arany rámban életnagyságú olajfestmény függött a falon. Idősebb nőt ábrázolt fekete selyemruhában, nyakán vékonyan csörgedező aranylánccal. Kontyba tűzött barna hajába már ezüst tincsek vegyültek. Az orvos pillanatra ünnepélyesen megállt a szoba közepén, könnyedén meghajolt, aztán friss léptekkel a festmény elé járult, homlokát ráfektette az aranyrámbára és megindultan suttozta:

— Édes Auréliám, kéek...

Azon a helyen a ráma aranyozása egészen kikopott a kegyes gyakorlattól. Levette orráról a pápaszemét, megtörölte a zsebkendőjével az üvegét, felszárította a szeme sarkába szökött könnycseppet és egy kis terített asztalhoz ment, ahol már várta a vacsora. Sohasem étkezett a nagy kerek diófaasztalnál, mert pótolhatatlan veszteségére emlékeztette. Az ebédlő zugában huzódott meg a fehér abrosszal leterített asztalka és fő-

tálcán mindössze egy karéj rozskenyér, kis csésze tejfel, féltábla csokoládé és egy cikkre vágott narancs. Iius, szeszes ital, kávé és fűszer sohasem került az asztalára.

Ilyenkör vacsora után, könnyelmű unokaöccsére gondolt, Hahn Ferkére, aki az egyetemi városban tanul, s nem a legjobb hírek jutnak felőle a fülébe. A fiú sokat lumpol, adósságokat csinál, s bizonyára sok a homályos nőügye. Az orvos nagyot sóhajtott, s bátyjára gondolt, akinek annak idején ígéretet tett, hogy gondot visel a fiura. Tollhoz nyult és finom nőies kézírásával dorgáló levelet irt öccsének, mely többnyire így kezdődött: „Kedves Fiam! Ujra csak rosszat hallok felőled; nem mondhatom, hogy tanulmányaidat elhanyagolod, de“... stb., stb.

Kilencig olvasott, negyed tizkor már az igazak álmát aludta, hogy hajnali ötórakor már talpon legyen. Reggeli mise után a gimnáziumba ment, ahol egészségtant tanított.

Benyitott az osztályába s komoly fejbólintással fogadta a dicsértéseket. A teremben többnyire rossz volt a levegő. Nem egyszer botránysos pézsmaszag ütötte meg az orrát. Koponyájának rózsaszínű boltja alá besurrant a gyanu, hogy ez bakkszag. Atyai részvétellel nézte a pattanásos arcú kamaszokat és kinyitotta az ablakot. Felment a katedrára és jóindulatu selype hangján magyarázni kezdett:

— Kedves fiúk kéek, az egészség nemcsak testi egészség kéek, hanem mindenekelőtt lelki egészség kéek. A lelki tisztaság kéek az egészség feltétele. Nem dicsekvésből mondom kéek, de az én ifjuságom ideálisan tiszta volt, — s levette orráról a pápaszemét, megtörölte zsebükendőjével az üvegét és kék szeméből kitörölt egy hálásan borzongó könnycseppet.

Egy délelőtt, amikor a nemi izgalom kártékony voltát magyarázta tanítványainak, hirtelen elájult. Három napig feküdt eszméletlenül, negyednapra beszállították a klinikára, ahol magához tért. Kiejtett egy szót — a szolgálattevő nővér arcát elfutotta a vér, a fehérköpenyes főorvos összeráncolta a homlokát és meglepetten dohogta:

— Nyugodtabban kedves kollegám...

Az orvosnövendékek összenéztek, de megőrizték komolyságukat, féltek a szigorú professzortól.

Mádi bácsi nagyon megsoványodott a betegség alatt, hajdan pirospozsgás arcát fityegő redők barázdálták, s bőrét szinte elborították a gombostüfejnői sárga szükések, melyek egyre nyiltak, mint a pattogott kukorica. A beteg kék szemében furcsa gyöngédség puffadt, mint egy hasára fordult béka. Ledobta magáról a paplant és meztelen láb-szárakkal felállt az ágyában. Oly álmétkodva nyihogott, mint egy gyermek, aki rájön, hogy a mennyország egy husdarabja.

Néhány napig újra visszaesett régi öntudatlanságába. Csak a szája szögletében bujkált valami alaktalan várakozás. Arcát bekenték a pattanások ellen erős kenőccsel, ami zsiros lilában játszott és fojtó gyantaszagot árasztott. Pilláinak szőke pókfonala mögött szemének megrendítő kékje ólalkodott. Az ügyeletes orvosnövendék lehajolt hozzá, hogy megfogja a pulzusát. A beteg kék szeme hirtelen kerekre tágult s mintha nagy sötét pók surrant volna ki rajta, mindkét karjával magához szorította az orvosnövendéket. A fiatalember kétségbeesetten vergődött, nekifeszítette ökleit a mellének, de a beteg halálos szorítással tartotta és szájjából, meg nagy kék szeméből csorgott a nyál, meg a gyöngédség. A kiabálásra beszaladtak az ápolók és kiszabadították a növendéket. Arca sár-

ga volt, mint a viasz, reszkető kézzel simította fel zilált haját, aztán elkezdett öklendezni és telehányta a padlót.

Eulália nővér elvesztette lelki egyensúlyát. A plébános, a barátok, az oltáregylet levélben hívták fel a figyelmét a betegre. Minden szabad idejét a kápolnában töltötte. Az oltár mohával kibélelt fülkéjében a Szűzanya alabástrom szobra fehérlett. Szemében és mosolyában sugalmazó fény gyulladozott. Az apácának eszébe jutott, hogy van egy flaskó régi lourdesi vize. Gyorsan karjára kapta a kötőjét és kerepelő papucsával meg csörgő olvasójával felszaladt a rendházba. Kikereste szekrényéből a flaskót, kebelébe rejtette és lefutott a klinikára.

Néhány perc múlva éles sikoltás verte fel a békés, fehér folyosót. Ápolók, orvosok, apácák ösztönös sejtelemtől üzve szaladtak Mádi bácsi szobája felé. Eulália nővérnek csak éppen annyi ideje maradt, hogy kitámolyogjon a folyosóra. Ugy kellett feltámoogatni a cellájába, mert alig állt a lábán.

— Ez volt az utolsó! — kiláltotta képéből kikelve a főorvos — holnap mars oda, ahová való!

Hahn Ferke, a vidám egyetemista, Mádi bácsi unokaöccse, így folytatná a maga modorában: Aurélia néni a mennyországban nem tűrhette, hogy férje az elmén fejezze be pályafutását és közbenjárt érte Guttman-nál. Kivánsága teljesedett, mert éppen amikor jelentkezett a betegszállító kocsis, Guttman felemelte sulyos kalapácsát.

A család Hahn Ferkét bizta meg, hogy váltsa ki a halottat és szálltassa haza. Mádi bácsi vagyona javarésztét jótékony célokra hagyta s így rokonai csak fanyalogva viselték a kegyelet terhét.

Hahn Ferke a klinika gondnokságánál átvette bácsija csomóba kötött ruháit. A holmit a vállára vetette és követte a szolgát a halottas kamrába. Alig tett néhány lépést, ketyegés ütötte meg a fülét. Gyönyörű antik aranyórát talált az egyik mellényzsebben, régimódi sulyos aranylánccal, testvérek között is ezeket érhetett. A fiatalember elszomorodott, mert voltak nála sokkal közelebbi rokonok. Tovább kutatott a zsebekben és egy kis gyűrött naptárt talált, melynek lapjain itt-ott ez a két latin szó volt olvasható Mádi bácsi nőiesen finom kézírásával: „Diem perdidí“.

— Szinte csak azért keresgélte, hogy elterelje a figyelmét az óráról, mely kísértően kiktetett a tenyerében. Az egyik lapon valami furcsa költségjegyzékre talált elmosódott kézírással, még az is vastagon ki volt húzva, úgy hogy alig lehetett kibetűzni: „F. B.-nek 300 tűzifa; Sch. L. 600 gyszr. Olt, egyl. 1200 — — — Illik-e számontartani?“ Néhány sorral alább: „Tizenhatéves és már beteg! O tempora!“ Még alább: „Ugy szeretem ezt a fiút, annyira okos és vallásos.“

A pincészerű szürke kamrába csak egy keskeny üvegablakon keresztül szűrődött be némi világosság. A hideg ónszínű cementen meztelenül kinyújtózva hevert az öregur. Jobbját hiába erőszakolták a szolgák szépen, hosszában a teste mellé, gépiesen visszapattant az ágyékára. Ennek is maga felé hajlik a keze, biztatta magát Hahn Ferke és tenyerében izzadtan szorongatta az aranyórát. Szemügyre vette a halott arcát, amint a lila kenőcs alatt feketén gyöngyözött rajta a víz. Félig nyitott szeme üvegesen izzott és egyre ülepedett reá a füstös, merev kin. A fiatalember megdöbbenve hajolt feléje és érezte a mélyből izzó kék szemben a megrendítő kivánságot, hogy bujálkodjanak, lopjanak, ártsanak körülötte, tegyék jóvá azt a sok jót, amit életében tett. Isten különös kegyelméből élete utolsó napjaiban tehetett valami kevés rosszat, de mit nyom az a latban annyi erény mellett. Hahn Ferke megkönnyebbülten zsebrevágta az órát. Ő könyörületes szivek, tegyetek érte ti is egy szálkát szemetekbe.

BERDA JÓZSEF: VERSEK

OKTATÓ VERS

*Barátom, boldogan vallom meg neked;
fenséges dolog a változatosság, — mindennap
másfajta asszonnyal foglalatostkodni! Tegnap ötven,
ma százhat kilóssal volt komolyabb munkám, holnap
nyolcvankilósra fenem majd fogam. Kővér, sovány, —
mit számít ez? Mind pompás darab, mindegyik
más és más, akár a körte, vagy alma; mind
jóízű-jóillatú gyümölcs, csak legyen belőle elegendő mindég.
Tanuld meg: ha nincs hiányod a szerelemben, nincs
miért szomorkodnod, — szerencse fia vagy már akkor
ezen a földön, ötven, vagy százkilós asszonyok
seregével s huncut kalandokkal a hátad mögött. Mert
csak ebben vagy az örökkévaló öröm, ha igazán
megfontolod; — a többi csak szóhabarcs, mely nem
szül egészséges gyereket az élni vágyó igazi
emberfajtának soha.*

HASONLAT

*Émelyítő dobostorta s te nyálkás
spenótfőzelék, melyben nem érzi
jól magát a derék kolbász: mondjátok,
miért utál titeket a vidám gyomor; miféle
hasonlat miatt? Ma egy kővér hazafival
vitáztam hiába; bármit mondott vala
a szegény gyomorhajos, nem volt se füle,
se farka annak, mint mondani szokás.
Ugy ömlött az istenadtából a honfibu,
mint gramofonból az öblös szerelmi vallomás.
Csak hallgattam, isteni türelemmel s mintha
semmi sem történt volna, abban a minutában
tírátok gondoltam, reátok ti gyér töltelékei
az elszomorodott gyomornak, — olyképpen gondoltam
rátok én akkor, a bőétkü vadállat, kit a nyelv
dallama igazabb örömök becsületére nevelt, hogy azt,
már szégyen kimondani, sőt majdnem hazaárulás!*

KULTURKRONIKA

A HUSZÉVES UJORSZ IRODALOM

Csak azért beszélünk „orosz“ irodalomról, mert nyelvünk így szokta meg még a háború előtti időből. De amint az akkori Oroszország irodalma sem volt már teljesen azonos az orosz irodalommal, még kevésbé az ma, amikor egy számtalan nemzeti köztársaságból és autonóm nemzeti területből álló szövetség tarka kulturájának és irodalmainak husz éves fejlődésére tekint vissza, amikor már határozottan beszélhetünk fejlett ukrán, georgiai (gruzin), örmény, zsidó-zsargon és más irodalmakról. De ez a, hogy úgy mondjuk *vizsintes* tagozódás, nyelvek és nemzetek szerint való fölosztódás, egyáltalán nem egyedüli eredménye a huszéves háború utáni irodalomnak a nevezett területen. Az ujitó kísérletek sorozata, a bátor és gyakran kalandos előretörések, amelyeket nem egyszer az előre előkészített és megerősített állásokba való visszacsoportosítások váltanak fel, jellemzik a fejlődés utját, annak, — hogy úgy mondjuk — *függőleges* képét. Ez az út annak a kis munkás irodalmár csoportnak hősies erőlködéseivel kezdődik, melynek Demian Biednij, a polgárháború dalainak népszerű publicista-poétája, *Ivan Batrak*, az új paraszt-mesék írója, *Furmanov* és *Szeráfimovics*, a forradalom krónikásai voltak a főbb alakjai, folytatódik a régi, nem-proletár íróknak az új közönség új követelményeihez való simulásával, *Vszievorod Joanov* Páncél vonatjával, Isak *Babel* Budjoni lovashadseregével és azokig a csúcscokig emelkedik, amelyekre Majakovszkij utolsó alkotásaiban emelkedett fel és amelyeken ma Mihail *Solochov* Csendes Don-ja, *Alexej Tolsztoj*, *Ehrenburg* és mások művei világitanak.

A szomszédos országok irodalmi harcai úgy szélességben (az olvasók tömegeinek részvétele szempontjából), mint intenzitásban (filozófiai-elméleti mélységét tekintve) messze felülmúlja azokat az irodalmi mozgalmakat, amelyek a szomszédos országok és Oroszországnak történetében is mint a nemzeti-irodalmi megújódás és ujjászületés mozgalmái voltak ismeretesek. Sematikusan ítélve, ez a mozgalom a tartalom és forma harcának tekinthető, illetve azon harc egyenes folytatásának, amely valójában különféle zászlók és jelszavak alatt évszázadok óta és mindeütt folyik és amely harc néha, bizonyos történeti körülmények között, két szélsőség egymásközötti harcává keskenyedik. Ez a két szélsőség: egyfelől a forma forradalmárai, akik megakarják „ujítani“ a művészi formát, de nem sok jelentőségét látják az ideológiai tartalomnak, a tartalom megváltozásának, másfelől azok a „tisztá ideológusok“, akiknek szemében a művészi forma másodlagos, sőt elhanyagolható valami. Ebből a történeti összeütközésből, amely máshol az értékek általános destrukciójához és a miszticizmusba való kétségbeesett meneküléshez vezetett, Oroszországban kikristályosodott az az irodalmi felfogás, az az irodalmi atmoszféra, amely a nagy művészi forma kialakulásának kedvez éppen azért, hogy azoknak nagy eszmékkel és eszményekkel való telítését segíti elő. És ha kezdetben két nagy csoportot láttunk ott (illetve két csoportok-csoportját), és pedig egyfelől a lelkes és lelkiileg az új tömeg-közön-séggel összenőtt, de kulturában és irodalmi technikában nagyon visszamaradt munkásírók csoportját, másfelől a régi irodalmi világból átörök-

lött irodalmi egységeket és nagyságokat, akik már ellenőrzött tehetségük mellett hatalmas irodalmi és általános kulturát is hoztak magukkal, de ezzel szemben igen laza kapcsolataik voltak az új tömeggel és az új időkkel, ma — két évtized után ebből a két, egymással szembenállott táborból egy egységes és egyetlen nagy „csoporthat” látunk kialakulni, amely már nem is csoport a régi szellemben, hanem csak a szó jobb értelmében vett összetartozása azoknak az igazi tehetségeknek, a forma igazi mestereinek, akik ugyanakkor az öröklött kulturának istápolását éppoly fontos feladatuknak tekintik, mint amilyen szigorúan és szorgalmasan dolgoznak azon, hogy a jelenlegi új tömeg új aspirációjának szószóivá legyenek.

De mi mindennek kellett egymásra következnie, amíg ez a kikristályosodás bekövetkezett, hány mozgalom, törekvés, név és mű öröklődött fel, tűnt fel és tűnt el ebben a kavardásban, hogy utat készítsen és helyet adjon, a nála fejlettebbnek.... Hol vannak ma például a futurizmus kedvelői és hol, mely különleges könyvtárak polcain pihennek a műveik? Hol vannak ezek az entuziaszták, kiknek élén Majakovszki az ifjú óriás állott, akiknek hangja, (amely pedig nem volt pusztán lárma) betöltötte az első évek levegőjét, és akiknek küldöttei Európát is bejárták? Ugyanakkor, amikor Majakovszki az akrobatikus költészetet sutba dobta a retorikus költészetért és a nagy, fejlett politikai líráért, futurista társai és az egész futurizmus örökre elhallgattak.

Elhallgattak a formalisták, mint futuristák, hogy rögtön más, mérsekeltebb kiadásban tűnjenek fel, de akkor már ellenük állott reakcióként a másik véglet mozgalma, azoké, akik a „népirodalom” és a „népért való irodalom” egyedülvalóságát követelték, az úgynevezett „kisformáknak”, a bretliverseknek és agitációs jeleneteknek pártfogói voltak, az u. n. „proletkultisták”. Rövid, viszonylagos és zajos hegemonia után, amelyet minden lépésében az igazi írók állandó heves tiltakozása és ellentállása követett, a proletkult mozgalmat a komolyabb munkásírók törték meg, míg a Proletkult vezetője, *Bogdanov*, „Az első lány” című világhírű regény szerzője, félreállott. Hívei ugyyszólván pánikszerűen hagyták ott és tömörültek abba az új irodalmi szervezetbe, amely nagyobb szerepet volt hivatva játszani, mint amelyet valamilyen szervezet valaha is játszhatott irodalomban: amely rövidített néven *RAPP* néven volt ismeretes.

Kezdetben, mintegy 1926-tól 1930-ig, ennek a szervezetnek a működését úgy a közönség, mint a hivatalos körök igen nagyra becsülték. Legfőbb hasznát abban látták, hogy tisztázta a proletárodalom fogalmát, amelyet akkor parancsoló szükségességnek tartottak, kiszélesítette ezt a fogalmat egészen odáig, hogy az már szomszédossá vált és folytonossági viszonyba került a realista irodalom fogalmával általában. Aztán: nagystílusú, az akkori első öt éves terv gigászi építkezéseinek stílusában megszervezte a fiatal munkások és parasztok millióinak és az akkor a termelési és művelődési folyamatba bevont tízmillióknak irodalmi nevelését, majd hasonlóképp hozzáfogott az irodalmi ifjúság neveléséhez, tehetségek százainak és ezreinek a kiválasztásához és kialakításához. De aztán, nagy érdemeitől elbizakodottan, az országnak tett kulturális szolgálatokért hálás hivatalos körök támogatásától elkényeztetetten és tulságosan ambiciózus vezetőinek befolyása alatt a *RAPP* a diktatúrának bizonyos fajtáját kezdte gyakorolni irodalmi területen, adminisztráló módszerekkel próbálta befolyásolni és vezetni az irodalmi alkotást és ezáltal a fejlődés mozgatójából és előmozdítójából annak megakasztójává vált. Mint ilyen természetesen nemcsak fontos hatalmi tényezőkké került összeütközésbe, így elsősorban az uralkodópart hivatalos lapjával, a *Pravdával*,

hanem végnélküli és komoly tartalom híjával való háborúba keveredett a realista, haladó és tanácsuralmi szellemű nagy írók többségével, (mint Tolsztoj, Pilnyák, Ehrenburg, Leonov, Tihonov, Panferov, Sztavszkij Gladkov, Szeráfimovics és mások), akiktől pedig lényegében (vagyis az esztétikai-kritikai elvek szempontjából) semmi sem különböztette meg őket.

Több odairányuló kísérlet után, hogy a RAPP-ot „észretéritsék“, maguk a legfőbb hatalmi tényezők is hiába avatkoztak be abból a célból, hogy ezt az egyszerű ideológiai irányító és nevelő szervezetet eredeti működési keretei közé szorítsák. 1932 áprilisában az igazi, elismert írók úgyszólván egyhangú kívánságára a kormány feloszlatta ezt a túlnagyra-nőtt szervezetet. A művészi alkotás addig ismeretlen felvirágzása következett ezután a kormányintézkedés után, amit csaknem minden ismert írónak egy-egy nagyobb új műve és egy csomó új nagy tehetség jelentkezése jelzett, majd 1934-ben az írók kongresszusa és egy új érának a végleges alkotások érájának a kezdete, amely annál intenzívebb az irodalmi értékek termelésének szempontjából, minél csendesebb a meddő viták és összetűzések terén.

Mindezek az áramlatok, mozgalmak és megnyilvánulások az irodalmi területen, ugyszintén más kevésbé fontos hasonló mozzanatok, nyomot hagytak a mai orosz irodalom folyamában, mindegyik hozzátett valami specifikusat, valami színváltoztató elemet annak egészéhez. De nem a mennyiség, nem ez az arány számít. Ha azt a tartós állandó irányzatot keressük, amely kezdettől fogva meghatározza a fejlődés menetét a nevezett irodalomban és a jövőre nézve is irányt mutat, úgy ez kétségtelenül a *nagy realista beszély* megteremtésére való küzdelmes törekvés, annak a nagy formának a lassu, de már látható kialakulása, amely a részletmegoldásokon és fotografikus vázolásokon túl és felül, az *egésznek, a kornak* a kifejezésére törekszik.

Erdékes, hogy ez a törekvés a korszerűen-monumentális felé éppen annak az írónak a művével kezdődik elsősorban, aki a legkevésbé játszott szerepet a két évtized irodalmi harcaiban: *Mihail Solochov*-éval. És nem kell említenünk *Gorkijt*, aki, bár a 20 évből mintegy 15-öt külföldön töltött és ebből az időből származó művei alig tárgyalják a háború utáni időszakot, régebbi munkáival is, de főleg az utóbbi években kifejtett lázas szervező és nevelő tevékenységével hatalmas befolyást gyakorolt hazája irodalmi életére. Igyekezni fogunk visszatérni még erre a kérdésre, annál is inkább, mert Gorkij már tulajdonképpen nem az orosz, hanem a világirodalom nagy jelensége. (K. M.)

A C-VITAMIN ÉLETRAJZÁHOZ. A múlt század végén egy fiatal holland gyarmati orvos, *Eijkman* azzal a meglepő állítással lépett föl, hogy bizonyos anyagoknak a táplálékból való hiánya betegséget okoz. Az állítás viharos ellentmondást váltott ki. Hogy is találhatott volna hitelre, hogy a szervezet megbetegedhet olyasvalamitől, ami nem került a szervezetbe!? Az ellentmondás azonban *látszatnak* bizonyult, — olyannyira, hogy ezeket a misztikus anyagokat, melyek a táplálékban csak igen kis mennyiségben adóttak, de a hiányuk betegség, sőt halál forrása *vitamin* néven *Funk* javaslatára (1912-ben) a legfontosabb orvostudományi fogalmak körébe iktatták.

A küzdelem *Eijkman* hívei és ellenfelei között csaknem husz évig tartott. Kísérleti tények s háborús tapasztalatok viszont teljesen *Eijkman*ti igazolták. Ma már egy csomó vitamin — *A, B, C* és *D* — legfontosabb vegyi és fizikai tulajdonságait ismerjük, sőt a Nobel-díjas *Szent*

Györgyi Albert érdeme, hogy a négy legfontosabb vitamin közül egyiket, a *C*-t izolálta, kristályosan előállította, munkatársaival szerkezeti képletét tisztázta, minek következtében ma már szintetikusán, gyári úton állítják elő.

Mi teszi a táplálékban oly kis mennyiségben jelenlevő vitaminokat olyan rendkívüli fontossá? Megérteti ezt az emésztés funkciója, amelynek folyamán a táplálék formájában elfogyasztott fehérjét, szénhidrátot és zsírt a szervezet szétbontja és szükségleteinek megfelelően újjáépíti. A táplálékban szintén jelenlevő „kiegészítő anyag“, a vitamin viszont változatlanul marad, a szervezet sejtjei a vitamin anyagokat maguk nem tudják felépíteni, nélkülük a szervezet sejtjei elpusztulnak. A technikából vett hasonlaltal azt mondhatjuk, hogy a vitaminok a szervezet normális működéséhez épp oly nélkülözhetetlenek, mint az olaj a gép működéséhez. A hasonlat még annyiban is talál, hogy a szervezet optimális működéséhez bizonyos mennyiség feltétlenül szükséges, ennél kevesebb és ennél több azonban már zavart okoz.

A vitaminok *A*, *B*, *C* stb. beosztása amerikai szerzőktől ered s elkülönítésük azon az alapon történt, hogy a különböző fajta vitamin hiánya más és más betegséget idéz elő. Az *A* vitamin hiánya esetén pl. a szervezet elveszti az infekciókkal szembeni ellenállását. A hámszövet különösen érzékeny az *A*-vitamin hiányra, ezért első tünete a szem szaruhártya hámjának a megbetegedése. — A *B*-vitamin hiánya idegzavarok, a *C*-vitamin hiánya skorbut, a *D*-vitaminé angolkór forrása.

Mindezek megállapítása azonban csak rendkívül hasznos az orvostudomány számára, de nem egyszersmind *végleges* eredmény, amire a legszélesebb mértékben építhet az orvosi *therápia*. A feladat jórésze az említett megállapításokkal még megoldatlan.

A megoldás, közelebbről, a *C*-vitamin kristályos állapotban való előállítására és vegyi szerkezetének tisztázására éveken át tartó kísérletsorozat eredménye. Már maga az út, ahogyan Szent Györgyi Albert az előbbieket elérte, nagyon érdekes és nagyon jellemző.

Szent Györgyi első problémamegfogalmazása nem közvetlenül a *C*-vitaminra vonatkozott. Mintegy kilenc évvel ezelőtt Szent Györgyi a szegedi egyetem vegytani intézetében a mellékvese kéregállományának tanulmányozásába fogott. Első kísérletei azt mutatták, hogy ez a szerv valamiképpen az égésfolyamatok (oxidációk) mechanizmusával áll kapcsolatban. További kísérletei során elsősorban ezt a még ismeretlen összefüggést igyekezett tisztázni. Ehhez azonban ismernie kellett az égésfolyamatok mechanizmusát s mert az állati anyag felettébb labilis, először a növényi oxidációk természetét tanulmányozta.

Az oxidáció szempontjából a növények két csoportra oszlanak. Az egyik csoportba tartozók arról ismerhetők fel, hogy a sértett növény (pl. alma) megbarnul, a másik csoport viszont ugyanerre a behatásra szintelen marad. A kutatás további menetét egy látszólag jelentéktelen tünemény segítette elő. Egy ismert oxidációs reakció elvégzésekor Szent Györgyi azt észlelte, hogy az első csoportba tartozó növények esetében a reakció pár tized másodpercet késik. Valami előidézte ezt a késést. De mi? Hosszas kísérletek kiderítették, hogy a késedelmet okozó s az oxidációs folyamatokban igen fontos szerepet játszó anyag káposztából és narancsból kristályosan előállítható. Szent Györgyi elő is állította (Cambridgeben).

Szent Györgyi eddigi kísérletei, illetve kutatásai tulajdonképpen már meg is oldották a feladatot. Szent Györgyi kutatásainak ebben a szakaszában azonban még mindig nem a *C*-vitamin anyagának elszigete-

lése volt a kérdés, hanem a sejtlégzés folyamatának tisztázása. Mint anynyiszor a tudományok történetében, úgy most is a megismerő ész mintegy spirális uton közelítette meg rejtőző tárgyát.

Az újonnan előállított anyagról, amit Szent Györgyi *hexuronsavnak* nevezett el, alapos vizsgálódás után kiderült, hogy egyike az eddig ismert legerősebb redukáló szereknek. Az újonnan felfedezett anyag rendkívüli reakcióképessége annál meglepőbb volt — az elemzések szerint — mert a hexuronsav tulajdonképpen szénhidrát s mint ilyen, a legreakcióképesebb, amit valaha izoláltak.

Szent Györgyi e megállapítására, illetve felfedezésére már Amerikában is felfigyeltek, úgyhogy a Mayo Foundation kémiai osztálya (*Kendall* prof.) meghívta Szent Györgyit az új anyag további előállítására, illetve tulajdonságainak tisztázására. Nagy anyagi áldozatok árán — Szent Györgyi sohasem mulasztja el az amerikaiak nagy áldozatkészségének kiemelését — sikerült mintegy 12 gr. hexuronsavat előállítani, amit a birminghami kutatók (*W. N. Haworth, E. L. Hirts* és *J. W. Reynolds*) rendelkezésére bocsátott egyrészt az új anyag vegyi szerkezetének megállapítása és tisztázása céljából, másrészt, hogy kiderítsék feletébb magas reakcióképessége okát. (Ezzel kapcsolatban mondotta Szent Györgyi egyik orvosi továbbképző tanfolyamán: „A vizsgálatok áttekintésekor mindig büszkén gondolok arra, hogy a felsorolt eredmények csakis a legkülönbözőbb nemzethez tartozó intézmények és egyének, biológusok és kémikusok legszorcsabb és legbarátságosabb együttműködése által voltak elérhetőek és csak az a kívánságom, bárcsak ily békés nemzetközi együttműködés az élet más ágaiban is lehetséges lenne és meghozná a mai nyomruság végét.“)

Hátra volt még azonban a hexuronsav élettani szerepének a kiderítése.

Szent Györgyi ismét a káposztalevélen kezdte. Újabb eredmény: a hexuronsav az egész sejtlégzés középpontjában áll. (Sejtlégzés alatt a tápanyag oxidációját értjük. Leegyszerűsítve: a tápanyag oxidációja a hidrogén lehasadásából áll, amikor is a lehasadt hidrogént oxidálja a légzés közben elhasznált oxigén.)

Szent Györgyi a sejtlégzés folyamatát ezek után lépésről-lépésre követte. Megfigyelte, mint jut el a lehasadt hidrogén az oxigénhez a hexuronsav közvetítésével, vagyis, hogy a hexuronsav két labilis hidrogénjét miként oxidálja az oxigén s megy át ezzel a hexuronsav oxidált állapotába, illetve, amint az oxidált hexuronsav két szabad vegyértékét a táplálékból lehasított két hidrogénnal pótolja. Megfigyelte azt is, hogy ezután a játék újra kezdődik. „Látjuk tehát — írta Szent Györgyi kutatásainak erről a pontjáról — hogy az oxigén a tápanyaggal nem jut közvetlen összeköttetésbe, hanem kettőjük között a reakciólánc központjában állva a hexuronsav, mint hidrogén transportőr irányítja a sejtlégzés folyamatát.“ Ez teszi azután érthetővé az említett pillanatnyi késés okát. Az egésznek csakhamar megtörtént az igazolása: az alkalmazott reakció (benzidin peroxydase) zavart idézett elő a hexuronsav hidrogén-szállításában.

Szent Györgyi kísérleteinek kiindulópontja — mint említettük — a mellékvese kéregállományának tanulmányozása volt. Ennek feltétele: a növényi sejtlégzés tanulmányozása folytán fedezte fel a hexuronsavat. Szent Györgyi ezek után újra visszatért a mellékveséhez és kutatta, hogy megtalálható-e itt is a hexuronsav s vajjon az állati szervezetben is ugyanaz-e a szerepe, mint a növényi szervezetben?

Nem térhetünk ki az újabb hosszú kísérletsorozatra, melyet most

már fiatal munkatársával, *I. L. Svirbelyvel* folytatott (Szegeden). A kísérletsor annak a súlyos ténynek a megállapításával végződött, hogy a mellékvese kéregállományában is feltalálható *hexuronsav* azonos a *C-vitaminnal*.

Említettük, hogy a *C*-vitamint skorbutellenes vitaminnak nevezik, mert jelenlétével megakadályozza a skorbut kifejlődését. A további kísérlet döntő kérdése az lett, vajjon képes-e teljesen *C*-vitamin mentes táplálékon tartott állatokon a hexuronsav a skorbut kifejlődését megakadályozni. A kísérlet szerint a kontroll állatok, melyek sem citromlevet, sem hexuronsavat nem kaptak, a kísérlet 20-30 napja között súlyos skorbut tüneteivel pusztultak el. Azok az állatok, amelyek naponta 1 mg. hexuronsavat kaptak, a kísérlet 90. napjáig teljesen normálisan fejlődtek. A 90. napon leölve és felboncolva őket a skorbutnak nyoma sem látszott. Azok az állatok, melyek naponta 1 cm³ citromlevet kaptak, lassabban növekedtek, mint a hexuronsavas állatok és gyenge skorbutjuk volt, miután biztos védelmet a skorbut ellen napi 1.5 cm³ citromlé nyujt, (vagyis 1 mg. hexuronsav hatásának 1.5 cm³ citromlé felel meg.) A kísérletek befejezése után a hexuronsav az *ascorbinsav* nevet kapta.

Amikor az egész tudományos világ figyelme az ascorbinsav felé irányult, akkor már csak az ascorbinsav minél nagyobb keretű vizsgálat és vegyi elemzés céljaira való nagymennyiségű előállítás volt kérdéses. Szent Györgyi egy évi Mayo klinikai kutatása alatt többszáz kiló mellékvesét elpusztítva mindössze 20 gramm méregdrága ascorbinsavval tért haza, ami túl kevés volt a további kísérletek megindításához. Ezen segített a kitűnő ötlet a zöldpaprikával, amelyből 1 év alatt másfél kiló olcsó ascorbinsavat állított elő. A vizsgálatok végül azzal zárultak hogy vegyi képlete megállapítása után a *C*-vitamin a szintetikus gyári előállítás üzemébe került.

A *C*-vitamin gyógyászati alkalmazása napról-napra szélesebb. Mindegyre a közlemények sorozata jelenik meg a legkülönbözőbb betegségek elleni sikeres alkalmazásáról. Használata évek folyamán és a tapasztalatok alapján bizonyára jobban körülhatárolt és határozottabb lesz. Közös sorsa ez minden sikeres új gyógyszernek. Mindenesetre már Szent Györgyi leszögezte, hogy a vitamin a tökéletes egészséget fokozni nem képes és javulást tőle csak vitaminhiány esetén várható. Vitaminnal jól ellátott szervezetnek legfeljebb csak árthat a vitaminfölösleg. Viszont a *C*-vitamin hiány nem a skorbutnál kezdődik. *Westin* öt napig tartott *C*-vitaminmentes diétán tengeri malacot és leölve fogaiban már súlyos degeneratív jelenségeket észlelt. Vagyis: kétségtelenül súlyos szövettani zavarok állhatnak be, mielőtt a vitaminhiány orvosi vizsgálattal még felismerhető lenne.

A *C*-vitamin legágabb alkalmazási területe a gyermekgyógyászat. Szent Györgyi valószínűnek tartja, hogy még az anyatejjel táplált csecsemő sem kap elegendő *C*-vitamint és mindenképp *C*-vitamin hiányban szenved minden mesterségesen táplált csecsemő. Szent Györgyi 1933-ban az angol királyi kutató tanácshoz fordult azzal, hogy vezessenek be statisztikai vizsgálatot a csecsemők *C*-vitamin szükségletét illetőleg. A tanács a javaslatot azzal a határozott kijelentéssel utasította el, hogy mivel a vizsgálat csak úgy vihető keresztül, ha bizonyos számú csecsemőtől a narancslevet kontrollképpen megvonják, ennek a súlyos felelősségét nem vállalhatják.

Igen nagy jelentőségű még, hogy a kristályos *C*-vitaminnal a három hónapnál fiatalabb csecsemőket is eláthatják, akik még a gyümölcslevet nem tudják emészteni.

A C-vitamin életrajzának ez a Szent Györgyi Albert által történelmivé tett szakasza páratlanul nagy eredmény, de — mint minden tisztázás, felfedezés a tudományok terén — korántsem nyugvópont, hanem új problémák és vizsgálatok dús indításokat tartalmazó kiindulópontja.
(Schmiedt Ferenc)

A BRETONOK. Hogy a franciaországi nemzetiségi mozgalmak alig ismeretek, az a magyarázata, hogy a franciaországi nemzetiségek öntudata vagy egyáltalán nem, vagy csak igen csekély mértékben fejlett. Ennek a sajátos tünetnek az oka viszont, bármilyen paradoxan hangzik is: a népi demokratikus szabadságjogok. A nemzetiségi mozgalmak, azokban az országokban, hol nemzetiségre és fajra való tekintet nélkül minden állampolgár egyenlő jogoknak örvend, igen gyengék; fejlődésük elé, különösen, ha azok a demokratikus államszervezet és a többi nemzetiségek ellen irányulnak, az illető nemzet néptömegei maguk állítanak akadályokat. Ezért a demokrácia alapján álló országok nemzetiségi mozgalmai inkább kulturális téren próbálják követeléseiket érvényesíteni. Természetesen küzdenek gazdasági visszaszorításuk, de sohasem az állami integritás ellen s legfeljebb a föderatív állameszme hívei. Azoknak az országoknak a nemzetiségi mozgalmi viszont, ahol a nemzetiségek háttérbe szorítását különböző intézkedések szorgalmazzák, természetesen mélyebbre hatnak s kulturális kívánalmaik a gazdasági és politikai kívánalmak mögé szorúlnak.

*

A roknon vagy idegen nemzetiségek Franciaország végein élnek: a Pireneusok nyugati sarkánál, Navarra tartományban baszkok, délkeleten, Nice vidékén és az ezzel szemben levő Korzika szigetén olaszok; keleten a német-francia keverék elzásziak; északon húzódik a francia Flandria, Északnyugaton pedig a Bretagne félsziget, hol a bretonok laknak, kik a franciaországi nemzetiségek közül a legrégebbiek és a legszámosabbak.

A régi breton tartomány ma öt megyére oszlik. Ezt az elosztást még a nagy francia forradalom törvényhozása vezette be és hajtotta végre. A régi monarchia erősen decentralisztikus jellegű közigazgatását, a gazdasági autonómiát az egy és oszthatatlan Franciaország elve alapján álló köztársaság megszüntette és fokozatosan a centralizációt vezette be.

Az öt breton megye lakosságának szám az 1936. évi népszámlálás szerint 3.056.075, — 20.084-el több, mint 1931-ben. A valóságban a lakosság növekedése sokkal nagyobb, mert évente körülbelül 15.000 breton vándorol Franciaország ipari vidékeire. A breton vidékek városai közül csak Nantes haladja meg a kétszáz, Brest a százezer lakost (Rennes csak közel százezer). A 3 milliót meghaladó lakosságnak mintegy 40 százaléka breton nemzetiségű.

Bretagne 1532-ig önálló állam s egész 1789-ig a francia monarchia autonóm tartománya. Önállósága elvesztését minden ellenállás nélkül fogadta. Érthető tehát, ha a XIX. században a bretonok semmiféle nemzetiségi mozgalmával nem találkozunk. Ez a mozgalom, mely még ma sem jutott el arra az öntudatos és szervezett magaslatra, mint pl. az ir, katalán és baszk mozgalmak, 1898-ban indul el, amikor *Anatole Le Bras* és *Charles Le Goffic* megalakítják a „Breton regionalista szövetség”-et. Ez az indulás korántsem nagyjelentőségű s még mint ilyet is belső viták és ellentétek dúltak, amelyek csakhamar szét is szakították. A szakadárrok egyik csoportja, *Jos Parker* vezetésével, a „Breton regionalista fe-

deráció"-t alkotja meg. 1911-ben breton értelmiségiek egy csoportja a „Breton Nemzeti Párt”-ot hívja életre. Ez utóbbi hivatalos lapja, a *Bretz Dishual* a következő év folyamán jelenik meg.

Ennek az egész háború előtti korszaknak politikai jelentősége rendkívül csekély. Lényegesen jelentősebb kulturális szempontból *Le Godinec*, *Francois Vallée*, *Meven Mordiern* és több más értelmiségi törekvése a breton irodalmi nyelv megalapozását illetőleg. Ők készítik el az első nagy breton nyelvtant s végzik — határtalan buzgalommal — a nyelvújító és nyelvtisztító munkát. Számos lapot és folyóiratot jelentetnek meg. Valamennyi lap súlypontja: irodalmi és kulturális.

A katblikusok 1905-ben *J. M. Perrot* abbé vezetésével külön indulnak a *Bleun Brug* szervezettel, mely nyomban életre hívja az *Ober* nevű vallásellenes kulturszervezetét.

A bretonok komolyabb aktivitása ugy politikai, mint kulturális téren a háború után jelentkezik. 1927-ben a nemzeti irányzatú szervezetek Rospordenben már kimondják a *Breton autonomista párt* megalakulását. Igaz ugyan, hogy pár évi munka után, megismétlődik a századelejei szakadás, amely most is új párt, az autonomista párt helyébe lépő *Breton Nemzeti Párt* (Strollad Broadel Breiz) alakulásához vezet.

A Breton Nemzeti Párt, az első valóban nemzeti alapon álló pártmozgalom, a mult évi parlamenti választásokon mutatkozik be, elég gyenge eredménnyel. Egyetlen kerületben állít jelöltet (a breton föld 44 kerülete közül), ahol a 16.821 szavazatból 1680 szavazatot kap. (Viszont 1930-ban az autonómista párt jelöltje csak 349 szavazatot kapott.) Annak ellenére, hogy a breton néptömegek nem állnak a nemzeti párt mögött, élénken érdeklődnek a breton népmozgalom iránt. Ezt igazolja a különböző szervezetekből álló mérsékelt programu *Breton Front* megalakítása, mely a breton érdekeket a francia állam keretein belül törekedik képviselni és kivívni. A Breton Front lényeges követelése:

1. Az összes franciák közötti egyenlőség visszaállítása. Az öt breton-megye képviselőinek száma legyen arányban a megyék lakosságának a számával. — 2. A politikai pártoktól független breton parlamenti képviselők csoportja, a breton érdekek védelmére. (A költségvetés terheinek a tartományok közötti arányos elosztása, szubvenciók, közmunkák, utak, villamosítás, a breton mezőgazdasági termékek kivitelének előmozdítása, a breton halász-, konzerv-, cipő- és hajóépítő-ipar támogatása.) — 3. Területi decentralizáción alapuló közigazgatási reform. Az öt breton megye egy oszthatatlan breton tartományt képezzen. — 4. Választójogi reform, a proporcionalis képviseltetési jog alapján. — 5. A breton nyelv fokozatos bevezetése az iskolákba.

A Breton Front az előbbi követelések kisebb-nagyobb módosításával 41 jelöltet léptetett fel a breton választókerületekben. A választás két menete után az egész választás bretonokra vonatkozó eredménye a következőkép alakult:

Teljes Breton programmal a 12 jelölt közül megválasztottak 6 képviselőt 88.943 szavazattal. — Módosított breton programmal az 5 jelölt közül megválasztottak 2 képviselőt 36.496 szavazattal. — Jelentősen módosított programmal 4 jelölt közül megválasztottak 2 képviselőt 32 ezer 394 szavazattal.

Amint látható a Breton Nemzeti Pártnak egyetlen képviselője sem, a Breton Frontnak viszont 15 képviselője került be először a Népfrent idején a francia képviselőházba.

*

A breton nemzeti, vallásos és kulturális szervezetek elsősorban a

breton nyelvtanítás bevezetésének kérdésében dolgoznak. S már értek is el bizonyos eredményeket.

A breton nyelv — mint ismeretes — a keltából ered, amely Európa egyik legerjedtebb nyelve volt a kereszténység előtt. Ma a kelta eredetű nyelveket csak az irek, skótok és a bretonok, valamint néhány kis sziget értelmiségei használják. Breton földre az V.-VIII. században hozták az angol-szász invázió által Nagybritanniából kiűzött bretonok.

A breton nyelv fejlődésében három szakaszt különböztetünk meg. Az első az ősbreton (VIII.-X. század), vagyis a tiszta, idegen befolyásoktól mentes breton nyelv szakasza. A második (a XI.-tól a XVIII. század első feléig) a közép breton, amikor a nyelv erősen keveredik a normandok nyelvével. A breton nemesség, mivel a francia udvar felé orientálódik, nem törődik a breton nyelvvel. (A nemzeti nyelv megtagadásához nagy mértékben hozzájárulnak a francia és breton arisztokraták közti házasságok.) Így e korszak a breton nyelv, irodalom és művészet dekadenciájának a kora. — A modern breton nyelvet a XVIII. század első negyedétől számítják, ténylegesen azonban csak a XIX. században kezdődik a valódi újjászületés. Ezt a folyamatot *Le Godinec* indítja el nagy nyelvújító munkájával. Megtisztítja a breton irodalmi szótárt, jelentős újításokat végez a nyelvtanban és helyesírásban. Tanítványai tovább folytatják ezt a XIX. század elején megkezdett munkát. Kiadják az első breton-francia szótárt és megkezdik egyes tudományos munkák breton nyelvű kiadását. A XX. században *Fransez Vallée*, *Emile Ernault*, majd *Roberta Hemon* tűnnek ki e téren. Ez utóbbiak eltávolítják a nem asszimilálható idegen szavakat s a breton nyelvkinccset rengeteg technikai, filozófiai és más tudományos szóval gazdagítják. Nyomukban fellendül a breton nyelv, irodalom és művészet. A század elején tűnik fel a legjelentősebb breton drámaíró, *Tangy Malmanche* és a költő *Jann per Koffloc'h*. Mindezeket egymásután követik az autochton tudomány eredményei. Kijegesednek az irodalmi élet centrumai, mint a *Dihunamb!* (Ébredjünk) és a *Croclarn* (Észak-Nyugat) című folyóiratok, melyek köré a fiatal epikusok, drámaírók és fordítók tömörülnek.

A legjelentősebb mozgalom a breton nyelvnek az iskolai oktatásba való bevezetésére irányul.

A breton nyelv érdekében a legelső petíciót, a III. Köztársaság első nemzetgyűléséhez adta be néhány értelmiségi, amely fölött azonban hamar napirendre tértek. 1908-ban breton képviselők jártak közbe a kormánynál, de ezek is eredménytelenül. 1909-ben Doumergue közoktatásügyi miniszter a válasszal utasította vissza a breton nyelv érdekében interveniáló haladó képviselők csoportját, hogy „ez a tanítási rendszer a bretonok szeparatista törekvéseit favorizálná”. S nem járt eredménnyel az a néhányezer aláírással ellátott beadvány sem, mely 1919-ben a breton nyelv jog elismerését kérte.

Komoly és jelentős akció, *Le Cam* doktor kezdeményezésére, számos régi és újabb szerv (lapok) bevonásával 1934-ben indult meg. Ez elsősorban demokratikus eszközökkel próbálja elérni célját. Fő elve: meghódítani a községek többségét a breton nyelvoktatás érdekében. E célból Alsó Bretagne 637 községét kérték nyílt állásfoglalásra. (A községek közül ez év július 31.-ig 286 község csatlakozott (még 33 tanács hiányzik az abszolút többséghez); a 4 megye közül 3 megye tanácsa hasonlóan a nyelv bevezetése mellett foglalt állást.)

1936 júniusában a parlament közoktatásügyi bizottsága is egyhangúlag a breton nyelvoktatás mellett foglalt állást. A bizottság különben a breton vidékek elemi és középiskoláiba párhuzamos francia-breton ta-

nitási rendszer bevezetését javasolta s Jean Zay közoktatásügyi miniszter elvben el is fogadta a javaslatot.

Említsünk még valamit a breton sajtóról. A már említett Dihunamb és Gwalern mellett még számos breton vagy breton-francia kétnyelvű lap jelenik meg. Legjelentősebb kulturszemléjük a *Stur*. A breton nyelv bevezetéséért küzdő tanítók lapja, az *Ar Falz*, *Les Annales de Bretagne* címen a Rennes-i irodalmi fakultás ad ki évente kétszer 250-250 oldalon megjelenő tudományos és irodalmi szemlét. A *L'Anneau Celtique* a kelta körök szövetségének negyedévi orgánuma. Ezenkívül még számos politikai és regionalista tendenciájú lap jelenik meg. Legjelentősebb köztük a félhavonként megjelenő *Breiz Atao*, mely 1932 óta a breton nemzeti párt hivatalosa. A föderalizmus híveinek lapja az *Adsao* volt, amely azonban 1936-ban *Madec* főszerkesztő halálával beszüntette működését. A föderalizmus híveinek ma nincs organuma.

A breton mozgalom mai vezetésével elégedetlen, francia ellenes szervezet lapja, a *Gwenn ha Du* (Fehér és fekete). Ennek a csoportosulásnak a tagjai robbantották fel Rennesben azt az emlékművet, amely Bretagne és Franciaország szövetségét szimbolizálta és követték el a Herriot elleni sikertelen merényletet. (1932). Ez utóbbiak néhány évi szünet után 1936-ban újból a terrorizmus útjára léptek. A legutolsó húsvét éjszakáján négy breton prefektura ellen követtek el bombamerényletet.

(Jordáky Lajos)

CHARLES FOURIER élete és tevékenysége a tőkésrend győzelmével és megszilárdulásával esik egybe. Tanai tartalmára erős hatást gyakorolt a XVIII. század felvilágosodott filozófiája s az angol ipari valamint a francia polgári forradalom, mely az osztályviszonyok új elrendeződését teremti meg s alapvető változást idéz elő politikai, gazdasági és kulturális téren. Közvetlen s megrázó élménye volt a gazdagok és szegények közti mély ellentét, megdöbbentette a napoleoni háborúk idején a javak elképzeltetlen felhalmozódása. Láttá, hogy a politikai hatalom kormánykerekéhez egy új társadalmi erő fészkelte be magát — a polgárság, amely a munkásság és parasztság hősi küzdelmei révén legyűrte a franciaországi feudális rendszert. Mindezek a változások arra az itéletre készítetik, hogy a nemzetgazdászok és filozófusok által dicsőített viszonyok kirívó ellentétben állnak az emberi lét alapvető céljaival. Szembeszáll tehát e nézetekkel s úgy véli, hogy kora társadalma zsákutcába került s meg kell keresni a jobbra vezető eszközöket. Ezért mindenekelőtt részletes szemlét tart s kutatja, hogy mit végzett az emberiség napjaiig. Szemügyre veszi a polgári rendszert megelőző periódusokat.

A történelem szerinte négy: a primitivizmus, a barbárizmus, a pátriarchátus és a civilizáció időszakára oszlik. Az utóbbi alatt a XVI. században kezdődő polgári rendszert érti. Kimutatja mindazokat a hűnőket, amelyek a barbár állapotban a maguk meztelenségükben jelentkeztek, napjaiban viszont kétértelmű és képmutató formát öltenek. Felfedi a mindegyre ujjászülető, legyőzhetetlen ellentmondásokat, melyekben adott civilizációja vergődik, amikor olyan eredményekre jut, amelyek a kitűzött céllal ellentétesek. Hegel módjára Fourier dialektikusan gondolkodik, kora illúzionistáit dialektikusan állítja szembe azokkal, akik az élet jelenségeit realiztikusan értelmezik. Dialektikus látásának élességére idézzük azokat a szavait, amiket a negyedik időszak csirázási szakaszában kifejlődött kereskedelmi társaságokról mond: „Ezekben a társaságokban annak a feudális koalíciónak a csirája rejlik, amely uralni fogja az ipari és kereskedelmi rendszert és ujjáéleszti a kereskedelmi

feudalizmust. Az utópia jóslatát a történelem igazolta. Az ipari tőke kora után, ennek szabad kereskedelme és „nyitott ajtó” politikája után a kereskedelmi inkvizíció kora következett, amely a monopolizáló tőkét és a közelgő imperializmust képviselte. „A civilizáció — mondja Fourier — annál inkább ellenszenves, minél inkább közeledik a végéhez.”

Fourier kritikai érzéke erős. Csipős szatirával ostromozza a kereskedelmet, az akkor még felbonthatatlan házasságot s ez ezen alapuló családot s a nevelési rendszert. Kora civilizációjával szembehelyezi az érzelmek szabad vonzalmán, a munka megbecsülésén, alapuló életrendet. Az általa vágyott rend, a társadalmi összhang és az általános boldogulás rendje. Ebben a rendben — írja az *Uj Világ* című művében — a legszegényebb ember sokkal boldogabb lesz, mint a leghatalmasabb uralkodó.. a szegények és gazdagok együtt fognak dolgozni a falanxokban az összes boldogulásáért, egymásiránti viszonyukat a jóakarat és megértés fogja betölteni s az együttélő falanxok békés állapota örömmel lesz teli.”

Fourier gondolatrendszere a francia fejletlen tőkésrend viszonyainak a terméke s az ember teremtő erőibe és veleszületett jóságába vetett hit gyümölcse. Hitte, hogy az emberiség véletlen folytán került a civilizáció ködébe s hogy a civilizáció körüli összefüggések nem férnek össze az ember belső természetével. Tüzetesen száll sikra a jobbért s megírja az emberiség nagy nagy reformjának táblázatát.

Fourier nem követeli az osztályfalak lerombolását s a gazdasági egyenlőtlenség megszüntetését. Békés uton akarja megmenteni az emberiséget a szegénységtől, a kényszermunkától. Nem vesz részt a politikai küzdelemben, elítéli az osztályharcot; szerinte az osztályok egységének titka az osztályok közötti harc megsemmisítésében rejlik s ez a titok az ő kezében van. Biztosítja a közvéleményt, hogy tervének megvalósítása érdekében nincs szükség se forradalomra, se összeesküvésre, se kizsájtásra. Elég, ha tanácsára összeállnak. Felhívást intézett tehát a szegényekhez és gazdagokhoz, hogy kövessék vele együtt a boldogulás, az érzelmek összhangjának s az osztályok békéjének az utját.

Fourier minden következetlensége ellenére felvet számos mély, azóta — legalább elvben — elismert gondolatot. Észreveszi, hogy kora munkásai a legegyszerűbb emberi jogokkal sem rendelkeznek — pl. a munka joga — és szemrehányást tesz a polgári íróknak, filozófusoknak, akik „beszélnek az ember jogairól, de elfelejtik elvi rangra emelni a munkához való jogot, amely a civilizációban tulajdonképpen nem létezik, de ami nélkül az összes többi jogok nem érnek semmit.” Hasonló módon Fourier meglátja a nők életét lekötő korlátokat. Élesen bírálja a közérkölcseket, melyek törvényerőre emelik a dőzsölést, a prostitúciót, az erkölcsi intrikát, stb.

Az utópistákkal — köztük Fourierral szemben is — a legtárgyilagosabb kritikát a tudományos szocializmus klasszikus képviselői gyakorolták s kimutatták annak pozitív és negatív oldalait. Egyikük sem hibáztatta az utópista Fouriert elméletéért. Ellenkezőleg: igazolták s egyuttal megmagyarázták azokat az okokat, amelyek feltételezték társadalmi reformjai utópizmusát. Rámutattak arra, hogy ezek az illúziók, a még gyerekcipőben járó, öntudatlan negyedik rend gondolkozás módjának felelnek meg s az utópisták, a dolgok lényegét illetően az új rendre vonatkozó ködös álmaikat ellenméregként, egyetemes gyógyírként hozták koruk társadalmi hiányaival és szükségéivel szemben.

(Márk Viktor)

HENDRIK DE MAN PALLYAFUTASA. Hendrik de Man, akinek a neve az utóbbi hetekben annyit forgott a világsajtóban, bár flamand eredetű, egyéniségében egész páratlanul egyesíti a latin és a német művelődés vonásait. Szocialistának ismeri a világ s mint ilyen, reformista, de a reformizmus egész sajátos jelentkezésében. Életének van két olyan szakasza is, amikor radikális; de ami általában jellemzi: a tudományos szocializmust belülről, német klasszikus fogalmazásában ismeri. Husz éves korában, 1905 körül, mint lipesei egyetemi hallgató Radekkel együtt a *Leipziger Volkszeitung* munkatársai közé tartozott s ezekben az években Franz Mehring és Roza Luxemburg tanítványa. Pár évvel később Karl Liebknechtel együtt az ifjusági Internacionálé megalapítója.

Odahaza, a munkásság belga pártjában a balszárnyra tartozott együtt Louis de Brouckérel, (akinek később ellenfele) s harcol minden opportunizmus ellen. Első önrevíziója a világháború idején, a német ágyuk dörgése között következik be: önként jelentkezik harctéri szolgálatra és repülőtsitz lesz. Amidőn 1917 nyarán meglátogatják Vanderveldevel a már forradalmi Oroszországot, nem kevésbé csodálkozik az orosz „nemzetköziek“ hívós fogadtatásán.

A háború után a belga párt művelődési ügyeit vezeti. Ez a munka azonban nem elégti ki; kimegy Amerikába, bejárja az egész országot, tanulmányozza és egy új szocialista ideológia körvonalaait vázolja föl. Amerikából nem Belgiumba, hanem Németországba, szellemi hazájába megy és ott propagálja megújított szocialista eszméit.

1926-ban a jénai Diederichs cégnél megjelenik nagy könyve: A szocializmus lélektanához címmel. A könyv visszautasítja a német reformizmus mechanikus-gazdasági szemléletmódját és a radikalizmust is. Könyvében nyomon követi a szocialista tudat keletkezését és felfedi a hozzátartozó cselekvés gyökereit. A szocialista tömeg lélektanát kutató módszer nagyon termékeny s bár konzekvenciái reformisztikusak, mégsem fogadja el a német reformizmus érdekszocializmusát, sőt keményen bírálja s e bírálatban már jelzi a következő belső összeomlást. Konceptiójának azonban meg vannak a maga gyöngye pontjai. De Man magával ragadta a pszichologizmus hulláma, mindent élménybe és emócióba old föl még a politikát, az osztályharcot, sőt a társadalom szocialis szerkezetét is. A könyv az impresszionista és érzületszocialista alkotása, aki azonban az érdekszocializmussal szemben egyáltalán nem állít valóban megújító erőt és regeneráló tartalmat.

De Man hirdette eszméit, ekkortájt azonban az aktív politikától még távol tartotta magát. Járt Svájcban, később letelepedett Frankfurtban, ahol katedrát kap. 1933-ban jelenik meg újabb könyve, a Szocialista eszme. Ez a könyv tartalmaz, érett s aktuális politikai gondolatokat is tartalmaz s az európai szocializmus legjobb könyvei közé tartozik. Hogy ebben a könyvében megegyeszer revízió alá veszi önmagát akkori felfogása sulyát, ez egyáltalán nem csökkenti. Bejelenti könyvében a reformista korszak végét s a legsúlyosabb küzdelmek következtetését. Határozott áttérést követel a politikai előnyomulásra s a fizikai készülletben létet a szervezett regresszióval szemben. A munkásságnak le kell küzdenie céhszerű korlátozottságát, küzdenie kell a nemzet vezetéséért, megnyerni a demokratikus középrétegek bizalmát. A társadalmi és gazdasági kérdést saját módszerekkel kell leküzdeni. A szocialisztikusan tájékozott átmeneti gazdálkodás programját a konkrét *Terv* tegye s a közvetlen cél a gazdaság szerkezeti megreformálása legyen.

De Man ekkoriban a belga és az európai szocializmus valódi reformerekép lép fel s koncepcióját rövid idő alatt Európa több szocialista

pártja, úgy reformisták, mint baloldalon állók, elfogadják. Csak a legutóbbi hetekben állította fel de Manista elképzelésben a francia szocialista párt, a balszárny indítványára a gazdasági szerkezet reformját. Akkoriban, 1933-ban de Man a belga munkáspárt központi személyisége s tényleges vezetője, — később pedig miniszter. Ugy látszott ütött az órája...

A miniszter de Man ma már több, mint két évi tapasztalatra tekinthet vissza. Az eredmények nem tagadhatók. A széles belga demokratikus koncentráció ellenállásán összetört Degrelle mozgalma. Gazdasági és finanszpolitikai törvénykereteket teremtettek s megszoktatták a munkássággal a gondolatot, hogy a tőkésrendet illető óvatos reformkísérletek kora lejárt s a politikai harcok tárgya most a gazdasági rendszer nagyméretű átváltoztatása.

A politikai módszer azonban, amellyel de Man planizmusát realizálni vélte, csődöt mondott. Azt hitte, hogy a belga katolikus párt demokratikus szárnyával cselekvőképes többséget teremthet tervgazdálkodása keresztülvitelére, holott csak régi stílű koalíciót hozott létre. A szerkezet reformja? Ebből nem lett semmi s a korlátozott plánizmus a tőkésrend szanálásában merült ki.

A nagy belga munkáspárt elvesztette politikai lököerejét és veszedelmesen elrekedt. A nagy párt zártsága valaha példaszzerű volt; most komoly a politikai és szellemi válsága. De Man nem mint reformátor lépett fel, aki a reformizmus és radikálizmus magasabb egységét s ezzei az új aktivista szocializmust teremti meg, mint ahogy négy évvel ezelőtt bejelentette, hanem mint neo-reformista, aki tudatosan áll szembe saját pártja baloldalával, amely élén ma Vanderwelde és de Brouckére állanak. Az európai-szocialista de Manból belga nacionalista politikus lett, akinek jobbkéze, Spaak külügyminiszter az angol konzervatívok irányvonalán tájékozódik. Közben de Man maga is csupán szakminiszterkedett, akinek minden tevékenységét tárcája bürokratikus tevékenységei meritik ki.

A tulajdonképpeni vezetés élén ebben az időben Van Zeeland állt, aki különös keveréke Rooseveltnek és Brüningnek. A roosevelti benne az aktiv válságelkűzdés eszméje a tervszerű állami intervenció és a devalváció segítségével, a brüningi viszont a katolikus jámborság, a politikai konzervativizmus s az autoritativ kurzus iránti hajlam, amiben Lipót király Hindenburg funkciót végzi. Belgiumban inkább van Zeeland-kísérletről, mint de Man kísérletről lehet beszélni és semmiesetre sem a szocialisztikusan tájékozott tervgazdaságról.

Ha a plánizmus jelszó csupán egy defenzívában álló munkáspárt ideológiája s mint tőkésrendi szanálási program az össznemzeti koalíció eszméje, akkor igen veszélyes közelébe kerül a népközösség ideológiának és a korporációs gazdálkodás koncepciójának.

A belga plánizmus válsága nyilvánvaló. Hogy azonban de Man politikai taktikája nem sikerült, még nem jelenti a *Terv* eszméjének csődjét. Az ideje de Man politikájával szemben maradéktalanul felhozhatók az 1933. évi de Man érvei.

Hogy történt azonban, hogy de Man a lehetőségeket elmulasztotta? De Man a megvalósítás, a konstruktív megoldások felé törekedett és az vezette félre, hogy Van Zeeland idegen kísérletét a saját tervével, a saját akciójával cserélte fel. Könyvében szeméreti veti a reformizmusnak, hogy kiemeli a taktikait és megveti a stratégiáit; hogy feláldozza a nagy célt s kis sikerekért lemond a döntő akciókról. Most azután ő sem vette észre, hogy ebben a korszakban ismét a stratégia a fontos s

országa egy második német támadás előtere lett..

Viszont még sem tétélezhető fel, hogy Van Zeeland kísérlete utolsó szava de Mannak, a politikusnak: ehhez de Man sokkal erősebb intellektus. Már igen gyakran revidealta önmagát. Mint a belga munkáspárt ellenzékének vezére új fordulatot adhat a belga politikának.. (M. V.)

A VAROSOK ELNEPTELENEDESE. Az európai államokban az elnéptelenedés problémája mind feltűnőbb. Majd minden kormány nehéz harcot kénytelen vívni az *egyke* és az *egyse* rendszer ellen. Így Németországban — mely az európai államok sorában aránylag sűrűbb lakosságot és magasabb születési arányszámot mutat ki — a háború előtti időszakban a 15 éven aluli gyerekek száma az egész lakosság egyharmadát, 1933-ban már csak egynegyedét tette ki; de a női lakosság többlete is fokról-fokra csökkent a háború utáni években, úgyhogy most már a 30-40 évesek közt a férfi lakosság száma tulszárnyalja a nők számát.

Hasonló tünetek észlelhetők más európai államokban is. Így Franciaországban 1936 első felében 5052 születéssel kevesebbet anyakönyveztek, mint 1935 hasonló időszakában. Angliában különösen a városokban állandóan apad a születések száma, ami a kormányt arra készítette, hogy külön bizottságot küldjön ki e tünet okainak kiderítésére. Svédország két legnagyobb városában, Stockholmban és Upsalában a 15 éven aluli gyermekek száma az egész lakosságnak alig 15 százaléka. Olaszországban az 50 ezernél több lakosu városokban 1936-ban 207.803 gyermek született élve, vagyis 1125 gyermekkel kevesebb, mint az előző évben; a házasságkötések száma pedig 644-gyel apadt, a kormány által az új házasságok nyújtott kedvezmény ellenére. (K.)

A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYAR KÖNYVKIADÁS MARGÓJÁRA. A csehszlovákiai magyar könyvkiadás görbéje az utóbbi időben egyre inkább javuló irányzatot mutat. A kezdő évek szervezetlensége tűnőfélben és megindult egyrészt a könyvkiadás intézményesítésére, másrészt az irodalmi koncentrációra törekvő komoly munka. Az elmúlt másfél évtized tapasztalatai igazolták, hogy az egyoldalú pátszempontra érvényesítése a folyóirat és a könyvkiadás terén is öngyilkos politikát jelent. A *Magyar Írás*, illetve a *Kazinczy-könyvkiadó* tengődése és sulytalansága szembeszökő módon bizonyítja, hogy a regresszív vonal és beállítottság csődhez vezet. Ebből a felismerésből indult ki valószínűleg a *Tátra* lap- és könyvkiadó is, mely bár egyelőre korántsem tart ott, ahol azt a mai helyzet megkövetelné, mégis remény van rá, hogy mily mértékben és milyen formában sikerül tétő alá hozni az irodalmi koncentráció gondolatát s hogy hozzá mer-e nyulni a csehszlovákiai magyarság égető kérdéseihez. Egy folyóiratnak ugyanis csak akkor van létjogosultsága Csehszlovákiában, ha bátran, tekintet és hátsó gondolat nélkül s a szándék őszinteségének igényével nyul hozzá a magyarság egyetemes és részlet-problémáihoz, ha harcot kezd a regresszív törekvések ellen, vitákat gördit a porondra és nem zárkózik el az ugynevezett „kényes kérdések“ meghányása-vetése elől. Abszolút kritikai és esztétikai elvek szerint kell munkáját végeznie és nem szabad baráti alapon kezelnie a magyar irodalom és kultúra ügyét Csehszlovákiában. Véleményünk szerint nem az a baj, hogy nincs egy Osvát Ernője a csehszlovákiai magyar irodalomnak. A baj ott van, hogy nincs ember, aki a szigorú és független kritikát és esztétikai elveket alkalmazni tudná és merné. Am sokszor a kiadók merev politikája köti guzsba annak a néhány szellemi munkásnak a kezét, akikben különben megvolnának a feltételek és adottságok ezeknek az elvek-

nek a megvalósítására.

...Rövid másfél év leforgása alatt két életképes magyar kiadó is jelentkezett Csehszlovákiában. Mindkettő más célkitűzésekkel és más-más feladatkörrel, de lényegében majdnem azonos szellemben kíván munkálkodni. A Prager könyvkiadó az *Új Európa Könyvesháza* címmel indított tavaly ősszel egy pompás sorozatot, melynek írói között az új Európa, Ázsia és Amerika legjelesebb haladó íróit találjuk (Avgyejenko, Bogdanov, Brentano, Csapek, Cisek, Dos Passos, Ehrenburg, Frank, Heiden, Kisch, Knepper, Olbracht, Révész, Silone, Verdaguer). A sorozat kötetait körültekintően választotta össze a kiadó, bár nem hallgathatjuk el, hogy egyiket-másikat esetleg más szerző munkájával is felcserélhette volna. Természetesen, a lefordított könyvek tüzetes bírálatára most nem térhetünk ki. Nagy általánosságban a Prager-könyvek javarésze komoly értéket képvisel és jó szolgálatot tett kiadásukkal a kiadó. Kár, hogy egyik-másik fordítás nem készült kellő műgonddal és körültekintéssel. Pompás, tiszta magyarsággal fordította le például *Török Ádám* John Dos Passos: *Három katona* című regényét, ezzel szemben nagyon hanyag és pongyola a kétkötetes Heiden-könyv (Hitler) fordítása. Prager érdeme viszont, hogy egy egész sereg műfordítót toborzott össze, olyan fordítókat, akikről eddig nem is tudtunk. Szép és házagpótló a két csehszlovák államfő műveinek magyarra fordítása is (Masaryk: *A modern ember és a vallás, Erkölcsi problémák, Politikai gondolatok, A nemzetiségi kérdés, Az antiszemitizmus; Benes: Nemzetek forradalma*, 3 kötet.)

A fentiekből kitűnik, hogy Prager elsősorban a külföldi irodalom bemutatására helyezi a fősúlyt. Csehszlovákiai magyar írótól eddig még nem adott ki könyvet. Jövő évi kiadói programjában szerepel első ízben két szlovenszkói magyar író (*Barta Lajos: Okatota császár, Bodnár István: Az én falum* árnyékában). A Tátra ezzel szemben elsősorban csehszlovákiai magyar írók könyveinek kiadására rendezkedett be. Első könyveit Féja Géza, Tamás Mihály, Vozári Dezső, Darkó István, Jócsik Lajos, Peéry Rezső, Szvatkó Pál, stb. írják. Az irodalmi koncentráció jegyében, a kellő irodalmi színvonal tiszteletben tartásával a „jobb” és „bal” oldalon elhelyezkedett írók munkáit szándékszik kiadni. Kísérletnek tekinthetjük egyelőre ezt a törekvést. Az idő és az elgondolás megvalósítása körül felmerülő akadályok nagysága, a viszonyok és a kiadó szempontjainak milyensége fogják eldönteni a kísérlet sorsát.

Remélhető, hogy a csehszlovákiai magyar könyvkiadás intézményesítése serkentőleg fog hatni az írókra és megindul a kikristályosodás folyamata. Kíváncsian és érdeklődéssel nézünk egy új, termékeny éra kibontakozása elé, mely sok meglepetést hozhat mindazok számára, akik a magyar irodalom sorsát figyelemmel kísérik. Az irodalmi koncentráció kérdésével kapcsolatban pedig kissé szkeptikusak vagyunk. Nehezen tudjuk elképzelni, hogy például Fábry Zoltán vagy Morvay Gyula egy gyékényre kerülhetne Mécs Lászlóval vagy Szvatkó Pállal.

(Sándor László)

ÁLLAMDIJAS MAGYAR ÍRÓ. A legnagyobb és a legelső elismerés, amit magyar író kapott Csehszlovákiában, az állami irodalmi díj, (melyet minden év október 28-án osztanak ki ezentúl, mint a cseh, szlovák és német íróknak is) azt a *Darkó Istvánt* érte, aki egész munkásságával a csehszlovákiai magyarsághoz gyökeredzik. A székely származás már csak emlék nála, emlék, melyet talán legművészebb, legkeresettebb regényében, a Kclozsvárott lejátszódó *Szép ötvöslegényben*, fejezett ki felejthetetlenül. A szlovenszkói föld, a városok és falvak magyar népe és

kisebbségi sorsa e fiatal író igazi mondanivalója. Még pedig nem kényszeredett, csak programból áradó mondanivaló ez, hanem ösztönös írói vallomás, művészi formakészség, mint lirában a Gyóry Dezsőé. Ezt leginkább Darkó novellái árulják el. Született novellairó Darkó István, a magyar műfajnak, ahogy Móricz Zsigmond mondta egyszer, biztos kezelője. Ha elolvassuk két novelláskötetét, néhány olyan kitűnő elbeszélés marad meg emlékezetünkben, melyet soha el nem felejthetünk. Nem Darkó első fantasztikus novelláira gondolunk, hanem azokra, amelyekben az érzelem nem olvadozik, hanem a való élet egy-egy alakja és mozzanata egész élettragédiát villant fel előttünk. Ki nem emlékeztet minket a *Vakok* című Darkó-novellára (a Két ember, egy árnyék c. kötetből). Az van benne megírva, hogyan megy ebédre öt vak katona a Dunaparton az első tavaszi napsütésben s hogyan beszélnek a sok finom sétáló között a bérlevonásról. Véletlenül egy parfömös hölgybe ütköznek, vak fojtottságuk megmámorosodik a női testtől: megölelik az asszonyt. S mikor a hölgy rendőrért kiált, az öt vak katona futásnak ered s összefogódzkodva végig vágódnak mind a sikos járdán. Ime csak egy mozzanat képe, de kitűnő lélektani mozzanaté, melyben egy egész élet bújába benne. S ilyenek Darkó novellái közül a *Diáklányok*, az *Orvtámadás*, a *Dallás*, a *Csöndreintő est*, stb. Nemcsak a kitűnően megfogott matéria, de az igéretes stílus is jellemzi őket. Darkó kitűnő stilisztá, aki még mindig alakul, keres és próbálkozik a mesterség dolgaiban, minden írása újabb kifejeződést jelent. Regényei sorban mind igazi regények, a fogalom poétikai értelmében. Mindegyik ugyanis egy-egy sajátos problémát mutat be. A *Korbács* című kisregénye a kisebbségi sorsba jutott magyar középosztály tehetetlenségét; a jó kompozíciójú *Zuzmára* című első regénye egy fiatal nemes diáklélek összeütközését apjával és a kapitalizmus erkölcsével; a hibás szerkezetű *Szakadék hőse*: Béni Balog Mihály, ez a háború utáni leszegényedett dzsentrisarij, a magyar vérmérséklet, a szertelenség, a fenyegetéskereskedés naturalista legendája. Dilemmába jut, mitévő legyen, mikor megismeri szerelmesének feltétlen tisztaságát és építő erkölcsét a maga szertelensége mellett. Nem marad más hátra, mint hirtelen kitérésben az öngyilkosság: a robogó vonatról egy szakadékba veti magát. A *Ferdetoronnyban* egy világjáró magyar fiú kerül összeütközésbe szülőfalujának kispolgári környezetével. S végül a nemrég megjelent legnagyobb regénye, a *Lángoló csipkebokor* (Franklin, 1936) a szlovenszki magyar falu tiszta, erős, nemes indulatait képviselő Bódi Gyurit állítja elénk, ezt a gömöri gazdag parasztot, aki a Tátrába kerül kezdődő tüdőbajával s ott hirtelen két irányban is kikezdi a megpróbáltatás: a politikai kihasználás keze nyúlik feléje és a társadalmi szétroppantásé is, mikor úri szerelmesei révén ott akarja hagyni faluját, népét, úri emberré akar vedleni, hazudik, eltékozolja pénzét s majdnem tönkremegy testileg is. Az utolsó pillanatban mégis visszarántja magát: megtér falujába alázatosan atyafiai közé, hogy soha többé a természetes munkahelyétől el ne szakadjon.

Ehhez az elemi sodrású, mély életességű regény-problématicához nem csatlakozik szervesen Darkó gyakran mohó s olvadékony nyelvi kifejezőképessége. Mondatainak szép szigetei csattanó lendületű székely stílus-ízeket éreztetnek velünk, de még bőséggel forrongón, a végső tiszta kialakulás előtt. Darkó nemcsak megmutatta, hogy a kisebbségi magyar irodalom egyik legjobb prózairója, de alkotó képességének folytonos készsége, eredeti szemlélete, mondanivalójának föltétlen komolysága, közlésének epikai hitelle a jövő zálogát jelentik.

(Szalatnai Rezső)

S Z E M L E

ROGER MARTIN DU GARD

„Nem tudom, hogy művész-e, mindenesetre kemény fickó!” — mondotta André Gide, amikor 1912 végén Roger Martin du Gard Jean Barois című regényének kéziratát elolvasta. A szokatlan terjedelmű könyv sokban sérthette Gide esztétikai érzékenységét. Írója már akkor teljesen birtokában volt főerényének: az eszmei összefoglalások képességének, amihez az igazi egyéniségek alkotásának ritka tehetsége járul. De anyagát, amely a Dreyfus-pör, az *Affaire*, nemzedékének élete és utja, nem irodalmi megformálásban, hanem az eredeti okmányok halmozásában dobta ugyszólván olvasói elé. Beszélgetések, magánlevelek, előadás-kivonatok, interjúk, újságcikkek, gyorsírástörvényes törvényszéki jegyzetek töltik meg a *Jean Barois* közel hatszáz oldalát.

Ez a könyv 1913-ban jelent meg, egyidőben az *A la recherche du temps perdu* első köteteivel és Alain Fournier, *Les Grandes Meaulnes* című regényével. A három mű közül Martin du Gard könyve vált a leg hamarabb ismertté és népszerűvé. Az ő hatása volt a legközvetlenebb. Ezt nem annyira művészi erényeinek köszönhette, hanem főként ideológiai tartalmának és jelentőségének. A Dreyfus-ügy már elsimult ebben az időben, de a lelkeket még kinozta a kérdés: mit kell választani, ha kikerülhetetlen a választás az igazság és a látszólagos államérdek, az ész és a vallás, a nép a „nation” között. A probléma egyetlen konkrét esetben döntött a történelem, de maga a kérdés korszerű maradt. Vissza kell képzeljünk magunkat a századeleji Franciaország sajátos légkörébe, hogy megérthessük: mit jelentett a Jean Barois 1913-ban. A könyv főhőse, címszereplője, Jean Barois katolikus családi környezetből indult ki, mint fegyvertársainak többsége; eljutott a szabadgondolkodásig, a monizmusig, a társadalmi radikalizmusig; kivette részét az *Affaire* nagy csatájából, amely az ismert megrázkódtatásokon és megpróbáltatásokon keresztül a köztársasági szellem megerősödéséhez vezetett; majd, az öregedés metafizikai nyugtalanságától és erejét lassan felemészítő, gyógyíthatatlan betegségtől kinozva *megettért*: visszamenekült az Egyház kebelébe.

Roger Martin du Gardot ez a könyve, amely második regénye és első érett munkája, azonnal az irodalmi nemzedék élére emelte. A világháború amit elejétől a fronton küzdött végig, hosszú éveken keresztül megakadályozta abban, hogy közönségéhez forduljon. 1921-ben jelentek meg a *Les Thibault* című regénysorozat első kötetei; a mű 1929-ig rendszeresen növekedett, viszont az utolsó három kötet hét éves késéssel jelent meg. Az a visszhang, amit a *Les Thibault* befejező része — *L'été 1914* — keltett és a fogadtatás, amiben részesült, akárcsak Jean Barois esetében, a mű sajnálatosan időszerű mondanivalóinak szól. Ezekben a kötetekben a regény alakjainak élete beletorkol a történelmi eseményekbe, sorsuk összefonódik a milliók sorsával; ez felborítja a mű egyensúlyát, összhangját megdönti. Az egyének küzködései, fellendülései és visszaesései eltörpülnek a kor élet-halál küzdelmének forgatagában. 1914 és az 1936-37-es évek légkörének veszélyes hasonlatossága önmagában is lélegzetvisszafojtó olvasmánnyá teszi a *Les Thibault* befejezését; de helyesen mégis csak az egész mű távlatában értékelhetjük.

Roger Martin du Gard regényének címe egyetlen családról beszél, valójában azonban két család életét meséli el: a katolikus nagypolgári Thibaultk és a protestáns Fontaninek történetét. A család fogalmát nála, Zolával és Galsworthyval ellentétben úgy időben, mint térben igen szűkre kell fognunk. Csupán két nemzedék — szülők és gyermekek — áll egymással szemben. A Thibaultknál az apa: Oscar Thibault, a gazdag rentier, akinek hittuzgósága, jótékonyága, kihangsúlyozott erkölcsössége a polgár erőszakosságával, hűségével és nem egészen keresztényi dőlyffel párosul. Két fia közül az idősebb, Antoine, ragyogó pályát fut be, mint tehetséges, szorgalmas és anyagi gondoktól mentes fiatal orvos; a fiatalabb, Jacques, a regény központi alakja, már születésétől magával cipeli a lázadás csiráját; mindent megtagad, amit apja szentnek tart: a vallást, a vagyont, a családot. Bár a regényben nem ő, hanem barátja, Daniel de Fontanin idézi Gilde egyik ifjúkori könyvének híres mondását: „Gyűlöllek, család!”

Ennek a lázadó vérmérsékletnek követjük összetűzéseit és konfliktusait a környező világgal, a kis gimnazistától kezdve, akinek barátjához, Danielhez intézett rajongó leveleit paptanársjai elfogják és különösen félremagyarázzák: egészen a forradalmárig, aki 1914 augusztusában, miután végigküzdötte a háború megakadályozására irányuló kísérleteket s kétségbeesve látta, hogy minden erő csődöt mondott, pacifista felhívásokkal teli repülőgéppel zuhan a világháború kialakulóban levő frontjai közé. A regénysorozat Jacques első komoly konfliktusával kezdődik s Jacques halálával végződik.

Oscar Thibault alapítója és védnöke egy javító intézetnek. Őda zárhatja be Jacquesot, aki a *Szürke füzet*-ben folytatott levelezésének felfedezése után Daniellel együtt megszökik hazulról. Antoine váratlan látogatása alkalmával meggyőződik arról, hogy öccse milyen borzalmas erkölcsi fertőbe került az intézetben, rábirja apját a „fogság” megszüntetésére és magára vállalja a fiatal fiú nevelését. Jacques visszatér az életbe, szorgalmas munkával kipótolja az elvesztett éveket és úgy tűnik, mintha ő is megtalálta volna az utat, amire születése, apjának vagyona és a Thibaultk jellegzetesen erős akarata predesztinálja.

A harmadik rész öt évvel később játszódik. A gimnazistákból szabad fiatal emberek lettek. Daniel festő, Jacques az École Normale Supérieure-be jut be. Sikere, amely kibékíthetné apjával, nem könnyít elégedetlenségén és nem csillapítja nyugtalanságát. Antoine, akit orvosi munkája és egy furcsa szerelem egészen leköt, már nem törődik öccsével. Jacques határozatlanul vergődik problémái között, érzelmi élete zavaros: maga sem tudja kit szeret, Daniel hugát, az akaratos, őt hol gyűlölködve elutasító, hol gyengéden magához vonzó Jennyt vagy kreol unokahugát, Giset. Apjával is összekülönbözik és mindent, családot, tanulmányt, iskolát otthagya, nyomait gondosan eltüntetve, újból megszökik.

A *rendelés*, Jacques távollétében, Antoine életét mutatja be, a fiatal orvosét, akinek rendelőjében és kórházi osztályán annyi emberi szenvedés jelenik meg napról-napra. Roger Martin du Gard meglevevenítő művészetének különösen tökéletes példája Antoine egyetlen napjának leírása, a banális kóresetek csendes tragédiáival és egy sürgős operáció részletes életteljes rekonstrukciójával. Az apa halálosan beteg, Antoine az orvos szemével figyelő szervezete lassu és feltartóztatlan összeomlását s látja, hogyan válik magával tehetetlen ronccsá a gögös férfi, aki senkivel, gyermekeivel meg éppenséggel nem tudott közvetlen és egyszerű lenni. Antoine hosszú időn keresztül abban a hitben él, hogy öccse öngyilkos lett. Véletlenül kezébe kerül egy svájci folyóirat, abból megtudja a valót:

Jacques átlátszó álnév alatt hosszú novellában mondja el saját történetét. Elmenekült környezetéből, mert egyformán képtelen volt arra, hogy szembe szálljon apja akaratával, vagy engedjen neki a kibontakozó egyéniségét féltette az iskola szellemi nyomásától. Bejárta Északafrikát, majdnem egész Európát, lealázó munkákat végzett, gyanús körökbe keveredett s végül Svájcban telepedett le, melynek kozmopolita környezetében megtalálta helyét.

Az apa állapota rohamosan rosszabbodik. Antoine személyesen keresi fel Jacquesot Lausanne-ban s rábirja a hazatérésre. A két fivér végigszenvedi Oscar Thibault haláltusáját s végül Antonie, akinek idegeit teljesen kimeríti az urémiás mérgezés ellen vitt kilátástalan küzdelem, morfium injekcióval megrövidíti az agóniát. Jacques nem bírja az apai ház légkörét még akkor sem, amikor már örökre eltávozott az, akinek ridegsége kibírhatatlaná tette. Mig Antoine, apja papírjait rendezve, meghatottan fedezi fel, hogy Oscar Thibault élete milyen reménytelen küzdelem volt az öröklött gőg és a gyöngédség után való vágy között és minden különösebb öröm nélkül lát hozzá, hogy öröklött vagyonára támaszkodva előkészítse tudományos karrierjét, addig Jacquesnak egyetlen gondolata: szabadulni, minél előbb visszakerülni Lausanneba, visszamenni barátai és eszmetársai közé, ahol, ha nem is találta meg a nyugalmat, vagy a bologságot, felismerte az élet értelmét: küzdeni az új társadalom megvalósulásáért.

Időig jutott el a Thibault-sorozat a hatodik rész végén, ami után az író munkájában beállott az előbb említett hosszú szünet. A mű ebben az állapotában, amellett, hogy a francia regény kánonszerűen kialakult technikáját minden különösebb újítás nélkül, de igen nagy tökélyvel alkalmazta, elsősorban Roger Martin du Gard munkamódszerének eredeti kettős-ségével érdemelte ki azt a felhőtlen elismerést, amiben a kritika és a közönség egyetértően részesítette. A *Les Thibault* szerzője céhbéli történész s az irodalomba átviszi a lelkiismeretes, gondos és kimerítő dokumentáció keresését. A művész átérzése nála a tudós alaposságával társul s hogy ez nem vezet unalmas tudakossághoz, azt tehetségének másik oldala biztosítja: az életben megfigyelt figurák újból való átélésének és autentikus megalkotásának értékes s nála különösen magas fokon jelentkező képessége. Érdekes lenne közelebbről utánajárni, mik is a tulajdonképpeni alkotó elemei annak az anyagnak, amiből Roger Martin du Gard alakjait (a főszereplőket s a statisztákat egyaránt) formálja, olyan módon, hogy minden kétkedés nélkül érezzük eredetiségüket s ugyanakkor pillanatra sem szabadulunk meg attól a különben nem zavaró érzéstől, hogy nem teljesen a művész képzeletének alkotásai, hanem egyuttal a benne rejtőző kortárs és ember tapasztalatának s találkozásainak szülöttei. A testi megjelenés, a beszéd, a viselkedés, a lélek gondos ábrázolása előfeltétele, de nem kimerítő magyarázata ennek.

Szigorúan formai szempontból igazoltnak tűnhetne az a vád, hogy a befejező rész — *l'Été 1914* — 1100 oldalas tömegével felborítja a mű egyensúlyát s történelmi dokumentálásával háttérbe szorítja azokat a személyeket, akiknek életsorsát eddig követtük. De, vajjon nem ez történt magában a valóságban is?! Az 1914 nyárutóján kezdődött események vajjon nem szorították-e háttérbe az egyének kérdéseit? Nem indokolt-e, hogy Philip professzor, Antoine mestere a francia mozgósítás első napján a következőket mondja: „Életemnek három sötét dátuma van. Az első kamaszkoromat forradalmasította, a második férfikoromat zavarta össze, a harmadik minden bizonnyal öregségemet mérgezi meg. Az első, amikor mint hívó vidéki gyermek egyetlen éjszakán egyhuzam-

ban végigolvastam a négy evangéliumot és rájöttem, hogy ellenmondások szövevényéből áll. A második az a nap, amikor meggyőződtem, hogy egy Esterháznak nevezett uriember gazzágokat követett el és, ahelyett, hogy őt itélték volna el, tovább is egy másik embert kioztak, aki ugyan semmit sem követett el, de zsidó volt...

— És a harmadik, — szakította félbe Antoine — a harmadik a mai...

— Nem, a harmadik ezelőtt nyolc nappal volt, amikor a lapok az osztrák ultimátum szövegét közölték és láttam, hogyan kezd kialakulni a billiárd játszma és megértettem, hogy a karambol költségeit a népek fogják megfizetni..."

Nem, mindenki volt olyan érzékeny idegzetű, mint Philip professzor. Jacques, svájci megfigyelő posztjáról érkezve Párizsba meghökkenve tapasztalja, hogy bátyja és nem-szocialista ismerősei milyen gyanutlanul sétálnak a szakadék szélén, örvendve örömeiknek és terveket szőve a már elvesztett holnapra. Jacques meglátogatja Danielt műtermében. Daniel, aki különben katonai évét szolgálja a német határon Lunévilleben, véletlenül szabadságon van; képeit mutatja a barátjának és művészetének kérdéseiről beszél.

„Jacques ellenségesen hallgatott. Milyen mesterkéltnek, haszontalanoknak, időszerűtleneknek tűntek szemében ezek az esztétikai problémák!... Már nem tudta a barátjához hasonló élet célját megérteni. Szégyenkezett Daniel miatt. Daniel az akt hátának és vállának vonalairól beszélt. Jacques Európára és a háborúra gondolt..."

Az 1914 Nyara június huszonnyolcadikán kezdődik. Jacques Genfben él, az ott összeverődött nemzetközi szocialista csoportban, ahol az európai szocializmus összes válfajainak képviselőit fellelhetjük. Már a könyv elején nagy szerephez jut a regényíró mellett a történetíró. A genfi és lausannei környezet, a különböző szervezetek és irányzatok, a gyűlések és elméleti viták részletes, igen gyakran aprólékos, mindig érdekes rajzának történelmi értékét főlegesen kihangsúlyozni. Roger Martin du Gard nem személyes élményeket dolgoz itt fel, hanem tudományosan szerzett információs anyagát értékesíti a maga lelkiismeretes és alapos módszerével. Az élő emberek iránt való állandó érdeklődése menti meg attól a veszélytől, hogy csak eszméket és eseményeket adjon vissza, az őket hordozó emberek nélkül; egyszóval, hogy a művészet és a tudomány összefolyó határán elhagyja a művészi alkotás területét. *Theodor Plivier* két történelmi rekonstrukciójára emlékeztetve (*Der Kaisers Külli*; *Der Kaiser ging, die Generäle blieben*) ebben az esetben összevethetjük a művészi eszközök propaganda célra való felhasználását (Plivier), a történelmi hűségnek a művészi alkotásba való belefoglalásával (Martin du Gard.)

Az elméleti viták a szocializmus általános kérdései körül folynak. A reformizmus és a heves változások párthiveinek elméleti bajvívásait egyszerre korszerűtlenné teszi a háború aktuális kérdése. Mindenki érezte, hogy milyen gyorsan sötétedett a nemzetközi élet láthatára. A balkáni háborúk Mene tekel fáreszként lángoltak fel a békés Európa déli falán. A szocialisták azt is tudták, hogy végső fokon mi okozza az ellentétek kiélesedését és a fegyverkezési versenyt. A szocialista pártok éveken keresztül keresték a közös fellépés utjait, a kongresszusok egyre-másra hozták az egybehangzó határozatokat, melyek azonban nem tartalmazták a döntő elhatározást, a háború minden áron való megakadályozásának egyöntetű proklamálását.

A serajevói merénylet híre nem kelt különösebb nyugtalanságot Genfben. De a forradalmárok kicsiny csoportja igen hamar megsejti, hogy Ausztria milyen messzemenő terveinek megvalósítására akarja a

trónörökös pár meggyilkolását kihasználni. A genfiek hamarosan felismerik, hogy a szocializmus számára elérkezett a döntő próba ideje. A békét csak a munkásság európai méretekben egységes fellépése mentheti meg. A hangulat derülátó. Jacques és barátai biztatóknak vélik a háború ellen való harc kilátásait; egyedül csoportjuk vezetője, Meynestrel, a pilóta, sejti, hogy minden elveszett.

A hírek mind nyugtalanítóbbak. Poincaré Moszkvában van. A lapok első oldalát még a franci köztársasági elnök oroszországi utjának részletei, a Caillaux-pör beszámolója és a mindennapos szenzációk töltik meg. A közönség alig neszel valamit, de a diplomácia már lázasan dolgozik. A háború megakadályozásáért? Alig. Inkább a felelősségek álcázására vagy pedig a „konfliktus lokalizálására“ törekednek.

Jacques újból Párisban van. Jérôme de Fontanin, Daniel apja piszkos üzletekbe keveredik és öngyilkosságot követ el. Jacques, aki frenetikus érdeklődéssel követi az eseményeket, újból összekerül a Fontanin-családdal s abban a lázas hangulatban, amit Jennynél a családi tragédia, Jacpuesnál pedig a készülő világtragédia látványa idéz elő, a két fiatal ember véglegesen egymásra talál. Jacques Thibault nem maradhat Jenny mellett. Fontos küldetésekkel bejárja a háborús veszély központjait: megfordul Bécsben, Berlinben, Bruxellesben, átveszi az orosz szocialisták titkos jelentéseit a Putilov művekben lefolyt eseményekről, bizakodva látja, hogy a szocialista tömegek készen állnak a béke megvédésére. Az augusztus elejére Bécsbe tervezett kongresszusra már nem kerülhet sor: Ausztria elrendelte az általános mozgósítást és visszahívta belgrádi követét. Helyette az Internacionálé elnöksége tart ülést Bruxellesben, ahol a szocializmus összes jelentékeny vezetői megjelennek. A bruxellesi gyűlésen a németek nevében Haase beszél: „Az osztrák ultimátum valóságos kihívás volt... Ausztria akarja a háborút... Ugylátszik, hogy Németország segítségére számít... Azonban a német szocializmus nem ismeri el a titkos szerződés érvényességét... A német munkásság kijelenti, hogy Németországnak még akkor sem szabad háborúba keverednie, ha Oroszország is beleavatkozik a konfliktusba...“ Utána Jaurés beszél: „Semmi újat sem mond. Újból, még egyszer, leleplezi a hódító- és presztizspolitikai veszélyeit, a diplomaták lanyhaságát, az uszító patrioták sovén örülését, a háború természetlen borzalmait. Gondolatai egyszerűek, kifejezései népiesek, mondatai igen gyakran teli a demagógia szótárából vett fordulatokkal. Ezek a nagylelkű közhelyek mégis magas feszültséggel telítik az embertömeget, melynek ezen az estén Jacques is tagja, amely a szónok akarata szerint megremeg, túlárad a testvériség vagy a harag érzetétől, visszhangzik, mint hárfá a szélben. Honnan jön Jaurés varázsos hatalma? Hangjából, amely szélesen hullámszik el ezernyi figyelő arc fölött? Az emberek iránt érzett szeretetéből, amit nem kell bizonygatnia? Hitéből? Belső lirizmusából? Szinfónikus lelkéből, melyben csodálatosképpen minden összhangzik, a szóból eszmélkedés hajlama és a cselekvés pontos ösztöne; a történettudós éleslátása és a költő álmodozása, a rend akarása és a forradalmi lendület? Ma este pedig az a makacs, minden hallgatójának velőjéig ható bizonyosság, mely szavából, hangjából, mozdulatlanságából árad: a közeli győzelem bizonyossága; annak bizonyossága, hogy a népek tiltakozása máris habozásra készítette a kormányokat és hogy a háború erői nem győzhetik le a béke energiáit.“

Jacquesot magával ragadja a szónok pátosza és a hallgatók lelkesedése. A tizezres tömegbe ékelve sodródik Bruxelles uccáin s bár ismeri azokat a fenntartásokat, amikkel a német és francia szocializmus vezérei a mozgósítás esetén kikiáltandó általános sztrájkokkal szemben élnek, szen-

tül hiszi, hogy a 12 millió szervezett szocialista áttörhetetlen gát minden háborús kaland utjában.

De a gépezet megindult. Ausztria mozgósított, a cár hadiállapotba helyezte seregét, Vilmos kihirdeti a „Kriegsgefahrzustand“-ot, ami csak álcázása a tényleges mozgósításnak, Anglia habozik, Franciaország, melyet megújított titkos szerződések kötnek Oroszországhoz, szintén elrendeli a mozgósítást. Jacques, Párizsban, kétségbeesetten regisztrálja a fejleményeket. Egyszerre veszíti el összes illuzióit. Magával cipeli Jennyit, a népgyűlésekre, ahol az emberek riadtan kérdik: mit kell tenniük, ha a háború kitör; erre a kérdésre a vezetők már csak dadogó közhelyekkel tudnak válaszolni. A béke egyedüli megmentője Jaurés lehet, aki nem enged és nem alkuszik. Jacques ott van Jennyvel együtt a Café du Progrés termében, amikor Vailant revolvergolyója orvul leteríti a nagy néptribunt.

Ez július 31.-én történik. Hermann Müller, a német szociáldemokrácia küldöttje, akinek Jaurészel kellett volna tárgyalnia, másnap valóban megérkezik. De nem a várt határozott ajánlatokat hozza: csupán informatív megbízatása van. Azt akarja megtudni, hogy a francia szocialisták megszavazzák-e a parlamentben a hadihiteleket. Müller egész napon át tárgyal a francia képviselőkkel. S este megjelenik a nemzetközi szocializmus együttműködésének hattyudala, a kommüniké, amely miután leszögezi a közös kívánságot, hogy a szocialista parlamenti frakciók legalább is tartózkodjanak az igennel való szavazástól, ezekkel a szavakkal végződik: „A helyzet állandótlansága nem engedi meg, hogy pontosabb kötelezettségeket vegyünk magunkra.“ A Humanité egyik szerkesztője odaveti Jacquesnek a szót, amely maradéktalanul meghatározza a helyzetet: „Öregem, ebben a pillanatban már csak a háború nemzetközi“.

Jaurés halála után minden ellenállásnak vége. A párt hivatalos vezetői és a forradalmi ellenzék képviselői egyaránt belépnek az Union Sacré-ba s teljes erejükkel az „igazság háborúja“ mellé állnak. Ebben az általános összeomlásban, a sovén ösztönök kitörésének közepette Jacques egyedül marad kétségbeesett békeakaratóval. Jennyt anyja mellett hagyva visszamegy Genf-be, ahol megtudja, milyen általános az összeomlás. A németek egyhangulag megszavazták a hadihiteleket s éppen olyan lelkesen vesznek részt a civilizáció háborújában az európai békét megbontó orosz zsandárállam ellen, ahogy volt francia elvbarátuk a német imperializmus ellen küzdenek. Egyedül az Internationále orosz szekciója merte megtagadni a hadihiteleket és az egész nemzetközi munkásságból csak a semlegességben maradt Olaszország szocialistái tartanak ki a pacifizmus mellett, a hevesfejű Mussolinivel az élükön. Jacques megtudja azt is, hogy csoportjának egyik tagja, az osztrák Mithoerg, akit dezertálásért köröztek, hazament, hogy a fegyverek csöve elé állva adja példáját a következetességnek. Jacquesban örült terv fogamzik; maga sem ad számot magának, hogy a közvetlen hatás reményében vagy a Mithoergéhez hasonló tüntető önfeláldozás akaratával, rábírja Meynestrelt, a pilótát, akinek nemcsak politikai világa, hanem egyéni élete is összeomlott, hogy vele együtt elrepüljön a frontok felé és milliónyi kétnyelvű felhívást szórva szólítsa fel a német és francia katonákat a fraternizálásra. Ennek a tervnek a kivitelét az örület luciditásával készítik elő. Felszállnak és közvetlenül az Elzászba betört francia sereg fölött zuhannak le, motorhíba miatt. A repülőgép elég, anélkül, hogy akár egyetlen felhívás is illetékes kézbe került volna. Meynestrel szörnyet hal s a súlyosan sebesült Jacquesot, kémnek nézve, tábori csendőrök tartóztatják le. Egyideig hordályon cipelik magukkal a francia csapatok zürzavaros, menekülő

visszavonulásában, majd, amikor az ellenség fenyegető közelségbe kerül, egyik óre végez vele.

Ezzel az akorddal végződik a Thibaultk regénye. Az író utószót ígér, melyben életben maradt hőseinek, Antoinenek és Danielnek, Mme de Fontaninnek és Jennynek mondja el a sorsát.

Már a tavaly is, tehát az *Été 1914* megjelenése előtt, szó esett Stockholmban arról, hogy az irodalmi Nobel-díjat Roger Martin du Gardnak ítéljék oda. Az idén azután megkapta. Nemcsak számára kiérdemelt elismerés, hanem magát a Nobel-díjat is emeli és rehabilitálja, hogy anynyi ártalmatlan közepszerűség után, ezt a kivételesen lelkiismeretes művészt és időszerűsége ellenére vagy talán éppen időszerűsége miatt, időtlen művét jutalmazta, mely korunk életének és irodalmának maradandó dokumentuma. (*Csehi Gyula.*)

OLIVER BRACHFELD: LOS SENTIMIENTOS DE INFERIORIDAD.

(A fogyatékosági érzés) 259 l. — Barcelona, 1936. Editórial Apolo.

Alig néhány héttel a spanyol polgárháború kitörése előtt jelent meg munkatársunk e könyve, mely kissé rendszertelen egymásutánban szerző több egyetemi és főiskolai előadását tartalmazza. A barcelonai *Solidaridad Obrera* c. lap éppen a katonai lázadás kitörésének napján hozta első tárcáját a könyvről, amelyet a cikkíró szerint „mindenkinek kötelessége elolvasni.” Palma de Mallorcán pedig éppen Juan March, a Francot pénzelő nagyüzér lapja irt róla lelkes méltatást. De foglalkozott a könyvvel *Benjamin Jarnés*, a híres madridi író, is a *La Vanguardia* basábjain: *Doménech Guansa*, a jeles katalán kritikus a *La Rambla*-ban, és még Braziliában is élénk visszhangot keltett a mű megjelenése (egy pernambucoi pszichiátrai lap irt róla hosszabb megemlékezést). Barcelonában a polgárháború első nyolc hónapjának ez a könyv volt a *best-seller*-e: sebesült miliciánusok s mont juichi foglyok egyaránt olvasták, úgyhogy a teljes kiadás elfogyott. Vajjon ez-e az oka, hogy magyar nyelvű lap egy sem emlékezett meg arról a munkáról, amely a fogyatékosági — „csökkenetrendűségi, alacsonyabbrendűségi” — érzés első alapos és a kérdést számos oldalról megvilágító monográfiája? (Azóta egy angol könyv is megjelent a kérdésről, valamint *Hüberlin* berni professzor egy, különben igen jelentéktelen füzete).

A „fogyatékosági érzést” a szerző szerint Montaigne írta le elsőnek; Shakespeare-t és Gothét is foglalkoztatta, de első alapos elemzője Stendhal. A tulajdonképpeni lélekorvosi irodalomban a francia Pierre Janet közelíti meg a leginkább, a *sentiment d'incomplétude* és az „önszégylelés” fogalmaival. Alfréd Adler bécsi lélekorvos azután egész elméletét erre a fogalomra: a *Minderwertigkeitsgefühl*-re alapozta.

A „fogyatékosági érzés” rendkívül nagy szerepet játszik a modern életben. A szerző előbb az egyéni életen kíséri végig ezt a lelki komplexumot, a fiziológiai bizonytalansági érzéstől a testvérek, a nemek között fennálló fogyasztékosági érzéseken át a „munka-komplexumig”, amelyben az alárendelt helyzetben dolgozó munkás szenved. Igen érdekes az állatok hasonló érzéseiről szóló fejezet, valamint a fogyatékosági érzésnek a művészi alkotással való kapcsolatait tárgyaló részek. Részletesen ismer-teti Demosthenes esetét, aki rendszeres tréninggel lett dadogóból hírneves szónokká, valamint a *ressentiment* érzését is, amelyet ugyancsak a fogyatékosági érzésből vezet le. Érdekes Sanchez Rivero elmélete, amelynek külön fejezetet szentel: a fiatalon elhunyt spanyol esztétikus a nemzeti eposzokat egy-egy nemzeti csapás „kikompenzálására” készült ösztönös kollektív védekezésnek tekinti. Korunk a Nagy Bizonytalanság kora:

az egyéni és társas „biztonságok“ egymásra megdőlnék; maga a Pénz, ez a legnagyobb polgári „biztonság“ is kimutatta az inflációk idején, hogy milyen törékeny valami. A polgári ember pedig mindenekeelőtt biztonságra vágyik és a „biztonságok“ elvesztése lelkiileg erősen veszélyezteti.

Ebből a teljesen töredékes ismertetésből is kiviláglik, hogy a szerző ebben a művében még szinte teljesen követi mesterét, Alfred Adlert, aki nek a könyvét ajánlotta. Nem törekszük eredetiségre, sőt szinte azt lehetne mondani, hogy akarata ellenére lesz néhol eredetivé. Az élet három adleri alapproblémájáról szólóban pl. — az „én és te“, a foglalkozás és a szerelmi kérdés — a foglalkozás helyén az Idő problémáját találjuk, ami a megfoghatósan felszínes adleri álláspont hasznos kimélyítését jelenti. Együttal a különféle *tempus est dolor* elméletekkel is egybekapcsolhatóvá válik így az „individuálpszichológia“ elmélet (Diego Ruiz, Marcel Proust, Franz von Baader.)

A könyv legnagyobb érdeméül azt kell betudnunk, hogy bátran száll síkra a különböző lelki gyógy módoknak mindenki számára való hozzáférhetősége érdekében. Hogy a különböző fogyatékosági érzésekben szenvedők számára megkönnyítse az analitikussal való kapcsolat felvételét, különböző „fogyatékosági érzés-profilokat“ dolgoz ki, az intelligencia-profilok mintájára. A módszer érdekes, ha ma nem is tudjuk még megítélni, hogy a gyakorlatban beválik-e vagy sem.

Amint látnivaló, meglehetősen sokrétű kérdéseket kellett a szerzőnek aránylag kisszámú oldalon letárgyalnia. Hogy vállalkozása sikerült, azt elsősorban könnyen gördülő stílusának, érdekesen szemléltető írásmódjának tudhatjuk be, amelyek a könyv olvasását minden rangú és rendű olvasónak élvezetessé teszik. A kulturhisztórikus érdeklődéssel veszi Raimundus Lullus XIV. századbeli elemzését, amelyet ez a régi szerző a polgári lelkiéletéről adott; a kevésbé mély érdeklődésű a nemi életben megnyilvánuló rendellenességek kérdéséről nyer felvilágosítást a Don Juan-monda, André Gide, Rainer Maria Rilke és más, részletesen leírt esetek kapcsán, amelyek mind új megvilágítást nyernek.

Az érdekes, aktualitásokkal teletűzdelt, csupán kompozíciójában kisé laza fűzésű könyv hamarosan franciául is megjelenik a Nouvelle Revue Française kiadásában. (T. A.)

ALFRED POLGAR: HANDBUCH DES KRITIKERS (Opfacht Verlag, Zürich)

Semmiségek, ha összeállnak: világot vetíthetnek. Alfred Polgar nem ír kötetes tanulmányokat, csupán széljegyzeteket a színpad és élet viselt dolgairól. De ezek a látszatra semmi-széljegyzetek egy-két szavukkal, játékos formulázásukkal tudós köteteket hazudtolnak. Az élet színét, zamátát a gondolat reflektorcsodája hozza felszínre. Látszatra könnyed, elegáns gesztussal, de valójában elmélyedő szenvedéssel, tehetetlen szolidaritással. A kortárs vérző szíve, kétségbeesése, tanácstalansága összeszorított fogakkal löki ki magából a végmegállapításokat. De ezt az olvasónak nem szabad látni és így az emberek csak a színpadkász szellemfelszólót tapsolják. Polgar, mint kritikus nem skatulyázható, meghatározhatatlan. Polgart csak a saját szavával lehet definiálni: „Én sohasem ismertem a színpadot, a színpaddal szemben nem vagyok más, mint csodálkozó laikus“. Ez nem szerénység-póz, ez így igaz. Varázsának, nézésének és láttatásának titka: a romlatlan gyerekcsodálkozás. És ez a gyerek: védekezés, mint ahogy a színpadszerelem is menekülés. Az élet mai halálos dolgait csak itt és így lehet cukros csomagolásban szemtépésre használni. Polgar színpad-jegyzetei megtöltöttek négy kötetet, életjegyzetei

ennél is többet. És ezek e jegyzetek kötetbe gyűjtve találtak igazában olvasókra. Most még ennél is merészebb dologgal kísérletezik. Ennek a széljegyzet-munkának a ceruzaforgácsait is összesöpörte és egy finom kis könyvben élénk rakta. Ime a kósoló: (F.)

Az ember szereti, ha valami történik. Ezt a gyengéjét használja ki a színház, kielégít egy kíváncsiságot, melyet fel sem kell keltenie. A közönséges élet hetekig, sőt hónapokig sem ad tápot a mi szem-éhségünknek. Sem az utcán, sem a szobában. Ló nem fordul fel, autó nem szalad neki a lámpaoszlopnak, az örült sem mutatkozik, aki meztelenre vetkőzve kiáltja: Eljen a császár! Nincs asszony, aki a korzón leszurja férjét, miáltal a másik nő, kit ura a karján vezetett, elájul. És otthon? Senki sem jön meglepetésszerűen, ha pedig valaki szokatlan időben mégis csenget, akkor tudjuk, hogy az a gázművek pénzbeszedője, vagy egy gyűjtőpersely, de az édes szomszédnő, hálóingben és gyufára szorulva, aki csökönyösen ragaszkodik, hogy Miminek és semmi másnak hívjuk, csak nem akar jelentkezni. Semmi sem történik. Micsoda nyomoruság lenne az életünk, ha nem volna a színház. Ott, hacsak hitelben is, de garmadával kapjuk az élményt. Ott a felebarátunk megteszi nekünk azt a kis szíveséget, hogy valami történjék vele. Itt mérget vehetünk arra, hogy a kocsí fel fog fordulni, itt a beszélgetés holtbiztosan dialógusba csap és ha csengetnek, akkor az nem a gázember, de a sors. És mégis ebből az oázisból, ahol a történés virágozik, kissé megerősödve vándorlunk tovább a sivatagba, ahol az élet porba ful.

A színházat, mely a kulissza és az álarc illúzióját elveti, mint a régi színház továbbfejlődését beállítani: éppen olyan értelmetlenség, mintha valaki azt mondaná, hogy a kollektívizmus a tőkés világnézet továbbfejlesztése és az istentagadás nem más, mint a teológia legujabb iránya.

A dráma embereket gyűjt, a gyerek cserebogarakat. Megfigyeli, csiklandozza, kifejleszti, megkinozza és felpékeli őket. Szemléltető oktatás. Kielégíti kíváncsiságunkat tudásvágyunkat természetérzékünket. És mindenekelőtt: kegyetlenségünket.

Svejk, a derék katona... Engedelmissége a parancsok halála, az autoritás feltétlen elismerése egy jelentésű az autoritás lejárásával. Ő a szellem, aki mindent igenel: egy igazán übermephistophelesi trükk, annak a bizonyítására, hogy az, ami van, méltó a pusztulásra.

Magyar színpadok szerzők. Rámenő nyersségük hyperämia, ahogy a mi finomságunk vérszegénység. Színházat irnak és nem a színháznak. A brutális minden finészével udvarolják körül a színházat és ez az alapjában kétes nőszemély a végén nekik adja meg magát és nem a gyengéknek és finomaknak.

„Az ember jó”, mondotta a bestia, amikor az embert felfalta.

SAS ANDOR dr.: RIEDL SZENDE HIDVERÉSI KISÉRLETE A CSEH ÉS MAGYAR SZELLEMISSÉG KÖZÖTT A BACH-KORSZAK PRÁGAJÁBAN (1854-1860). Pozsony. 1937.

A magyar irodalomtörténetírás és szellemhistóriai vizsgálatok számára a háború óta több új csapás támadt, amelyekben át eddig ismeretlen vagy kevésbé ismert összefüggésekre bukkanhatunk. E csapások egyike a magyar szellemiség cseh kapcsolatai felé vezet. Még az irodalomilag művelt értelmiség is alig tud ma valamit arról az élénk, sajátos kapcsolatról, mely a múltban a két szomszéd nép szellemiségét összekötötte. Valóságos felfedező, bányász-mód kutató munkára van itt szükség, hogy csak némileg megközelítse a tárgyilagos tudomány ez összefüggéseket. A német-magyar, az olasz-magyar vagy a francia-magyar iro-

dalmi és szellemi kapcsolatok kutatása, összehasonlítása és bemutatása régi munka-folyamat, a cseh-magyar kapcsolatok feltárásával csupán most kezd foglalkozni rendszeresen a fiatal kutatók gárdája. A budapesti humanista fiatalok *Apolló* című folyóirata is többek között ezt a célt tűzte maga elé s néhányszor hozott már tárgyilagos ismertetéseket, sőt kutató értékű ténymegállapításokat, összehasonlító tanulmányokat s adatokat is. A feladat a maga természeténél fogva azonban elsősorban a csehszlovákiai magyar kutatók munka-porciója lesz. (Csak ne nyuljanak hozzá fél-tudományosan! Hogy miként kell hozzányulni, azt Sas Andor dr. példája mutatja. Sas néhány év óta Pozsonyban (miután Munkácson rendkívül értékes történeti munkásságot fejtett ki) rendszeresen foglalkozik a cseh-magyar kapcsolatok kutatásával. Sas a háborúelőtti pesti progresszív írástudó nemzedék egyik legképzettebb képviselője, néhány irodalomtörténeti tanulmánya ma már forrásmunka számba megy. Sas ismeri a cseh-magyar kapcsolatok minden részletét s mint levéltárakban dolgozó rendszeres kutató nemcsak újraolvassa a régi szövegeket, hanem felfedezi hozzájuk a levelek, naplók, ujságban-folyóiratokban lappangó megnyilatkozások egész légióját. Így sokkal pontosabb s izeire nézve hűségesebb, frissebb képet kapunk az egész ködlepte tárgyról. Sas Andornak, aki minden ezotérikus modorosságtól mentesen ír, egyszerű, tiszta stílusa is van; a szociológiai szempontokat finoman tudja egybevonni a szellemtörténeti részletekkel s így meglehetősen kerek s fölöttébb világos képet nyújt mondanivalójáról. Nem értékeli túl az egyes megnyilatkozásokat, bár az irodalmat igaz valóságnak s valóságalkító erőnek tartja. Tényekkel, pontos adatokkal teli tanító lelkületű magyarázatai pozitivistá szövegeikkel egybeolvadnak a korhangulat és a lélekrajz pasztell-vonásaival.

Legújabb munkája Riedl Frigyes apjának, Riedl Szende professzornak érdekes cseh-magyar szellemi kapcsolatokat kezdeményező munkásságáról szól. A szerző elmondja, mint lappanganak általában a cseh-magyar kapcsolatok művei könyvtárak és levéltárak mélyén. Onnan kell kiindulnia a kutatásnak.

1854-ben a Bach-korszak birodalmi közoktatásügyi minisztere, Thun Leó gróf, pályázatot hirdetett a prágai egyetemen rendszeresítendő „magyar nyelvoktatói tanszék” betöltésére. A gondolat Schleicher Agost professzoré, az összehasonlító indogermán nyelvészet tanáré volt. Akkoriban divat lett a tudományban a finn-ugor nyelv kutatás. Az állásra Riedl Szende jelentkezik; 1854 őszén 23 éves korában otthagyja Lőcsét, ahol a reáliskola tanára volt, s elmegy Prágába. Riedl tudott csehül és szlovákul is s egy vékony német verskötet az irodalmi igazolványa. Tüstént dolgozni kezd. 1856-ban már magyar szépirodalmi antológiája és a magyar kereskedelmi nyelvről szóló munkája jelenik meg Prágában. Megismerkedik a cseh írókkal s a legújabb cseh irodalmi alkotásokkal. A cseh kézirat-hamisító Václav Hanka ócseh hősdalaiból fordít magyarra, sőt Hattala szláv filológus ösztönzésére még régi orosz népéneket is. 1858-ban két nyelvű albumot rendez sajtó alá Prágában magyar költők német és német költők magyar fordításaival, s még ugyanabban az évben már a bécsi Braumüller kiadja magyar tudományos nyelvтанát. 1860-ban a serény ifjú tudós magyar nyelvű folyóiratot indít Prágában *Irodalmi Lapok* címen! Ebben a folyóiratban jelentek meg az első magyar tanulmányok a cseh irodalomról. 1857-58-ban Riedl Szende sokat dolgozik a *Kritische Blätter* című prágai szemlébe, melynek Hunfalvy János is munkatársa lesz. Mindketten a magyar tudományos és szellemi életről informálják igen színvonalasan a cseh értelmiségi olvasót. Sas

kikutatta Prágában Riedl tanítói működésének minden nyomát; felsorolja, milyen előadásokat tartott s mikor az egyetemen. Nemcsak a magyar nyelvről tartott Riedl kollégiumokat, hanem magyar történelmet, mithológiát, magyar poétikát és összehasonlító ural-altáji nyelvészetet is adott elő. Lelkismeretes, komoly pedagógus volt Riedl Szende, aki ugyan csak lektori minőségben szerepelt Prágában, azonban ténylegesen egyetemi tanárnak megfelelő funkciója volt, csak a fiataltsága és kezdő tudományos működése akadályozta meg abban, hogy rendes professzornak nevezzék ki. Az egyetemi tanárok azonban mindig magukhoz valónak tartották. 1860-ban Riedlt Pestre helyezik s a megkezdett munka csonkán ott marad Prágában, mint egy tiszta magyar emlék.

Sas Andor, hogy mindezt elmondta, érdekesen fejtegeti azután Riedl Szende munkásságának rugóit, körülményeit, vonatkozásait, életének prágai hátterét és munkásságának szellemi hangulatait. A magyar tudós prágai szereplése így egész történeti hátteret kap, megelevenedő események és alakok nyüzsgenek a fiatal Riedl alakja körül. Sas idézi Riedl fordításait a Hanka-féle cseh áleposzokból is. A magyar fordításokat 1857-ben maga Hanka, az eredeti költemények írója, adta ki egy 68 oldalas könyvben. Azután Sas foglalkozik Riedlnek az élő cseh irodalomról szóló beszámolóival. Riedl kitűnően látta a cseh tudományos világ akkori értékeit, többek között például Palackyt, a történetírót, akiről megírja (az Irodalmi Lapokban), hogy nem ment a németek iránti ellenszenvtől, hogy konzervatív a politikai iránya, de a történelemben igyekszik pártatlan lenni. Hattala nyelvészkedését azonban túlzottan értékeli. Sas Andor elmondja, hogy Riedl nemcsak maga dolgozott, hanem munkára serkentett másokat is, elérte összeköttetésekkel, hogy a cseh irodalmi és tudományos folyóiratok, sőt a képeslapok akkor magyar fordításokat és magyar vonatkozású cikkeket közöltek. Megtudjuk, mily komoly és rangos munka volt Riedl kétnyelvű lírai antológiája. Riedl Szende filozófiai és társadalmi világnézetéről, humanizmusáról, Hegelnek Riedlre való hatásáról és Riedl Szende megfia, Riedl Frigyes munkásságának közös lelki forrásból eredő tervezetéről szól még Sas Andor, hogy végül felfedezői munkáját Riedl Szende prágai tevékenységének jelentőségével fejezze be. „Riedl Szende — írja — sok tekintetben egyedülálló példája az olyan személyiségnek, amilyenre a magyarságnak és a középeurópai kisebb népeknek sok-sok példányban szükségük volna. Szándékai, amelyek nem lankadnak el a Bach-féle reakció ólomszínű ege alatt, humánus érdeklődése, széles horizontú kulturszemlélete, szenvedélyes elfogultságoktól ment egyénisége, közvetlen informáltságának tisztasága, amely lehetetlenné teszi, hogy bántó és egészségtelen ködök feküdjenek szomszédok földjei közé s telepedjenek tekintetük elé — mindez példaszámba ment, példaképpül szolgál még ma is és az marad a jövő számára.“ Mi, akik ma élesebb kisebbségi munka-körülmények és szellemi keresztelések között élünk, különösen helyeselhetjük és átérezhetjük az ilyen-fajta munkavállalás kötelességét s jövőbe világító szerepét.

(Szalatnai Rezső)

FABRY ZOLTAN: FEGYVER S VITEZ ELLEN. (Pécs, 1937)

Korparancs címen adta ki Fábry Zoltán — négy évvel ezelőtt — összegyűjtött újságcikkeit, melyek két évtized súlyos lelki harcait tükrözték. A cím kissé sablonosnak látszott — nincs olyan nagy szó, mellyel a közhasználat vissza ne élt volna — de Fábry Zoltán értelmezésében nagyon is komoly és lenyűgöző jelentést kapott. Fábry nem hive a szimbólumoknak, de mégis azt hisszük, hogy az ő megszólalása az író emberi

lelkiismeretének élő és ható szimbóluma. És új értelmezése magának az írónak, akinek nem lehet „elvonatkozni“ az eseményektől, akinek nem lehet menekülni, nem lehet megbujnia a történések mögött, akinek azonosítania kell magát a kor igazi mozgató eszméivel. Horatiusi gondolat: közepes költőnek lenni: ezt sem az istenek, sem az emberek, sem a hírdőoszlopok nem engedték meg. Kétezer év elég volt arra, hogy elavuljon ez a gondolat. A tőkés világrend ezrével termelte ki a maga igazolására az olyan írókat, akik csak azért írnak, hogy irjanak vagy pénzt keressenek s olyan kritikus időben, amilyen 1914-ben indult el fölöttünk, nagyon kell értékelni az olyan hangot, mely vétőt kiált a megalkuvás szennyes áradatának. A korparancs Fábry Zoltán értelmezésében erkölcsi törvényt jelent, mely egyetemesen kötelez. Ennek az egyetemesen kötelező törvénynek világánál lehet is és kell is ítéletet mondani önmagunk s az események és irások felett. A barbárságot meg kell érezni, ha civilizációt kiáltanak is s a barbárság ellen küzdeni kell. Ezt a harcot hirdeti, vállalja és csinálja Fábry, mikor az író misszióját vázolja, a társadalomhoz való viszonyát tisztázza, mikor a felelősség érzését keltegeti. Az író nem mondhatja: utánam az özönviz — ha nem akar ámulást elkövetni; az író meggyőződése avatja emberré s ha azt nem szólaltathatja meg, inkább némuljon el, mint hamisat szóljon. Amit F. Z. a beteg Európáról, a német valószínűségről, az irástudók ámulásáról ír, az mind idézése egy új világnak, új erkölcsnek, új embernek.

Arma virumque cano... Dulce et decorum est pro patria mori... A kétezeréves Vergiliusról és a kétezeréves Horatiusról vezércikket, esszét írnak és az imperializmus széles frontokon megindítja a háborút a fejlődés ellen. Az államok fegyvereket kovácsolnak és vitézeket nevelnek s az író az igazi, az emberi szolidaritás megszólaltatója, felemeli szavát a fegyver s vitéz ellen. Fábry Zoltán, mint élő lelkiismeret érez fel közeli és távoli dolgokra. A kultura kerékkötőit éppugy meglátja a barátok, mint az ellenségek közt. S éppen ez az, amit az író ma csak saszemmel láthat meg. A dolgok igenlése és tagadása kicsi árnyalatokon mulik ma... „Örök vigyázzatok a strázsán!“ és Fábry Zoltán heroikusan őrt áll és leleplez. Akár a latifundiumos katolicizmusról van szó, akár a multimilliomos nacionalizmusról, a lelkiismeretes írónak meg kell különböztetnie az igazi sirást a krokodilkönnyektől, az igazi állásfoglalást a hamistól. Fábry Zoltánról, tautológia lenne azt mondani, hogy igazi író és lelkiismeretes ember. Hiszen éppen az ő írói munkája szimbolizálja az író és ember zavartalan, töretlen egységét. Ez az egység — emberek és cselekvések, távoli és közeli események összefoglalása — teszi Fábry Zoltán munkáját olyan pontosan reagáló érzékeny lemezzé, mely felfogja, megörökíti, észreveszi a hamis hangokat... Nincs oly kicsiny dolog, amelynek nagy jelentőségét észre ne vegye és nincs oly nagy hangú ideológia, melynek értékét a minimumra ne redukálja, ha úgy kívánja az igazi meggyőződés. (Kemény Gábor)

A „VIHARSAROK“ A BÍRÓSÁG ELŐTT. FEJÁ GEZA PERE.

(Márciusi Front kiadása, Budapest, 1937.)

Bizony nem bírósági jegyzőkönyvnek hat, bár a Féja-per gyorsírói szövege. Ahogy olvasom, nem tudok szabadulni a benyomástól, egy nemzeti dráma scénáriuma.. Legalábbis a nemzeti dráma minden eleme adott. A tárgya egészen nagyszabású: közelről egy ember helytállása az igazságért, de amint a felek dialógusát jobban figyelem egy népközösség sorsa, elvontan és teoretikusan; e sors tényleges szereplői nélkül, mert a színen csak e sors szembenálló partjait képviselők jelennek meg. A szí-

Mannheim Károly egy Hegel fordítását olvastuk, a pesti egyetem akkori pár bölcelethallgatói Alexander Bernát szemináriumában s lázasan Hegel-szövegek, Hegel-interpretációk után vetettük magunkat, magyarul csak a jó öreg Schwegler, ez a még múlt század negyvenes éveiből kelt, sokkal később lefordított bölcelettörténet adott úgy, ahogy teljesebb képet Hegelről. Hegel fordulatainak, terminológiájának olyan vaskorszakbeli visszaadásával azonban, ami a megértés egész magas tornáit igényelte. A helyzet Hegelnek a magyar olvasóhoz való közelebbvitelét illetően azóta se változott, jólehet azóta úgy az üzemmé lett bölcelet-népszerűsítés, mint a világban egyre-másra jelentkező új hegelianusok időszívévé tették Hegelt. Az új hegelianusok híre eljutott hozzánk is s a bölcelet-népszerűsítők is el-eldarálták párszor értelmetlenné lett Hegel lemezeiket, Hegelből azóta se fordítottak s a magyar nyelvű Hegel-értelmezés színvonala sem emelkedett. Hegel a magyar olvasó számára a szó komoly értelmében ma is megközelíthetetlen. Kollár Ferenc könyve után ezért nyultunk érdeklődéssel — s tegyük hozzá — tettük le családunk nélkül. A könyv bármily kicsi, kitűnően oldotta meg a feladatát. Közvetlen, könnyű s minden könnyűsége ellenére röviden és magvasan a konkrét, elérhető és érthető, a sajátmaga bölceleti fejlődésébe állított, korából értelmezett, legújabb kori s ma feltámasztott Hegelt adja. Aki ismeri a rejtvényeket, ahogy filozófusokat bemutatnak írások, értékelheti csak Kollár teljesítményét. Jó Hegel-értéséből következik, hogy minden kialakult fordítói hagyomány nélkül úgy Hegel (frazéológiájának, mint Hegel egy-egy hosszabb-rövidebb passzusának magyar visszaadásában vonzó és hibátlan. Teljesítményében azonban a lényeg: képessége és jó módszere, amellyel Hegel fejlődését, kora hatását Hegelre, bölceletét, módszerét, a hegeli rendszert s ezen belül Hegel logikáját, természet- és szellembölceletét bemutatja. A könyvben csupán a hegelianizmus mai szerepét szeretnénk volna teljesebben, ép Hegelnek a szervezett regreszió ideológusai között való széles szerepvivése miatt, bár Kollár ezekre is helyes értelemben, de röviden, utal. (G. G.)

FÖLDES LÁSZLÓ: A FEJLŐDÉS UGRÁSSZERŰSÉGE A SZERVES VILÁGBAN (Kronos kiadás, Budapest, 1937)

Az alig huszonnyolc éves korában elhunyt Földes László élete utolsó pillanataiban korrigálta azt a figyelemreméltó tanulmányt, melyet értékes emlék gyanánt hagyott reánk. A szerves fejlődés ugrásszerűségének közelebbi természetébe igyekszik bevilágítani, az élettani tudományágakat elemezni s ha a természet és társadalom élete közt lehet és szabad összefüggést keresni, Földes világos okfejtése élesen világít bele ebbe az izgató összefüggésbe.

A fejlődés gondolatának hívei eddig sem kételkedtek abban, hogy az objektív valóság fejlettebb típusai annak kezdetlegesebb típusaiból keletkeztek. Ámde a megismerhető tények nem bizonyítják feltétlenül ezt a feltevést. „Ismereteink csak annyit mondanak, hogy a szerves világ fejlettebb típusai keletkeznek annak kezdetlegesebb típusaiból.“ Lehet-e ezt a következtetési fonalat tovább vinni? Lehet-e feltételezni, hogy a szerves világ is az objektív valóság fejlettebb típusának tekinthető a kezdetleges típusu szervetlen világgal szemben? Fokozatosak-e vagy ugrásszerűek a folyamatok, láttak-e valaha életet keletkezni s ha igen, életből keletkezett-e az új élet? *Hegel—Wissenschaft der Logik* — így látja: valahányszor a fokozatos alakulás megszakad, a fejlődés folyamán ugrás keletkezik, melynek következményeként az egyik jelenség helyébe másik jelenség lép, olyan mely eddig is megvolt, de preformált létezésében még nem vettük észre. Mit szól a ténykutató biológia e feltevésekhez?

Lamarck — a *Philosophie Zoologique*ban — a környezet tényezőivel igyekszik a fajok fejlődését magyarázni. A körülmények változásai a szükségletek változását idézik elő. A szükséglet teremti meg a szervet. Lamarck tehát a mozgásból vezeti le az aránylag stabilisat, az aránylag nem stabilis állapotból s a fejlődésben egy és ugyanazon minőség fokozatos kialakulását látja s egy olyan fejlődési folyamatot vázol elénk, mely mereven elhatárolva három lépcsőfokot mutat, ugymint: 1. a növényvilágot vagyis a külső környezet közvetítődését; 2. az alacsonyabbrendű állatvilágot, vagyis a külső környezet kiváltó hatása folytán mozgásba hozott belső környezetet, melynél a külső környezetnek már csak az a szerep jut, hogy mozgásba hozza a belsőt; végül 3. a magasabbrendű állatvilágot, vagyis a többé-kevésbé önállósult belső környezetet, melyben a külső környezet már szinte nem is jut szerephez, hanem a belső környezet csaknem autonóm, vagyis jobban mondva csaknem önmagát mozgásba hozó erejénél fogva jut mozgásba.

A Lamarckkal harcban álló *Cuvier* „fixista“ álláspontra helyezkedik, elutasítja a fejlődés gondolatát s a szervezetet a maga morfológiai lezártóságában igyekszik megragadni.

A fejlődés gondolata mégis előretör s Lamarck kezén az oksági törvény mindinkább általánosul, méginkább megszabadul egyoldalúságától. „Világos, hogy az egész földfelület és a különböző pontjain elhelyezkedő anyagok különféle körülményeket hoznak létre a természetben, melyek mindenütt megfelelnek a különböző állati formáknak és részeknek.“ Eszerint tehát a szervetlen anyag determinálná az állati formákat, a szerves világot.

Az az elgondolás, hogy a szükséglet teremti meg a szervet, már *Diderot*nál is megvan: „Az organizáció határozza meg a funkciókat és a szükségleteket, néha a szükségletek visszahatnak az organizációra és ez a befolyás néha odáig jut, hogy szerveket hoz létre, sőt azokat át is alakítja“. A preexistens csírákkal is foglalkozik *Diderot*, de nem hiszi, hogy ezeknek közül lenne az élőlényekhez, nem hiszi, mert ez ellenkezik a tapasztalással és az ésszel, ellenkezik a tapasztalással, mert nem lehetne a csírákat a petékben megtalálni s ellenkezik az ésszel is, mely arra tanít bennünket, hogy az anyag oszthatósága a természetben határolt, ha az értelem számára nem is az. „Az ész elutasítja egy oly elefánt fogalmát, mely már az atomban meg van formálva és ugyancsak ebben az atomban egy másik teljesen megformált elefánt fogalmát is és így tovább a végtelenségig.“

A külső környezet és az élő szervezet dialektikus egymásba fonódása világít a fejlődés menetére s ez vezet a darwinizmus álláspontjáig. A szelekciós elv csak kvantitatív elgondolás, mely magában véve csak arra adhat magyarázatot, hogy a létért való küzdelem mennyiben segíti elő bizonyos minőségű organizmusok elszaporodását más minőségű organizmusok hátrányára vagy megfordítva. Darwin tisztában volt ezzel s ő ki is kelt azok ellen, akik tanítását elferdítve azt hirdették, hogy a fajok keletkezése kizárólag a természetes kiválasztódás eredménye. „Nagy az állandó elferdítés iránti hajlandóság hatalma, de a tudomány története mutatja, hogy szerencsére ez a hatalom nem hosszú életű.“ Amde ezen elvont hatalom mellett van egy konkrét hatalom is, mely alól Darwin sem tudott menekülni s ez a szociológiai törvény alkalmazása a szerves világra. „Darwin maga is hangsúlyozza — írja *Földes* — hogy a Malthus-féle népesedési törvényt alkalmazza a szerves világra, tehát egy szociológiai törvényt, mely távolról sem egyetemes érvényű, hanem csak a polgári társadalom népesedési törvénye.“ Ez a törvény ép' ugy nem lehet egyetemes érvényű, mint a fordítottja. Az erők kiválasztódása és az el-

kalmazkodók kiválasztódása lehet természeti törvény, a társadalmi fejlődést a *szellemileg erősek* és a nem alkalmazkodók szokták elősegíteni.

Földes László nem akart szociológiát írni, szigorú logikával ragaszkodik az élettani kutatások vázolásához s ha mégis kihangsúlyozza, hogy a nagy gondolkodók elméletei hogyan függtek össze a korukbeli társadalmi fejlődéssel, ezzel csak dialektikussá, életszerűvé teszi a munkáját, mert az élet mindent átfogó egységében a természeti és társadalmi törvények nem véletlenül kerülnek viszonylatba egymással. „Darvin az ipari kapitalizmus szabadversenyének *bellum omnium contra omnes*-ét vetítette bele a szerves világba. *Roux* az organizmus belseje felé irányítja figyelmét, mely tudománya varázsvesszejének hatására a gazdaságilag erősebb individuumok szabadversenyt kirekesztő kizárólagos uralmán nyugvó monopolkapitalizmus törvényeinek engedelmeskedik.“ Hogy ezek az összefüggések mennyire fontosak, azt legjobban a belőlük folyó helyes vagy helytelen következtetések mutatják. August *Weismann* tovább viszi Darwin tanításait és így jut arra a konklúzióra, hogy a létért való küzdelem s az ennek nyomán bekövetkező hierarhizálódás magukban a csirasejtekben folyik le, „tehát még a csirasejtek is társadalmi-gazdasági rendünk törvényeit vetítik elének“. A mindenkori társadalmi rend, akár a kinyilatkoztatásban, akár a természeti törvényekben, megkeresi a maga támasztát. S az előbbi nem mindig ingatagabb álláspont, mint az utóbbi. Sőt megtévesztőbb, ha „tudományos“ érvek támasztják alá a társadalom maradi állapotát. De a rosszul megfogalmazott tudományos érvekkel szemben nincs jobb orvosság, mint jól megfogalmazott érveket sorakoztatni, melyek eloszlatják a homályt. *Huxley*ből idézi Földes László: „Az emberiségnek joga van az elérhető legjobb génekhez, éppugy, mint az elérhető legjobb környezethez.“ S jogosan teszi hozzá, hogy ez csak abban a társadalomban válhat teljes értelemben valósággá, melyben minden egyesnek szabad fejlődése az összesség szabad fejlődésének feltétele.

Légyen a fejlődés lassu vagy ugrásszerű, a biológiai törvényszerűség kezdetleges stádiumából egy magasabb lépcsőfokon álló szociológiai kválitásrendbe kell, hogy átcsapjon, tehát olyan stádiumba, melyben a természeti törvények pozitív irányban segítik elő a társadalmi fejlődést.

Földes László poszthumusz könyve meglepően világos okfejtésével közelebb hozta ezt az ideális helyzetet. (K. G.)

TÁTRA. A MAGYAR ÉLET ÉS IRODALOM SZLOVENSZKÓI SZEMLÉJE.

Szerkesztő: Tamás Mihály. Kosice-Kassa

Ez év januárjában indult meg *Kassán* egy új, havi folyóirat, a magyar élet és irodalom szlovenszkói és ruszinszkói szemléje, a *Tátra*, hogy közös kulturfrontba tömörítve más-más ideológiájú íróinkat a vele egy időben létrejött Tátra Könyv-, Lapkiadó és Könyvkereskedelmi Részvénytársasággal egyetemben megtegye az első, erőteljesebb lépéseket az irodalom megszervezéséhez Szlovenszkon.

Ha végiglapozzuk a *Tátra* eddig megjelent számain, kiderül, hogy kitűzött céljai érdekében máris valósítja meg terveit. A szerény terjedelmű füzetek hasábjain lassan kezdenek megjelenni a különböző ideológiájú írók írásai, mintegy igazolásul *Tamás Mihály* szerkesztő programadó szavaira: „Nem fogjuk nézni, hogy honnét ered a hang, de nézni fogjuk, hogy milyen szándékká formálódnak e hang rezgései. Ez a szándék pedig csak egy lehet: az egy-sorsba zárt magyarság magyar kulturájának őrzése, megtartása és fejlesztése.“ — Arról, hogy ez a folyamat intenzívebb hatással lesz-e a szlovenszkói magyar irodalomra, lesz-e egyéb eredménye is, mint „az erők összefogása“ (ha ugyan ez is teljes mértékben sikerül!) még nem alkothatunk véleményt magunknak.

A *Tátra* másik fő célkitűzése a könyvkiadás ügye. A szlovenszkói magyar irodalmi színvonal kiteljesedésének teljesen útját állta az a közöny, mellyel a kiadók iróink munkáját fogadták, — illetve nem fogadták. A *Tátrának* tehát elsősorban itt kellett megtennie a fő lépéseket. És midőn júniusban a mindmáig életképtelen Csehszlovákiai Magyar Irodalmi Szövetség meglepetésszerűen kihirdette pályatételeit: tudományos, szépirodalmi, művészeti és kulturszervezeti témakörben, úgy kellett elkönyvelnünk, hogy ebben a fő érdem a *Tátráé* volt, mely lap mindjárt tizezer csehszl. koronával járult a pályázathoz. Ugyanakkor jelent be a *Tátra* hét szlovenszkói magyar író (Darkó István, Sáfár Katalin, Sándor Imre, Szvatkó Pál, Tamás Mihály és Vozári Dezső), kiknek a közeljövőben kiadja egy-egy könyvét. Az első közülök (Féja: A régi magyarság) nemrég hagyta el a sajtót.

Rövid idő alatt sikeres működésről számolhat be e folyóirat és éppen ez készítet bennünket arra, hogy néhány megjegyzést fűzzünk további útjához. Elsősorban a pályázatot illetőleg: a *Tátrának* ragaszkodnia kell indulásakor adott szavaihoz s a már eleddig is nagy számban befutott pályaművek megbirálásánál tárgyilagosságát mindennemű ideológiai előítéllettől mentesen kell gyakorolnia. Azonkívül... a lapnak ki kell küszöbölnie mindennemű dilettáns írást, aminővel, sajnos nem egyszer találkozunk már a *Tátra* hasábjain. *Tamás Mihály* nagyon helyesen mondta programadó cikkében:

„A nyomtatott betű nem gyermekjáték és mi nem leszünk játékszer gyermekszobák asztalán. A nyomtatott betű felelősség és mi ezt a felelősséget vállaljuk és komolyan vesszük.“ Reméljük, a jövő mindezt igazolni is fogja. (*Berkó Sándor*)

KULCSAR ISTVÁN DR.: ZAVAROK A NŐ SZERELMI ÉLETÉBEN
(Bárd Ferenc és Fia kiadása. Budapest, 1937)

A könyv kísérlet egy társadalomkeltette lelki probléma egybefogó biológiai, mélylélektani és társadalomtudományi megvilágítására. Ismerteti a női nemiszervek szerkezetét és működését, azokat az alapvető reflexjelenségeket, melyeknek „lelki képviselőjük“ mint szerelmi készenállás és elzárkózás mutatkozik az egyén szerelmi életében. Nyomon követi, hogyan alakulnak át a primitív ösztönrezdületek lelki erotikává és rámutat, mi szerepe van ebben az átalakulásban az aktuális társadalom képviselőjének: a családnak. Végül szociológiai analizisét adja a nemi erkölcs erotika-befolyásoló hatásának, miként él vissza a férfitársadalom a nő biológiai passzivitásával. A kibontakozást olyan társadalmi átalakulásban keresi, amely a nő személyiségének megtartása mellett tekintettel van annak biológiai különbözőségére.

EGMONT COLERUS: AZ EGYSZEREGYTŐL AZ INTEGRALIG
(Franklin Társulat Budapest, 1937.)

Ez az igen hasznos könyv azt a feladatot vállalta, hogy a laikus olvasót bevezesse a matematika világába. A könyv olvasásához nem kell semmilyen szaktudás: aki a számokat ismeri, a legegyszerűbb számtani művelettel, az egyszereggel tisztában van, az már élvezheti Colerus könyvét és vezetése mellett eljuthat a matematika legelvontabb részeihez: a differenciál és integrál számításához. Colerus megértési készsége szinte láthatóvá, kézzelfoghatóvá teszi a sokszor nagyon is elvont matematikai fogalmakat. Megmagyarázza kérdéseit és ezzel könnyűvé, érthetővé teszi a választ. Colerus, a neves regényíró valóban az irodalom eszközeit állítja a tudomány szolgálatába. Saját fáradságos tanulmányai vezették rá arra, hogy milyen eszközökkel teheti könnyebbé hozzá nem értő számára a matematikához vezető utat.

B I R Á L A T O K

ARNOLDOK ÉS SITTINGEREK

Silone nagy regényéről (Kenyér és bor) szólva, leszögeztük: „Az örökkel való emberszolgálat, a testvérelet igazának és lehetőségének keres utat“. A cél: az embertestvériség megvalósítása. Ezt az egyedül igaz humánus tudatot ma a regresszió nemcsak zavarja, de üldözi. A testvérgondolat ma harcban áll az elkülönülés dinamikus programjával. Ennek a programnak rádiói és szónokai vannak, ujságjai és szegénylegényei, mindennél tökéletesebb propagandagépezete és kimeríthetetlen anyagi bázisa. Az emberszolgálatnak ezzel szemben csak ismeretlenjei vannak, csak nehézségei. A harc aránytalan és ez a harc mégis az állig felfegyverzett regresszió egyetlen lidércnyomása. A harc látszatra hiábavaló és tragikusan nevetséges, a németországi ismeretlen, mintha „tankok ellen agyagbombával küzdene“. És ez a senki mégis tankbénító valóság. Willi Bredel új könyve bizonyítja: *Dein unbekannter Bruder*, (Malik London). Az ismeretlen testvér nem más, mint a katakomba-életre kényszerült emberszolgálat. Az ismeretlen testvér pártember, és mégis ezekben a napokban soha senki hozzád közelebb nem állhat. Aki ezt a könyvet elolvassa, a legüldözöttebb testvért köszönti, a legállhatatosabbat. A hajszolt vadat, aki hajszoltságában acéllá kovácsolódott. Bredel koncentrációs táborról szóló regényét *Die Prüfung* címszóval bocsátotta utnak. Ami ott bent az állhatatosság próbája, az kint fokozottan — vizsga. A kinti helyzet kétségbeejtő, a rezignáció tehát természetes következmény. A veszélypontokon nem rezignálni, de tovább dolgozni, a privátélet csábításait összeszorított fogakkal állni: ebben és nem másban áll a vizsga tétje. „Privátélet nélkül az ember gép“ — és a főhős, Arnold, már rég nem él privátéletet. Szerelme magával akarja rántani a nemtörődömségbe: „De hisz az emberek egyáltalán nem akarják. Mi értelme az egésznek? Ne légy örült!“ És mert Arnold nem követi a privátéletbe, otthagyja. Vannak ilyen örültek, mert vannak, akik az emberszolgálat heroizmusában csak örületet látnak. Márai Sándor szerint Ossietzky sem lehet például „teljesen épeszű“. Aki a háború gyújtójában a béke pedagógusa mert lenni, annak „pacifizmusában van valami tébolyodott“. És ezzel Márai szemében a dolog el van intézve. Arnold, a mindennapi élet Ossietzkyje, az ismeretlen „örült“, aki a lehetetlent is megkísérli, hogy a kor leghazugabb politikai tévedését megkontrázza. Pedig a helyzet kétségbeejtő: „A munkások csődöt mondtak és ez a német eredendő bűn. A német polgárság száz év előtt követte el ugyanezen hibát“, érzi, hogy a furor teutonicus, mint a méreg kezd felszívódni a nemzettestbe és szigetelés híján a munkásosztályba: „Az embernek az a benyomása, hogy meg vannak elégedve, hogy büszkék, mert egy „kiválasztott“ nép tagjai lehetnek“ ...a lelkébe beszélik a hiábavalóságot: „Az a néhány állhatatos hiába vérzik el. És a borzasztó az egészben az, hogy a tömeg nem is hallja őket“. Csoda-e, ha itt kitör a kétség: „Sztupid bagázs, igénytelen és korlátolt! Hát ezekért megyünk mi kinzókamrákba? Ezekért vetnek minket utolsó gonosztevőként sötét lyukakba? Ezekért adják legbátrabbjaink életüket?!... De ez egy pillanat, az „örület“ jelentkezik és felel: „Nem, ezekért nem. Hát akkor kiért? Egyedül önmagunkért csak nem? Mindenkiért, tehát értük is... Ezekért is“. Csak az etikai cél tisztasága világíthat így át dolgokat, célokat, embereket. Ezek az Arnoldok és Mar-

tinok az emberiség ismeretlen katonái. Nincs nevük, megfoghatatlanok. Nemcsak a gyűlölet számára, de a szeretet, a szolidaritás gesztusai számára is. Csodálatos könyv, mert egész könyv és így — irodalmi esemény. Bredel valamikor munkás volt és ez ma már nem fontos. Willi Bredel a német írók élcsapatában menetel. A Prüfung ígéret volt, a következő állomás: *Der Spitzel* (uott) mintha csak ennek a mostani nagy műnek lett volna a stílusgyakorlata: a vázlatokból már leonhard-franki formatisztaság izzott. Új könyvében az író a szemlélet tisztaságát műtisztasággá, formaeredmennyé tudta fokozni: regénnyé! Regénnyé, mely hősi eposz romantika nélkül, tetté, mely tisztaság: etikai realizmus. Etikai realizmus, mely azonban a Márai gúnyolta „megszállottság” nélkül nem tudott volna eredményt felmutatni!

„Sztupid bagázs”: ez a kétségbeesés elkülönítő szava. Kegyetlen elvető ítélet! És Bredel regényében ez a káromló ítélet az aktivizált tömegre vonatkozott. Hogy ez a megállapítás mennyire és mily mértékben vonatkozik a vegetáló közöny östömégére, azt Oskar Maria Graf legujabb regényein mérhetjük le: *Bolwieser. Roman eines Ehemannes.* — *Anton Sittinger. Ein satirischer Roman* (Malik, London). A kispolgár egész nyomorultsága és ennek a nyomorultságnak kivédhetetlen tragikuma olyan regénytéma, melyhez csak a legnagyobbak nyulhatnak. Ez az élet szürke, csunya és megfoghatatlan, de ha mesterére talál: eposz lehet belőle. Rettenetes eposz, amit kvaterka és pletyka trágáznak, de a kinyilatkoztatás miértje és mikéntje hőst idézhet és tragédiát bizonyít. És teszi ezt pátosz nélkül, nevetéssel, jóhumorral, egészségesnek látszó kacagás-bőfögéssel. De ez a nevetés tragikus utalás, mely valahol, valakiben kontrapontszerűen sirássá kitődik. A házasság regénye: a házasság tragédiája, de igazi hordozója, a legügyefogyottabb figura, a férj, a „kis pocak”, a „kis kövér”. A többiek valahogy tovább nevetnek. Graf Bolwieserében nincs egy hamis hang, kitalált gesztus vagy lehetetlen helyzet. A regény végeztével Zilahy Lajos egyik könyvére emlékeztem homályosan (*Valamit visz a víz.*) Egymásmellé állítva, ez a Zilahy-mű micsoda patétikus sorsgabalygás, időtlen archaizálás, mesterkéltnövényes szituációból folyó mesterkéltnövényes stílus. Hamis hang fülnek és agynak. Ezek a regénykonstruktőrök Grafhoz mehetnének valóságosság tanulni. Grafban a regényszerűségnek semmi nyoma, de műve: a vaskonstrukció, formaeredmény és így: regény.

Bolwieser: politikamentes regény. A kispolgárt önatmoszférájában fogja meg. Anton Sittinger ugyanezen polgárnak a politikával való kaskasviadala: a közöny prüszkölése és ravaszsága, a regény egy német postafelügyelő zsörtölődő dohogása. Ez a házsártosság a politikai kor következménye és kicsengése nem más, mint a „mi közöm hozzá?”. Mérgező pulyka fuj itt mindenre, de kényszerlojalításában néha a muszájnál is többet csinál. Ez a büntetése: újabb elégedetlenség, önelégedetlenség. Sittinger kezdettől fogva dühösen prüszköl a náci mozgalomra, de mert fél tőle, lenyel mindent, ha pedig gyanuba kevertnek hiszi magát, akkor úgy vágja ki a rezet, hogy az becsületére válna akármelyik SA-legénynek. Hogy utána a macskajajt szenvedje, az már nem változtat a dolgon. Sittinger a kispolgár magasabb hatványa, aki filozófusokat olvas és maga is filozófál: „Mi az ember? Aljas és borzalmas, ha fölényben van, gyáva és csuszó-mászó, ha bajba kerül.” Önarckép, mint a filozófáló hatvány eredménye. Sittinger feje állandóan tele van „veszélyes” gondolatokkal, de létét ez sohse veszélyezteti: befelé önmagába morog el mindent. Állandó félelemben és állandó fölényben él: mást tesz, mint amit gondol. Sohase lehet megfogni. Felesége, a „német nő” ugyanakkor paroxiz-

musban tárulkozik minden felé, ami nacionalizmus. A náciügényekre, feletteseikre Istenként néz: emberek, akik mernek, akik harcolnak. És hiába Sittinger dohogása: „Harcolnak, mert másra alkalmatlanok“, ez az alkalmatlanság legfőbb regressziós erénnyé lényegül, mert a középosztály, mint ellenfelet, csak Sittingereket tenyésztett ki magából. Sittinger látja, hogy ez az uralomra jutott kocsisztempó a kisemberek állandó terrorizálásából élősködik: „A kisembert tönkretenni, ha az nem pariroz“, mint nyugdíjas kint él a bajor vidéken: a parasztok ellenállását, a náciügények elpüffölését ugráló örömben élvezi, — a büntetékép alkalmazott embertelen terrort másokkal együtt elítéli, de amikor a regresszió győzelme teljes, szorongva húzza be fejét: mi lesz, ha valahol valaki kileste hangtalanul is éber gondolatait?! — de a feleség váratlan számlát prezentál: tudta és engedelmé nélkül még 1932-ben beiratta férjét nemzetiszocialista párttagnak! Sittinger beadja a derekát és rezignál, a maga módján még bosszút áll, a március ötödiki választáson akaratlan elfeledkezéssel a bajor néppártra szavaz, de ez sem igaz, semmi sem igaz a tetteiből, a gondolatok már tovább vágatnak és új lehetőséget, új veszedelmet szimatolnak: „Csak aztán meddig fog ez tartani!... Csak tudhám, hogy mi jön utána.“

A kiadó ajánló soraiban ezt írja: aki ezt a regényt olvasta, az a jövőben, mint jellem-jelzőt sokszor fogja mondani: „Ez a legtisztább Sittinger“. Ahogy léteznek George-Grosz-figurák, léteznek majd ezentul Sittinger figurák, ime hiteles portréjük: „A Sittinger-szerű emberek ezrével található minden országban. Számuk milliányi. Egy pusztuló réteg minden okossága és ravaszsága, minden hitetlensége és nyomorultsága bennük egyesül. Van idő, amikor nevük 'te' és 'én'. De épp ezért senki sem akarja elhinni, hogy közéjük tartozik. Ez szégyen lenne, így azonban megvetően lemosolyoghatja őket. Nem tudja, hogy ezzel csak önmagát veti meg. Ártatlanoknak látszanak és mérgező egoizmusuk a jóra való embert vetíti. Ők a legesetlenebb és legdestruálóbbról nihilisták a nap alatt, ha az ember a jót akarja, akkor számolni kell velük, csak nem szabad azt az örültséget feltételezni róluk, mintha felhasználhatók lennének. Ők mégcsak a vajdó jelent sem jelenthetik, csak a multat és épp azért ők a megközelíthetetlen sirásói minden igazságos életrendnek“. Kegyetlen ítélet: kegyetlen valóság. A Sittingerek száma milliányi és sokszor per-te vagy velük. O. M. Graf idejében vázolta fel kórképüket. És ez a kórkép a Harmadik Birodalom valósága. A semmi alapja, mint rettenetes valóság. Ingotag alap: Sittinger-alap. De a Sittingerek milliónyian vannak és az Arnoldok — ismeretlenül is kevesen. Kétségbeejtő biztatás! (Fábray Zoltán).

PARASZTSÁGUNK ÉLETE.* Ortutay Gyula a falukutatók sorából első sorban tudományos felkészültségével emelkedik ki. Sokan csak a divatnak hódolva írják „szociográfiai“ munkáikat, mások pusztán irodalmi-érzelmi hatásra törekedve, sokszor minden komolyabb szakismeret nélkül fognak a népi helyzet ismertetéséhez. Mindenesetre tény, hogy a szociográfiai hullám, minden dilettantizmus és minden szentimentalizmus mellett halaszthatatlan kérdéseket vetett a magyar közélet felszínére. A szociográfiai irány túllépte az irodalom határait, közéleti jelentőségre tett szert...

Mint minden divat, a falukutatás divatja is csak addig lehet hasznos,

*Ortutay Gyula: Parasztságunk élete. Officina képeskönyvek sorozata. Budapest, 1937.

míg megtartja mértékét. A mértéktartás és fegyelem egyik óra Ortutay Gyula, a fiatal etnológus, aki mesegyűjtő utjain bejárta Magyarország legjellegzetesebben „paraszti“ vidékeit, tehát megfelelő gyakorlati tapasztalattal rendelkezik; másrészt tájékozott a népismeret tudományának külföldi irodalmában, módszertanában. Nem a riporter ötletszerűségével járja a falvakat, hanem a tudós tervszerűségével.

Az *Officina* kis képeskönyve bevezető tanulmányában Ortutay a paraszti lét lényegét kívánta felvázolni. „Paraszti lét lényege“ alatt szerzőnk azokat az élettörvényeket érti, amelyek a parasztság létét kollektív és egyénileg megszabják s melyek a különböző történelmi alakulások, települési helyek, vidékek megett a parasztság életének sajátosan paraszti mivoltát jelentik. Egyik legfontosabb meghatározója a parasztéletnek: a természettel szemben elfoglalt életmagatartás. Ortutay szerint ez a magatartás a XIX. századig teljesen *rezignált*. Sztatikus, természetbeolvadó állást foglalt el a parasztság és a természet alakítására, meghódítására nem igen törekedett. Ez az aláztos, kiszolgáltatott magatartás természetesen a paraszti élet minden megnyilvánulására rányomta bélyegét. A természettel szemben elfoglalt magatartás a XIX. század folyamán kezd változni és dinamikusabbá válni, amikor fellép a természetalakítás irányzata intenzívebb lesz a gazdálkodás s a *Tessedik Sámuel*-féle tudatos „műves gazdálkoás“ kezd előtérbe jutni: a mennyiségi szempontot háttérbe szorítja a minőségi. A természetgazdasági létforma megváltozásával persze az egész parasztélet változást szenved, mert ahogyan a sztatikus természetszolgátság az élet minden ágára ránehezedett, úgy a természettel szemben elfoglalt újabb, alakító jellegű, dinamikus magatartás is magával hozta az egész paraszti lét változását. A belterjes gazdálkodás eredményei nem maradtak el: a Duna-Tisza közén kialakult egy gyarapodó zsiros parasztság, Makó környékén megjelenik a polgárosuló, de öntudatos „hagymás-paraszt“ típusa. A régi jobbágyi természet-szemlélet azonban nem tűnt el, egyes helyeken még mindig uralkodó, máshol a polgári szemlélettel keveredve él.

Mint látjuk, Ortutay a természetgazdasági viszonyokból magyarázza a paraszti élet rendjét és a parasztság kollektív tudatának kialakulását. Matriális alaposságát csak helyeselhetjük, viszont kár, hogy osztályozó szempontja nem elég tiszta. Nem hangsúlyozza ki, hogy honnan származik a természettel szembeni állásfoglalás megváltozása, hogy honnan jön ez a rendszerében olyan döntő „forradalom“. Nem vág szorosán írásának keretébe, de rámutathatott volna arra, hogy a tőkésrend mezőgazdasági terjeszkedése az a forradalmosító tény, amely megváltoztatja a hűbéri időkbeli sztatikus parasztéletet.

Hogy a magyar paraszt sokáig megmaradt a külterjes gazdálkodásnál, azt azzal magyarázza, hogy passzív volt a természetszemlélete. A természettel szembeni passzivitást azonban — ne feledjük — a feudális gazdasági rend határozta meg. A gazdálkodási forma megváltozásának tehát nem a szemlélet, hanem a termelési rend megváltozásában az eredete.

A régi jobbágymagatartást nagyon érdekesen jellemzi. Az osztálytudat alapján a „jobbágyparaszti“ réteg mindent a kötöttségek szemszögéből néz, így nincsen nemzeti perspektívája sem. (Joga nincs, csak kötelessége — mondták valaha kevésbé tudományosan, de ugyancsak találcán!) „Szüksős életterük mindenfelől körülhatárolt — írja — fölöttük az Isten, a földesúr, a bérlő, az állam, a hatalom bonyolult és át sem tekinthető aparátusaival, körülöttük a határok, a más földjének határai s a határokat át nem törhetni semmikép, munkájukat megszabják akaratauk fölötti hatalmak és adottságok.“ A jobbágyparaszt életsorsából követke-

zik a másik osztálytudati típus a lázadó paraszt. „A parasztság jobbágyi és lázadó magatartása nemcsak mint ellentétpár függenek össze, hanem a jobbágyi helyzetből szervesen következik a lázadás magatartása“ — jegyzi meg helyes dialektikával. A lázadó magatartása lehet végső menekvés a nyomorból, lehet rövid indulatkitörés, lehet makacs küzdelem. Sokszor a jobbágyi látszat lázadó lelkületet takar. A jobbágyi alázat és a lázadó magatartás „egyetlen léthelyzet két arca“. A lázadó típus a fejlődés erjesztője. A Dózsa-hagyományok ápolója.

A harmadik típus — Ortutay szerint — a polgárosuló paraszt. Ez a réteg, amely még a tőkésrend hőskorában kezdett vagyonosodni, a jó gazdák, az úrhatnám parasztok rétege. „Az „urí“ életformának a mágiája (annyira sajátos magyar társadalmi mozgásirány) társadalmi értékére ébredt, módosabb parasztságunk csoportjaira különbözőképpen hatott“ — írja. Egyesek gyermekeiket nevelik úrnak, mások speciális, félig polgári, félig paraszti életformát alakítanak ki. A harmadik forma: az egyke. Az egykések „megmaradnak a paraszti lét törvényei“ mellett, de „a földet, a vagyont épp az egykével integrálják“.

Az egymásfölé helyezkedő paraszti osztályokról is igen értékes megállapításokat tesz szerzőnk, melyek Veres Péter elemzéseivel kapcsolódva megadják az alapot a további kutatáshoz. Tanulságos az a rész, melyben a paraszti élet öntörvényeit elemzi, azaz azokat a konvenciókat, amelyek az osztályhelyzeten belül szigorú, szertartásos ridegséggel megszabják a parasztegyedek életét születésüktől kezdve halálukig, úgyszólván minden mozdulatukat. Ez a régi, zárt rend persze ma bomlóban. A paraszti kultúra alkotásait sokan csodálták, állapítja meg Ortutay, „de kevesen csodálták az életet, amely sorsa ellenére maga fölé emelte ezeket az alkotásokat. Pedig a nagyobb csoda ez“ — teszi hozzá. A költői és meseanyag őrzője a szegényparasztság. Ez társadalmilag érthető, mert a vagyonosodás egyben a naiv hiedelemvilágot is lerombolja. Érdekes megállapítása, hogy a paraszti mesék szociális alapja: a társadalmi *felfelé* sóvárgás.

A régi parasztudat jellemzője a primitív szemléleti totalitás, vagyis a régi paraszti gondolkodás hasonló a *Lévy-Bruhl* vad népecskéinek gondolatvilágához: hiányzik belőle a logika, elmosódott fogalmakban gondolkodik, a valóság és képzelet misztikusan összekeveredik. Nagyon helyesen mutat rá Ortutay erre a tényre, hiszen enélkül a paraszti tudat, a népköltészet, a mesék világa egyáltalán nem érthető. Mi a mi logikai kategóriáinkkal, hiába közeledünk ehhez a hiedelemvilághoz, a két gondolatbirodalom olyan ellenségesen áll szemben egymással, mint maga a két társadalmi valóság. Még mindig vár azonban valakire az a feladat, hogy megmutssa a primitív gondolkodás társadalmi kialakulását s bizonyítsa azt a feltételezhető tény, hogy ez a szemlélet bizonyos primitív dialektika, amely a tézist és antitézist egybeolvasztja ugyan (pl. csoda és valóság), de a szintetikus feloldás csak a logikántúli, kollektív társadalmon nyugvó fejlett dialektikus gondolkodás műve lesz.

Ortutay felhívja még figyelmünket a paraszti szemlélet primitív totalitásának függőleges megnyilvánulására: a történetietlenségre. Az emberiség tudatalattijának újrafölbukkanása vehető észre a mesevilágban és babonákban. Az időfogalom hiánya persze nem jelenti azt, hogy a parasztságnak nincs emlékezete, nincsenek hagyományai. Nagyonis vannak, de mindezek összeolvadnak a jelennel, mintahogy a nemlétező egybefolyik a léttel. Az új történelmi helyzet persze kialakítja az időtudatot is.

Ortutay utolsó megjegyzése a paraszti művészetet illeti. Megállapítja, hogy amint a paraszti életet a közösségi törvény szabta meg, ugyanúgy a kollektív formularendszer őrizte meg a paraszti alkotásokat. Ez a formula, noha simulékony és hajlítható, változatlan, összekötő kapocs az egyén és a közösség között s a szóttesek, bútordiszítések, versek, mesék formulamedrében elnyelődik minden egyéni stílusújítás. A formula tehát a kollektív művészi alkotás eszköze, amelyet a népművészet hanyatlása és az egyéni művészi kiállás rögtön félredob.

Láthatjuk, Ortutay fejtegetései, ha csupán az alapproblémák fölvetését tartalmazzák is, tudományos jelentőségűek. Ezt az utat kellene a további kutatásnak is követnie. Az Ortutay megjelölte út komoly munkához vezethet.

A kis könyv másik részét Müller Miklós fényképei töltik ki. Sajnos, a képek nem kapcsolódnak eléggé a tanulmánnyal, pedig milyen üdítő újítás lett volna, ha Ortutay mély elemzéseit megfelelően hangolt képek kísérik. Kétségtelenül: Müller kitűnő fényképész, de még küzd az idegenforgalmi reklámfotográfia parasztábrázoló sematizálásával és saját forrongó stílusával. Reméljük ő lesz a győztes. Az Aratómunkás, a Cséplőmunkás, a Rakodómunkás, a Holászó proletárparaszt és a Kubikusok c. képein sikeresen fogja meg a tárgyát. A Nógrádi nagygazda című képe is említésreméltó. Kár, hogy tömegképek nincsenek. (Bajomi Endre)

I VAN CANKAR KÉT ELBESZÉLÉSE.* Jogosan állapítja meg a fordító, hogy Ivan Cankarra méltón büszke maroknyi, de magas kulturájú népe a szlovénség. Nemcsak a szlovén irodalom legnagyobb elbeszélőjének, de az egyetemes szláv irodalom egyik legklasszikusabb képviselőjének is tartja Pável Ivan Cankart. Az író zsenijének lenyűgöző hatása kétségtelen, mégis kissé túlzottnak látjuk a fordító optimizmusát, aki Cankar olvasása közben „nagy megnyugvással gondol arra, hogy az európai népek és kulturák sorsát végeredményben mégsem a fegyverek fogják elintézni, hanem a legjobbak messiási szeretetéből táplálkozó kölcsönös megértés.“

Minden rokonszenvünk az íróé: igaz emberségével, melegségével, szatirikus alaphangjával mi is egyetértünk. A szlovén álmodozás minket is megejt, sőt azt is aláírjuk: „boldog a nemzedék, amely ilyen csodálatos, szinte bibliai erejű íráson keresztül kap oktatást az isteni igazság és felebaráti szeretet lényegéről.“

Jernej szolgalegény lelkében csakugyan messiási a szeretet. Negyven évig verejtékezik, hogy a Szitárék földjét termékennyé tegye, házukat felépítse, vagyonukat növelje és mikor az öreg Szitár halála után fia kegyetlenül kiűzi, Jernej, az öreg szolgalegény nem gondol bosszúra, nem haragszik kegyetlen urára, senkire sem haragszik, csak keresi, véres-halálos komolysággal keresi a maga igazságát. Ez az igazságkereső ut minden lépésében drámai erők feszültségétől izgalmas. Ezen az uton tanulja meg Jernej, hogy az igazságot és törvényt nem a szolgának találták ki. Ne papolj igazságról és törvényről — mondja neki a felforrt tyant bíró. — Igazság és törvény! Mit jelentenek ezek a szavak? Mi köze van hozzájuk?... Jernej keresi az igazság jelentését, keresi a gyermekek lelkében, akik kinevetik, a bíráknál, akik tolvajok közé csukják, a császárnál, akinek bérencei eltoloncoltatják, a papnál, aki nem tud neki megfelelni a kérdésre: Van-e igazság Istennél vagy nincs? Megfelelni

* Ivan Cankar: Jernej szolgalegény és az ő igazsága. Mihaszna Markó és Mátyás király. Fordította Pável Agoston. Nyugat. 1937.

nem tud, de mint istentelent úzi el magától Jernejt... „S akkor Szitárék házának tetején váratlanul megjelent a vöröskakas és keskeny piros, lángnyelvek lobbantak magasan az égre. A ház után kigyulladt a hombár, az istálló, a pajta és mind a két kazal...“ S mikor az emberek körüliálták a féktelen lángtengert s észrevették a nyurga Jernejt kormos kezekkel és megpörkölt hajjal, parázsló fahasábokkal fütötték őt agyon... Így végződött Jernej szolgaleány szomorú története Betajnovában. Isten könyörüljön rajta és az ő biráin és minden bűnös emberen!”

Az írás csakugyan csodálatos és bibliai erejű, de a társadalmi fejlődésben mily messze van még az írók messiási lángolásától a kölcsönös megértés!

A *Mihászna Markó és Mátyás király* remekbe faragott elbeszélése is sajátos tükörképe a délszláv álmodozásnak. Szóltassuk meg a fordítót: „Hőse Markó nem mindenben képviseli fajtáját, de az évezredek szlovén álmodozásnak, réveteg, szakadatlan és céltalan tovavágyódásnak, igazságot sóvárgó nyugtalanságnak páratlanul mesteri és jellegzetes rajzát találjuk alakjaiban s én, aki Markó családjából születtem fordítás közben is nem egyszer zakatoló ujjongó-busongó szívvvel ismertem benne legközelebbi és legkedvesebb atyámfiára“. A kósza utkeresés gyönyöreiről-gyötrelmeiről, a középkori parasztlázadások örvényes lelkiségéről s az anyaföld mítikus vonzócerejéről ad pompás képeket az állhatatlan Markó csodálatos története, aki a maga és népe nevében keresi Mátyás királyt, kinek a boldog korát vetíti a múltba és jövőbe. Az ő korát áhítozzák, mikor megsemmisítik a népet fosztogató Ali basát:

„— A részünkért jöttünk. Te eltékozoltad, eldaráldoztad a tiédet. Ami megmaradt, a miénk. Egészen az ujjadon ragyogó jeggyűrűig. A mi kunyhóink, a mi szántóink, a mi rétjeink, a mi erdőink. Te bevégezted.

Semmit sem hallott, semmit sem érzett. Azt sem érezte, hogy hirtelen vörös lék nyílt homlokán és sűrű vére lassan patakzott szemei mögé az arcán lefelé. A gőgös gonosz vigyor ráfagyott...”

Igen: ez a könyv is azon kevés és ritka művek közé tartozik, melyek egyengetik az utat, ahhoz az időhöz, amelyben a kisemmizettek elmennek a maguk részéért. A könyvet Pével Ágoston fordította jóízű magyarsággal és ő irt hozzá jótájékoztató bevezetést. (*Rab Imre*)

REMENYIK ZSIGMOND ÚJ KÖNYVE, a *Téli Gondok* (*Pantheon* kiadás) ott folytatódik, ahol előbbi elmélkedő kötetét, a *Nagytakarítást* abbahagyta: a kételkedésnél, ami jelek szerint végső magatartása az írónak a világgal, az emberrel és minden társadalommal szemben, mert hiszen az a társadalom, amely felé álmai egy-egy résén keresztül bekukkant és amelynek képe Platon óta csak az utópistáknak tárulkozott fel, az emberi jóság, az ingathatatlan igazság és szabadság társadalma, emberileg belátható időn belül nem is valósul meg. De míg a *Nagytakarítás*-ban Remenyik egy generális szemétdomb fölött mutatta be a szellem kötél-táncát, ebben a kötetében már egy osztályozott és rendszerezett, szerves világban takarítgat olthatlan purifikátori hevületével. A korábbi köteteiből sokszor majdnem cinikusan kirajzolódó anarchikus, remenyiki szellem nyilván legsikerültebb és eddig legsikeresebb munkáján, a *Bűntudaton* keresztül, nemcsak társadalmi, de szellemi gyökereihez is leért s amíg a *Bűntudat* Remenyik Zsigmondnál egy sajátos és soha meg nem szólaltatott társadalmi réteg freskójává szélesült, a *Téli Gondok* elmélkedései és bölcselő önmarcangolása a mai magyar urbánus szellem görbetükréből sugárzódnak az olvasó felé.

Remenyik Zsigmond vallja bár önönmagát az európai haza gyermekének, ki mégis hazátlannak érzi magát e földrészt legjobb fiainak társaságában, kozmopolitizmusán félreérthetetlenül átsüti szűkebb hazájának, a magyar város szellemi emberének elfonyadt társadalmi környezete, — egy a végső dermedés havától borított és a pusztulás szelétől felkavart táj, minek számára az író csak végtelen szomorúság, a gyilkos gúny és a megvető gyalázkodás szavait találja. A gazdasági és társadalmi végpusztulás felett lebegő szellemi oszlás leírására azonban kétségtelenül pontosabb fogalmazást talál az írói fejlődés teljében elmélyülő nyelvezet, a hurokvonalban felépített terjedelmes mondatok kiforrottabb zamattal kínálkoznak és a kifejezés, a szó helyzeti tehát költői értéke összehasonlíthatatlanul találóbb, mint a Büntudat előtti munkákban. A kor változásait szenvedélyesen élő író, aki korát az elképzelt leggyűlöletesebben megveti, egy jobb és emberibb kor utáni vágyakozásában nem térhet ki a valóságnak és a mindennapnak e munkája oldalain vázolt zavarai elől, amelyek ellentmondásoktól telten betöltik kor-évszakunk hulló telét. A rendezgetés közben, mindjárt az elején két olyan fogalomra botlik Remenyik, amelyek a Büntudatig nem szerepeltek szótárában: nép és haza. Amit tehát ifjúságról, háborús rémületről, irodalomról, hitről és a pogány örületek feltámadásáról, az írók magatartásáról, a jövőtől való félelemről és ezzel kapcsolatban önmagáról mond, nem független ama néptől, helyzetétől és kilátásaitól, valamint attól a hazától, melyről maga is vallja, hogy most volt találkozása vele. Remenyik a Téli gondok körüli kirándulásán, nyilván legrokonabb partnereivel, a felvilágosodás mestereivel társalog, de míg azok korunk hajnalán az emberi természet alapvető jóságába vetett hittel elmélkedtek egyénről és társadalomról, Remenyik, mintegy a történelmi fejlődés menetét igazolandó, e kor hunytán a gonoszságot teszi meg az emberi természet alapjául s ez ad neki jogcímet a tragikus bukás fölötti gunyolódásra, válogatott, de izes szidamakra, kiméltlen és kegyetlen ostorozásra s ez a szemlélet gátolja egyben abban is, hogy a hullások közt egy születő új korszak körvonalait is meglássa. Remenyik szereti önönmagát és olvasóját is megdömpni, mint a jó film vagy az izgalmas szindarab s ebben is korának írója. Katasztrófa érzését délies temperamentummal tudja élénk robbantani és biztos vezetőként kalauzol gondolkodása szenvedélyes fordulatai között: pamflettista a javából. Ugy érzem külön kell megemlékezni a Téli Gondok utolsó fejezetéről, erről az abszolút költői négy oldalról, mely Remenyik új írásai közül is kivilágít. Érzésem szerint, ha Remenyik új könyvét nem pamflettnak írja meg, hanem ennek a négy oldalnak lírai atmoszférájába olvasztja bele új munkája vivódó szellemét, az utolsó esztendőik egyik legszebb európai könyve kerül ki tolla alól. (*Méltusz József*)

MOLNAR AKOS: A HITEHAGYOTT. (Tábor-kiadás, Bpest, 1937.) A szerző új történelmi regényéről írván, elsősorban *Laczkó Géza* kitűnő tanulmányának (*Nyugat*, okt. szám) egy-két oly állításával kell vitába szállnom, amely semmiképp sem hagyható figyelmen kívül ilyfajta művek megítélésékor. Azt írja, ugyanis többek között: „Történelmi regény tulajdonképpen nincs“ s hogy ilyenformán: „nincs is fejlődése...“ Ezzel szemben talán elég, ha itt pusztán arra utalok, hogy *Laczkó Géza* etekintetben ellentmond önönmagának. Hiszen fejtegetései során maga is vallja: „Az igazi történelmi regényíró *komoly tudós* és nagyvonalú művész legyen egyszemélyben.“

Márpedig ez nyilvánvalóan olyan követelmény, amely nem vonatkozhatik minden regényíróra; épp azt bizonyítja, hogy a történelmi regény-

írásnak külön törvényei és előfeltételei vannak. Mert, ha igaz is, hogy Flaubert kétezer kötet forrásmunkát olvasott el a *Bouvard és Pécuchet* megalkotása kedvéért, azért mégsem kétséges, hogy pl. *Malraux: Hódítók* című regénye is lehet jó regény, sőt remekmű. Viszont a történelmi regény írójától ma már minden esetben megkívánható az alapos fölkészültség, a „történelmi felelősségérzet.“

Igy hát a történelmi regény alighanem mégis joggal tekinthető sajátos regényfajtának (nempedig helytelen „skatulyázás“ eredményének), amely természetesen nem maradt el sem a művészet, sem a társadalmi tudat-fejlődés iramától. Ezért látom szükségszerűnek, hogy napjainkban támad erős verseny a történelmi regényírás terén burjánzó dilettantizmussal szemben. (Gergely, Kodolányi, Molnár Akos). Régebben viszont divat volt egyszerűen az aktuális problémák elől való megfutamodónak bélyegezni épp a haladószellemű s nagy tudású író, ha történelmi tárgyat választott.

Molnár Akos érdeklődése a modern élet lélektani problémáitól fordult a régmúlt felé s hogy ezt mennyire nem a menekülésvágy idézte fel nála, arranézve nagyon jellemző, hogy legelőször a szociális kérdés ragadta meg képzeletét. Első történelmi regénye a *Császár dajkája*, Varga Katalinról szól. Ez a műve nagyvonalúbb s tán jelentősebb is, mint legújabb regénye: a *Hitehagyott*; ám azért, ez is valósággal dokumentálón fényeti föl rendre a szerző történelmi-regényírói kvalitásait.

Műve három, a kor tényeiből kiformált alaptételen épül. a) Snéor, zsidó, a későbbi Szerencsés (Fortunátus) Imre, kikeresztelkedése után kincstárnokká válván, nem „faji“, nem is egyéni tulajdonságai folytán lesz korrupció és kártékony, hanem az adott társadalmi viszonyok teszik azzá. Hiszen az annyira áhitott új környezete (az ország vezető rétege) se különb, se tisztább s ha nem hasonulna öhozzájuk, megfojtának már a kezdet kezdetén. Hazug tehát a vád, hogy már akkor is a zsidók tették tönkre az országot... b) Érzékeltetni akarván az ország igazi állapotát, láttatja a belső viszálykodást és a megbontottságot; az elgyöngült királyi hatalom tehetelenségét, a nemesség kapzsiságát, az elmérgesedett osztályellentéteket. Nem hűny szemét az elnyomott jobbágyság sorsa és lázadásának tragikus körülményei előtt sem, noha csak a háttér aláfestéséül szolgáló izgalmas mozzanatok. A nagyobb arányok hiánya itt érezhető leginkább, — bizonyára a kiadói korlátozás következtében. A tétel azonban így is félreérthetetlenül kicseng, ha sehol nincs is kimondva: a magyar nép jövője szempontjából a gyökeres társadalmi megújulás elengedhetetlen. c) Szerencsés Imre átalakulásában nagy szerepe van egy keresztény nő iránti szerelmének. A benne rejlő képességek fölszínre törnek, s hősiünk lassan egészen hasonlatossá válik uri barátaihoz, viselkedésben, külsőben egyaránt. Ám hiába követ el minden tőle telhetőt a teljes beilleszkedés elérése végett; fiai és jósokáig az egész ghetto szemében áruló ugyan, de új környezetének megítélése szerint, mégis csak zsidó marad. Keserű a tétel: zsidó, vállalnod kellett a ghettót, a sárga foltot, a hóhérvökönyt, akár tetszett, akár nem.

Vajjon rejtett-e mindebbe az író némi tanulságot a jelenkor problémáira nézve?... Bizonyára, — jóllehet túlzott hevességgel is tiltakozik e feltevés ellen könyve utószavában. De a tárgya rendkívül kényes is, mert napjainkban kikerülhetetlenül nagy politikai jelentősége van. Épp ezért Molnár Akos egyik legfőbb érdemét abban látjuk, hogy mindvégig izléses s gondosan kerül minden ríktó szint és bántó élt. A tanulság amugyis a mű teljességéből fakad.

Molnár Akos stílusa erőteljes, hajlékony, sűrűn telítve lírai vonzás-

sal s részben az is a stílus javára szól, hogy valamiképpen az egész mű sugározza a kulturáltságot. Megelevenítő és emberábrázoló ereje megszabott keretben is érvényesül. (*Geréb Sándor*)

SZÁDVÁRI ZOLTAN: ÖLELKEZÉS. Mélylélektani regénynek gondolná az ember ezt az írást, ha nem bocsátana minduntalan állábakat különböző témák és extatikus elmélkedések felé. Amennyire kivehettük, van egy alaptémája, helyesebben alaptétele: minden férfinak és nőnek megvan a tökéletes nemi társa, harmonikus testi-lelki kiegészítője, csupán meg kell találnia. Minden gyönyör és érzelem, amit nem arra a „valakire” pazarol, fanyar az átélés pillanatában és kellemetlen emlék a múltban. A regény körülbelül azt tárgyalja, hogyan talál két „valaki” egymásra. Az egymásratalálás az u. n. mélylélektan síkján játszódik le és Joyce-i fogással egy félnap lelki történetének a keretébe illeszkedik. Az író először a „nő” lelki szövevényeiben bolyong, a hagyományos szexuális nevelés nyomasztó légkörét méri, s keresi a céltalan, mert nem az „igazira” irányult szerelmi próbák fájdalmas nyomait, azután minden különösebb átmenet nélkül áttér a „férfi” lelki életébe, s körülbelül ugyanazokat az erotikus élményeket deklinálja, mint az előbb, csak hogy ezuttal himnemben. Egy mozielőadáson a két öntudatlanul is egymást kereső lélek összetalálkozik és viszonyt sző.

A téma figyelemreméltó, a két szereplőnek a mélylélektani síkon való érintkezése ujszerű és sok hálás belső bonyodalomra nyújt alkalmat, sajnos, az író nem látja eléggé tisztán saját témája vezérfonalát, minduntalan elveszti, összebonyolítja egyéb fonalakkal, amelyek versenytáruknak szegődnek és semlegesítik. Az eredmény valami szürrealista zagyvaság, amelyet nem könnyű elemezni, mert szexuálfelvilágosító dörömbölések, feminista szónoklatok, értelmetlenségig extatikus szólások és groteszk ötletek üldözik és marják dühös Erinnisek módjára a szerencsétlen csillagzat alatt született témát. Mindezek tetejébe az alaptéma még valami homályos ikertémával is terhes, amit úgy hord magában, mint a torzszülött magzat fejletlen ikertestvérét: a lapok között minduntalan valami megkezdett és újra meg újra félbehagyott pacifista regény foszlányai ötlenek fel, háború, fegyver, ágyú, repülőraj, békesikoly, gáztámadás — mindez az álom, a lázas vízió, a mániás ragaszkodás zürzavarában. A háború és a gáz valahogy alaktalanul lesben áll és amikor a két egymásratalált lélek összeforr az „erdő” magányában — Szádvárinál minden valami fogalomyszerű elvontságban lebeg, „nő”, „férfi”, „erdő” — megsemmisíti őket.

Baj van az író pszichológiai érzékével is. A tudattalan lelki folyamatnak is van bizonyos törvényszerűsége, amit az író intuitive vagy belső tapasztalatból ismer. Az emlékek olyanok, mint valami szellemek, amelyek csak a varázsígére jelentkeznek. A lélektani folyóregényben, melynek szövege a pillanat és az emlékezet spontán kapcsolódása útján jó létre, nincs fontosabb probléma, mint azoknak az élményeknek a megválogatása, amelyek spontánul fellendítik a hőst az emlékezetbe vagy a múlt hangulatába. „Léptei ütemes kopogásáról eszébe jut most valaki — írja Szádvári — Egy-kettő... egy-kettő... jobb-bal... jobb-bal... kip-kop... kip-kop... Kis odasimulás, kezdődő édes láz”. — A kapcsolás hamis: minél gépiesebb és megszokottabb valamely tény, annál alkalmatlanabb a múlt emlékeinek vagy hangulatainak a felidézésére. Amikor Proust Mme de Guermantes palotájában, a Porte-cochère követén, az önkénytelen emlékezés jóvoltából pillanatra visszakapja Velenében töltött napjai hangulatát, nem lépteit okolja, hanem azt a véletlent,

hogy a kövezet egyik kockája jobban ki volt kopva, mint a többi, s ez az egyenetlenül kikökkentette a járás gépies megszokottságából — az ilyen kikökkentő, a pillanat automatizmusát átütő véletleneknek van meg az a virtusuk, hogy tudatunkat az emlékezettel kapcsolják; a zavartalan menetű, gépies mozgás vagy egyéb cselekedet, Szádvári esetében a „léptek ütemes kopogása“ (még az „ütemes“-sel is jelzi, hogy mi sem zavarta a járás automatizmusát!) aligha alkalmas körülmény. Ilyen hamis kapcsolatok, amelyek aztán egész fejezeteket tesznek hamisakká, sajnos hemzsegek Szádvári regényében.

Szádvári Zoltán nagyon tehetséges, de úgy érzem, még nagyon fiatal író. Iránytű nélkül vergődik Joyce, Proust, Lawrence és a szürrealisták között. Könyve mindenképpen koraszülött. (Szenczei László)

ORMOS IVAN: ALLJ! KI VAGY? Regény a kisebbségi regényeknek abból, amit elolvasás után gyanakodva hárit el az olvasó. Szerző ugyanis egyáltalán nem számol kisebbségi életünk adottságaival s elkerüli figyelmét, hogy ez a sors körülményeink között életben és műben egyaránt kötelez. Kötelez elsősorban arra, hogy a dolgokat, jelenségeket és eseményeket úgy lássuk, amint azok valóban vannak, másrészt, hogy végső konkluzióink a délibábokon jóval innen ugyan, de az utat próbálják megjelölni, melyen haladnunk kell, ha nem akarunk magunkba roskadva lehullani.

Gálfi, Ormos hőse sajnos egyetlen tétével, egyetlen őszintén és megfontoltan kimondott szavával sem érzékelteti ezt az élni akarást. Már pedig, ha a negyvenmillió európai kisebbségek nem eleven bástyái, nem szinte mindenek ellenére élő és ható kovászai egy eljövendő demokráciának és egyetemes emberiségnek, akkor mindezek üres, tartalmukat vesztett szavak, közönséges fantazmagóriák. S éppen mert az *Allj! Ki vagy?* hőse még mint negáció sem kisebbségi regényhős, nem kisebbségi regény a mű sem, melyet róla irtak. Talajátvesztettsége masterkélt és tulontul generális, kapkodása, erőtlensége és állhatatlansága még egyéni szempontból sem meggyőző, nemhogy egy közösségi sorsot szimbolizáló történet síkján.

Bizonyos s ezt a regény még igazabbá teszi, hogy a kisebbségi élet megelevenítésével emberileg és művészileg számottevőt alkotni sokkal nehezebb, mint, mondjuk jó történeti regényt írni. Oly sok figyelemreméltó körülmény, a kisebbségi életnek annyi valóban emberi nekirugaszkodása, hősiessége és szépsége zajlik körülöttünk, hogy felfokozzák igényeinket a művészi teljesítmények iránt. Am írjon az író Mátyás királyról vagy Blandrata Györgyről regényt, aki azonban a kisebbségi életet választja légkörül, attól közönséges emberi gyengeségek többé-kevésbé művészi feldolgozásánál, mesénél és bonyodalomnál jóval többet várunk, sőt csak azt várjuk, ami túl van ezen.

Gálfi Miklós élete egy percig sem a mi életünk. A lecsúszott és viselkedésben a strici köreit suroló, tévelygő félművelt-intellektuel erőtlenségű színekkel megrajzolt, szánalmas, de nemzetközi alakját sosem érezzük közel magunkhoz, mindhiába járkál a Béga partján s kilincsel román nevű uraknál munkaalkalom végett. Típus-nemzetközisége pedig annál elszomorítóbb számunkra, mert szigorúan magyarnak tekinti magát, a határon túl kolbászból font kerítéseket gyanító naiv ember nosztalgiájával. S érezzük: ez a magatartása kifejezett tagadása kisebbségi voltának, amit környezet és sallangok hasztalan kísérelnek meg bizonyítani. A regény egyébként Gálfi Miklós életének rövid szakaszát adja, az Orient könyvelői asztalától való kikerülésétől, a román-magyar határon bekö-

vetkező és aligha tragikus haláláig. Ami közben történik vele a gerinctelen átlagember annyira sablonos tragédiácskája, hogy már nem is regénytéma. Szellemi inségmunkálatok során statisztikai adatokat gyűjt, aminek következtében régebbi társasága, aféle „vidéki aranyifjuság” kiközösíti. Majd üzletszerűen kártyázni kezd, becsületére válják, nem hamisan. A pafon, amit ebből kifolyólag mégis „bevételez” csak azért van, mert veszít és végül nem tud fizetni. Nőügyekben szinte kontrasztszerűen indiai maharadzsákra, vagy zsiroserszényű marhakupecekre emlékeztet, akiknek eszüket vesztve fekszenek le a különböző nők. Végül az intellektuális munkanélküliek klubjában Szalaival, a kommunistával hozza össze sorsa, kitől könyveket kap, hogy azokból a dialektikus materializmust „megtanulja”. Eközben kétségbeesetten, de ellenszenvesen hadakozik rojtosodó nadrágjával és szotyogó cipőjével a látszatért. Erre most annál nagyobb a szükség, mert a láthatáron új nő tűnt fel, pesti „dolgozó nő”, egyébként a második, aki a regény folyamán nem bocsátja a hős rendelkezésére magát. Kissé suta, rezervációs szerelem fejlődik ki, de a nőnek el kell utaznia, hogy pár nap múlva levében hívja Gálfit Pestre, ahol kitűnő könyvelői állás vár rá. Ezalatt azonban egy Szalaitól megőrzés végett átvett, röpiratokat tartalmazó csomag miatt a rendőrség őrizetbe veszi és bebörtönzi. A hősnek egy előbbi monológja után, melyben új szerelmére és kilátásaira való tekintettel a materialista dialektika partjairól való végleges visszavonulását jelenti be s szinte ujjongva szabadítja fel magát, nehogy becsületes munkása legyen egy jobb társadalomnak — börtönbe jutása semmi részvétet nem kelt. Utódéseiben a kisebbségi élet moral insanity-jévé lett ember magatartása itt sem nem meggyőző, sem nem valóságos, de szerző nem tud mihez kezdeni vele.

A magyar kémiszolgálat egyik ugyanabban a börtönben levő tisztje segítségével megszökik, hogy könyvelői állását még idejében elfogathassa, de mielőtt a határon átjuthatna egy határőr-golyó megöli.

Az olvasó érzi, hogy a hős nem szolgált rá erre a hősi halálra, amint-hogy a regény folyamán mindössze azt a pofont érdemelte meg, amit kártyázás miatt kapott, de ha már a cselekmény érdekében mégis ilyen csúfosan kellett kimulnia, egy szép temetés igazán helyénvaló lett volna.

Hogy a hős sorsát, aki gyomra, nadrágvasalása és ösztönei alázatos vazullusaként masiroz végig a százegynéhány oldalon, egy pillanatra sem érezzük át, annak oka a szerző elhibázott néyszemléletén túl, a regény par excellence csinált voltában, a meseszöveg és cselekménybonyolítás pongyolaságában keresendő. A stílus szintelensége pedig sehol, még képeiben és hasonlataiban sem több, a mondanivaló közlésének igénytelen eszközénél. S a regény az alak és tartalom ilyenformán adódó harmóniájával, jóval a művészi meggyőzőerő vonalán alul lebeg.

(Kovács Katona Jenő)